

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS

OSZTÁLY
ÉS
OSZTÁLYHARC

AZ ORSZÁG ÚTJA KÖNYVEI 2

Hajnal-nyomda Budapest, VII. Izabella-u. 32. Felelős Hajnal Ferenc
A kiadásért felelős Vietorisz Géza.

E L Ő S Z Ó

Ez a könyv szociológiai kérdések általános bölcseleti elemzésével foglalkozik. Törekvése azoknak a problémáknak újszerű és tárgyilagos megvilágítása, amelyek a legrégebb időktől napjainkig foglalkoztatták a társadalomkutatókat és a szociológiai kérdések iránt érdeklődőket. E törekvés szellemében a könyv se nem baloldali, se nem jobboldali. A napi politika jelszavait vagy valaminő divatos világnézet dicsőítését hiába keresi az olvasó a sorok között. E tanulmánynak nem feladata, hogy az osztálykérdések megoldásának részletes programjával kísérletezzék. A szerzőnek természetesen célja, hogy fejtegetéseivel a szóbanforgó kérdéstömeget a reális megoldáshoz is közelebb segítse, ám ezt a célt **nem** kétesértékű s a legtöbb esetben komoly alap híján lévő tervekkel véli megközelíthetőnek, hanem sokkal inkább a tények igazi jelentőségének őszinte feltárással. E törekvésekből származik a munka sajátos felépítése és szemléleti módja, amelyeknek lényegével ez az előszó szeretné megismertetni az olvasót.

Az osztályproblémák megoldásával, helyesebben: e kérdések tudományos feltárással módszeresen kétségtelenül a marxizmus foglalkozott először. A marxizmus jelentőségét és az egész tudományos életre gyakorolt nagyméretű hatását tagadni nem lehet. A marxizmus

azonban két lényeges körülményt nem vett figyelembe. Nem vette észre, hogy elgondolása csupán egy megoldási kísérlet volt, mely a fölvetett problémát csak egy szempontból világította meg. Ezt a hiányt súlyosbította, hogy a szocializmus a korszellem szülöttje volt, bélyegként viselte magán e korszellem általános felfogását és így a föltétlen tárgyilagos megítéléstől eltávolodott. Másrészt a marxizmusnak legfennebb abban van igaza, hogy a társadalom a marxizmus föllépéséig sem tudta megtalálni a szociális kérdések helyes megoldását, de az már nem igaz, hogy ez viszont a marxizmusnak sikerült volna s azt is tagadnunk kell, hogy a társadalom a marxizmus föllépése előtt nem kereste e problémák kielégítő megoldását. A tanulmányon ez a kép alap gondolat vonul végig, amelyekhez következtetéseink nagyrésze is kapcsolódik. A könyv tehát nem „csakazértis” marxizmusellenes, sőt egyenesen vitába szállani nem is akar ezzel a felfogással, sok ponton igazat ad neki, elismeri nagy jelentőségét, de nem vonakodik rámutatni néhány nyilvánvalóan végzetes tévedésére, az ezekből származó egyoldalú beállításokra, amelyek gátolják a tárgyilagos ítéletalkotást és a problémák valódi értelmének fölfedését. Könyvünk első része főként a marxizmus egyes tételeinek tárgyilagos, bölcseleti értékelésével foglalkozik.

Nyilvánvaló, hogy az „állam” elvont fogalma már magában foglalja a szociális kérdéseket, technikai és elméleti vonatkozásaikkal egyaránt. Egyetlen tárgyilagos és mélyenjáró történetíró vagy az állambölcséleti problémák kialakulásának tanulmányozója sem tagadhatja, hogy a szociális kérdések megoldására való törekvés a mindenkori absztrakt vagy konkrét állambölcsületnek is egyik legfontosabb problémája volt. Az állam fogalma föltételezi a szociális kérdések összességét, amiből következik a szociális kérdések levezetésének problémája. Ha tehát átfogó és tárgyilagos leírást akarunk nyújtani az osztály és az osztályharc tüneményének mibenlétéről, kialakulásáról, mai állapotáról és az esetleges jövőbeli fejlődési lehetőségekről, akkor kutatásainkat az állameszme tanulmányozásához kell kapcsolnunk. Meg kell vizsgálnunk az állameszme változásait az idők folyamán és azt, hogy e változások

során az osztályproblémák levezetésére milyen módosításokat fedeztek föl. Ez a tanulmány második, joggal mondhatjuk, legfőbb alap gondolata, amelynek felderítésével közelebbről a II., III. és V. rész foglalkozik, de ez a felfogás az egész munkán végigvonul. Természetesen az állam fogalmát nem kizárólag állambölcseleti szemüvegen keresztül vizsgáljuk. Miután az állam rendkívül összetett valami, számtalan komponens eredője, bizonyos vonatkozásban az általános emberi fejlődésnek egyik, a filozófia fogalmához hasonló visszatükrözője, — tanulmányozása többféle megvilágítást igényel. Ezért arra törekedtünk, hogy az állam problémáját is minél több oldalról közelítsük meg, ezáltal is érthetőbbé kívánván tenni az egyes kérdések kialakulásának miértjét és mikéntjét.

A tanulmány IV. részét „társadalmi keresztmetszet”-nek neveztük el. Ez a rész is szervesen és egységesen illeszkedik a munka szerkezetébe, mégis bizonyos fokig önálló egésznek alkot. Meggyőződésünk ugyanis, hogy e puszta tények oknyomozó feltárása még nem vezethet el a végleges megoldáshoz, ez csupán az az alap lehet, sőt kell legyen, amelyen a végső és a leginkább helyes ítéletet megalapozhatjuk. Az eseményeket a külső hatásokkal egyenrangú belső lélektani vagy biológiai mélységekből származó erők kormányozzák. Ha tehát valóban meg akarjuk érteni az osztály és az osztályharc kérdéseit, mai helyzetét, méginkább: ha ezekből a jövő kialakulására akarunk következtetni, — akkor elengedhetetlen szükségesség tisztába kerülnünk a társadalmi osztályok jellembeli sajátágaival, lelki alkatával és gondolkodásmódjával, hiszen ezek az osztályok a társadalmi küzdelem pillanatnyi helyzetének előidézői voltak és nagyban-egészben meghatározzák a küzdelem jövő kialakulásának formáját is. Ezzel a szemlélettel érthetőbbé válik a múlt, viszont enélkül a jelenre és a jövőre vonatkozó következtetéseink megalapozatlanok volnának. Ki fog tűnni a munkából, hogy az elemzés során az úgynevezett élcsoporthoz különösen nagy jelentőséget tulajdonítunk. Ennek indoka, hogy — a társadalmi küzdelem egyik éle az élcsoporthoz ellen irányulván — nem látszik szükségtelennek a küzdelem pszichológiai okozóit is kinyomoznunk, a fizikaia-

kon kívül. Így deríthetünk fényt a küzdelem valódi indítókaira, de a múlt és a jelen bizonyos téves beállításaira is. Az élcsopotról, ennek összetételéről, belső világáról és felfogásáról éppen napjainkban annyi ilyen téves beállítás forog közszájon, hogy nem szükségtelen cselekedet, ha valaki e társadalmi rétegen belül kísérli meg az elfogulatlan véleményalkotást a szóbanforgó osztályról. Annál kevésbé lehet ez szükségtelen, mivel ehhez hasonló kísérlet e társadalmi osztály kebelén belül még nem történt, a kívülálló kísérletek pedig sajnos napjainkig egyáltalában nem nevezhetők tárgyilagosoknak, mivel az egész kérdést igen egyszerű vagy köznap beállításban kezelték.

A munka utolsó részének a „lehetőségek” címet adtuk. A cím kifejezi azt a meggyőződésünket, hogy a társadalmi problémák tudományos vizsgálatával és jövő alakulásával foglalkozó gondolkodók nem írhatnak részletes emberiségmegváltó terveket, sem pedig ellentmondást nem tűrő, jóslatszerű kijelentéseket nem tehetnek. Minden ilyen kísérlet, a legjobb szándék és a legalaposabb előkészítés ellenére is, komolytalan, mert a tudományos kutatás mai állapota még senkit sem jogosít fel ily határozott kijelentésekre és jóslásokra. A vizsgált problémák alapján azonban bizonyos következtetéseket vonhatunk le a jövőre nézve. A munka utolsó részében meg is kíséreljük e következtetések levonását. Ezek azonban csupán lehetőségek lesznek, a kikövetkeztethető fejlődésnek körvonalai. Másrészt e körvonalat nagyon határozottaknak és részben fenyegetőknek látjuk, amit nyilván az olvasó maga is meg fog állapítani.

Az osztály és osztályharc problémája, karakterisztikumánál fogva, egyetemes jellegű, európai, sőt általános emberi vonatkozású. A szociális kérdéseket tehát külön magyar szempontból tárgyalni nemcsak szükségtelen, de a probléma egyetemes jellegénél fogva elszigetelten tárgyalni lehetetlen is. Persze, a szociális kérdéseknek vannak olyan tünetei, amelyek Magyarországon mind a történelmi fejlődés során, mind napjainkban az egyetemes jellegzetességtől eltérően jelentkeznek és jelentkeztek. E különös, sok esetben egészen sajátos vonásokat a mi különleges hazai viszo-

nyaink termelték ki. Ehhez képest, bár e munka a szociális kérdéseket általános szempontból tárgyalja, mégis mindenütt, ahol ennek szüksége mutatkozott, igyekeztünk kitérni a különleges magyar viszonyokra és a magyar problémákat az általánosaktól elkülönítve, helyzetüknek és jellegzetességüknek megfelelően elemezni. Végül, de nem utoljára itt is hálás köszönetet mondok azoknak az ismerőseimnek és barátaimnak, akik az áttanulmányozandó anyag megszerzésében és munkám megírásában értékes útbaigazításaikkal és tanácsaikkal segítségemre voltak.

Budapest, 1939 május havában

Wassily Kitzler

I. RÉSZ
MARXIZMUS ÉS BÖLCSELET
(Történelmi materializmus és osztályharc)

„Wer möchte sich an Schattenbildern weiden
Die mit erborgtem schein das Wesen überkleiden,
Mit trüberischen Besitz die Hoffnung hintergehn:
Entblösst muss ich die Wahrheit sehn.“

Schiller: Poesie des Lebens

I. fejezet

„És mégis mozog a föld!”
Galilei

Új szempontok a marxizmus elbírálásánál. — A marxizmus bölcseleti hibái. — A marxizmus mint a materializmus korszakának terméke. — A történelem új felosztása. — Késői középkor és keresztényi gondolkör — A XIX.-ik század gondolköre. — Materializmus és technikai gondolkodás. — A marxizmus e felfogás terméke és csúcsteljesítménye. — A történelmi materializmus nem bölcseleti, hanem politikai, technikai jellege, — E felfogás érvényesülése a történelemtudományban, — A XIX.-ik század történelem irodalmának célja mi volt. — Az ókor lekicsinylése és a középkor gyűlölete, — A történelmi materializmus ellenelméletei. — Stamler. — Stamler jogi felfogása. — A jogrendnek a gazdasági életre gyakorolt befolyását Marx is elősmeri. — A gazdasági élet elemi és másodlagos jelenségei. — Hol egyezik és hol különbözik felfogásunk a marxizmustól?

E munkának nem célja, hogy a szociológia vagy más eszközök igénybevételével tudományos vitába bocsátkozzék a marxizmussal és hogy a marxizmus elképzeléseinek helyességét vagy helytelenségét igazolja. Még kevésbé lehet feladata, hogy az osztály s osztályharc tüneményéből származó megszámlálhatatlan kérdés útvesztőjéből biztos és alaposan megindokolható kivezető utat mutasson. Ezek után talán kétségesnek látszik, hogy fejtegetéseinknek, még elméleti szempontból is van-e valami jelentősége. Ha azonban elmélyedünk a különböző problémák tömegébe és főleg megkíséreljük azt, hogy bár bölcseleti távlatból, de nem előre el-

határolt és merev módszeres formák szerint gondolkozunk, akkor észrevesszük, hogy a társadalmi rétegződés és a rétegek közt megnyilvánuló örök harc egészen más megvilágításba kerül és az egyes kérdések miértje és mikéntje újabb tünetként jelentkezik majd előttünk. És ahogyan a probléma eredetét más szemmel kell nézzük, mint ahogyan azt Marx és követői vagy pedig éppen ellenségei tették, ugyanúgy másként kell és másként fogjuk látni e káoszról kivezető utat is, azt az utat, melyen a történelem kérlelhetetlen logikája folytán a problémának fejlődnie kell s mely fejlődés révén a meglévő ellentétek talán kiegyenlíthetők is volnának.

A társadalmi tagozódást és a tagozódás aránytalanságát senki sem tagadhatja. E tagoltság, a megvizsgálható események és körülmények folytán, nagyobb, mint valaha és éppen nagysága és a pillanatnyi helyzet súlyossága folytán, nagyobb jelentőséggel bír, mint amilyen számottevő az emberiség fejlődése során bármikor is volt. A kérdés aktualitását és fontosságát még az a körülmény is fokozza, hogy minden kiegyenlítési kísérlet ellenére (vagy talán éppen ezért), az osztályellentét, a múltnál erősebben jelentkezik és a társadalmi küzdelem, ha viszonylagosan nyugodtan és legalább egyelőre a pillanatnyilag megállapított törvényes formák keretein belül is, de annyira kiéleződött és oly hevesen dül, amilyenre egyes időszerű és lokális megnyilvánulásoktól eltekintve, még nem volt példa. A társadalmi osztályok körül kialakult különböző bölcséleti kérdések érdekességét éppen az aktualitás adja. Napjainkban már nyilvánvaló, hogy az új és általános fejlődési irányvonalat ezen osztályproblémák körül keletkezett kérdések miként való megoldása fogja eldönteni. Bármi is legyen az emberiség eljövendő életformája, akár kommunizmus vagy fasizmusnak hívják majd azt, de az új kibontakozás állandósága csak úgy lesz lehetséges, ha a mai társadalmi berendezkedés alapformáit gyökeresen megváltoztatják. Ma ezen a téren átmeneti állapotban élünk. A régi formák a változott viszonyok miatt nemcsak látszólagosan veszítették el hitelüket, de a legtöbbször valóban megszűnt a létjogosultsága és értelme is. A Sombart-féle késői kapitalizmus korszaka

maga után vonta a kapitalizmus által felállított, azaz helyesebben: megszilárdított és végső formáiban kialakított társadalmi rend elvirágzását. Itt mindjárt ki kell emelnünk azt, amit a legerősebben kívánunk hangsúlyozni, hogy miután vizsgálódásainkban nem képviselünk egy néven nevezhető bölcseleti irányzatot sem, így eredeti elgondolása szerint Marxnak sem történelmi materializmusát, sem pedig osztályharc-elméletének követelményi voltát nem tudjuk osztani.

Mindezek melle ct azonban a gazdasági kérdéseknek a társadalmi és történelmi problémákkal való össze nem függését csak az elfogult szemléelő állíthatja. Ez összefüggés nemcsak, hogy kétségtelenül megvan, de különösen napjainkban döntő jelentőséggel bír, mindössze a valóságban másként jelentkezik, mint ahogyan azt a legtöbb szocialista kutató felfedezni véli. Ezen összefüggésből nyilvánvalóan következik, hogy a gazdasági rend megváltozása maga után vonja a társadalmi berendezkedéseknek és jelenségeknek az eltolódását is. Mondhatjuk tehát, hogy ha ma a késői kapitalizmus korszakával valóban elérkeztünk egy gazdasági rendszer végére és egy új termelési rend van kialakulóban, — akkor az említett szoros összefüggés révén, az új termelési rend fokozatos kiépülésével, fokozatosan megváltozik majd az a társadalom is (ebben az esetben valóban Überbau), mely az előző gazdasági rend képviselője volt és amellyel létük érdekében egymást kölcsönösen támogatták. A fentiekben szándékosan használtam a képviselő szót, a megnyilvánulás kifejezés helyett. E törekvés indoka, hogy nagyon nehéz azt meghatározni, hogy a társadalmi jelenségek voltak-e a gazdasági fejlődés irányának megnyilvánulásai, vagy pedig fordítva, a gazdasági berendezkedés volt a kialakult társadalmi rend következménye, melyet ez öncélja érdekében hozott létre”? A marxizmussal szemben elfoglalt bizonyos negatív álláspontunk e kérdés feltevéséből máris kitűnik, mert hiszen nagyon természetes, hogy a szocialista kutatók számára e probléma nem lehet vita tárgya (legalább is az ortodox szocialisták számára), mert a történelmi materializmus szerint, talán csak a biológiaiakat kivéve, minden életmegnyilvánulás nem egyéb,

mint a gazdasági kérdések függvénye. S valószínűleg ez utóbbi álláspontot osztják azok a nem szocialista közgazdászok és gondolkodók is, kik a gazdasági kérdéseknek a politikai, helyesebben az eszmeiek fölött álló föltétlen elsőbbségét hangoztatják. Ezért volt szükség a megkülönböztető terminológiára. El probléma azonban, főleg pusztán a történelmi materializmus szempontjából, nem dönthető el eredményesen. A gazdasági kérdéseknek a politikaiakkal való összefüggése, különösen napjainkban oly bonyolulttá vált, hogy az igazságnak megfelelő elhatárolás szinte végre sem hajtható. Sokkal közelebb juthatunk tehát e kérdés megoldásához akkor, ha a problémát általánosabban világítjuk meg, az egyetemes emberi fejlődés szempontjából és e fejlődés részbeni vizsgálata által igyekszünk a kérdésre feleletet kapni.

A történelmi materializmusból egyedül e problémát semmiesetre se lehet levezetni. A marxizmus és így a történelmi materializmus gyenge filozófiai alapja ma már kétségbe nem vonható ténynek tekinthető és mint ilyen napjainkban további bizonyításra nem is szorul. E tanban rejlő számos ellentmondásra találóan világít rá Stamler, midőn azt fejtegeti, hogy a történelmi materializmus, amely szerint a tudomány is csak a mindenkori gazdasági viszonyok reflexe, ellentétben van a tudományos igazság objektív értékével, melynek fgényével különben maga a marxizmus is fellép. Az ellentét abban nyilvánul, hogy a marxizmus vagy tagadja a tudományos igazság fent említett objektív értékét vagy nem. Ha tagadja, akkor az Überbau elmélet már is nem lehet az egyetlen és kizárólagosan helyes tudományos értékelés. Mivel pedig a marxizmus a tudományos igazság fenti objektív értéket nem tagadja, mert hiszen a történelmi materializmusról szóló tant éppen ez objektív értékkel kívánja bizonyítani, így ellentmondásba kerül önmagával, mert ha tételeihez következetes akar maradni, úgy Marx saját tanításait is csupán a korabeli gazdasági rend Überbaujának kellett volna tekintse. Stamler e helyen saját okoskodásával száll szembe a marxizmussal és bár kétségtelenül indokolt bizonyítékokat hoz fel, de azért ő sem vette észre, hogy a marxizmus tanainak gyengéje és saját

fejtegetéseinek ereje miben keresendő. Ami a történelmi materializmust illeti, a marxizmus bölcséleti gyengéje abban rejlik, hogy nem tudta magát megszabadítani a korszellem döntő befolyása alól, melynek hatása alatt a szocializmus tanai is a világra jöttek. Ezzel elvágta a felállított tételek helyesbítésének és fejlődésének lehetőségét.

Az egész elgondolás hibás kiindulópontja annak köszönhető, hogy magát a marxizmust a materializmus korszaka hozta létre. E megállapítást természetesen csakis a szocializmus elméleti megalkotására és az egyes tételek formulázására vonatkoztathatjuk, mert másrészt nyilvánvaló, hogy a szocializmus születése, mint bármely más nagyjelentőségű irányzat keletkezése, történelmi szükségszerűség volt és így az eszmei rész kialakulása fokról-fokra és az évszázadok alatt történt lassú lecsiszolódás által ment végbe. A konkrét kristályosodási forma azonban a materializmus századának közepére esett és így tételei magukon viselték e kor szellemi irányzatának bélyegét.

A materializmus százada természetesen ellenpólusa volt a megelőző idők gondolatvilágának, mely gondolatvilág tanait a primitív emberfölöttségéből vezette le. Ez az elképzelés viszont a kereszténység helytelenül felfogott és materializált tanainak volt következménye. Nevezük mostani vizsgálódásaink szempontjából az 1500-tól 1700 végéig terjedői időt késői középkornak. Bizonyos, ez talán kissé különösen hangzik és még mostani szemléletünk szerint sem egészen helyes elnevezés, de némileg mégis megfelel annak, amit vele kifejezni kívántunk. Ez idő alatt (1500 és 1700 között) játszódott le az az átalakulási folyamat, amikor az előző századok világnézete kiküszöbölődött és helyét egy új szemlélet foglalta el, mely új szemlélet a XVIII.-ik század végén kialakult materializmus volt. A XV.-ik és XVIII.-ik század közötti időben még nem alakult ki ez az új világnézet, de a régi sem bírt már teljes értékkel, tehát — akár csak napjainkban — a szellemi irányzatok terén átmeneti volt az állapot. Éppen azért mivel ez az új felfogás még nem uralta döntően a kort és a régi világnézet elemei is még ható tényezőkként szerepeltek, nevezhetjük ezt a csaknem három évszázadot

minden látszólagos ellentmondás ellenére is késői középkornak; ez időben az emberiség- történelmének kialakulásában mind a középkori, mind az újkori világnézet egyformán hatott és irányított. E késői középkornak nevezett szellemi irányzat keletkezését a XVI-ik század elején a reformáció vezette be és a fejlődési folyamat bezárását, illetve az új eszmekör kikristályosodását a francia forradalom jelentette. Mint minden új szellemi áramlat, a materializmus is az előtte uralkodó irányzat éleltekptelenedése révén keletkezett s így érthető, hogy az új gondolkör, bizonyos vonatkozásokban gyökeres ellentéte volt az előtte uralkodott irányzatnak. Különböztek felépítésükben és egyeztek végső értelmükben és céljukban. Míg a középkor primitív emberfölöttsége minden tételét az abszolút Istenségből vezette le és mindent amit nem tudott, vagy nem akart megmagyarázni, e fenti fogalomhoz mint végső okhoz vezette vissza, addig a materializmus ez Istenség létezését tagadta, de helyette empirikus tapasztalatokból származó és logikai következtetésekkel alátámasztott, hasonló abszolút érvényű tételeket alkotott. A különbség tehát mindössze a tételek felállításának módjában van, mert igaz, hogy e tételekhez fűződő következmények (melyek végül mégis csak a felállított elméletek lényegének voltak következményei), hatásaikban igen különbözőek voltak, de erre csak akkor mutathatnánk rá, ha az egész irányzatot alkotó egyes eszmék alkotóegyeideinek keletkezését és lényegét vizsgálnék. Ha azonban ettől eltekintünk, akkor kétség sem fér hozzá, hogy a fent említett és nyilvánvaló különbség csak a tételek megnyilvánulásának módozataiban rejlik.

Ha az 1500 előtt uralkodó irányzatot egyszerűen keresztényi gondolkörnek nevezzük, akkor minden bizonytalansággal azt is megállapíthatjuk, hogy ez időben a tudomány, sőt bizonyos mértékig a társadalmi és politikai rend is a kereszténység dogmatikájának függvénye volt. S a történelmi materializmussal szemben ezt külön is hangsúlyozni kívánjuk, mert e tannak éppen itt van egyik leggyengébb pontja. Bár természetesen nem vonhatjuk kétségbe, hogy a gazdasági tényezők ez időkben is (de kevésbé mint napjainkban s ez ismét fontos) nagy, sőt némelykor egyedülálló befolyással voltak a

politikai eseményekre, de azt semmiesetre sem lehet állítani, hogy a politikai események és főleg a szellemi élet megnyilvánulásai csupán reflexei lettek volna a gazdasági életnek. Egészen ellenkezően, aki alaposan áttanulmányozta nemcsak a középkor politikai történetét, de szellemi életét is, az föltétlenül arra a következtetésre jut, hogy nemcsak a szellemi és tudományos élet egész terjedelmében, de bizonyos mértékig a politikai események és az állam belső berendezkedési formája is ez időben függvényei annak a szellemi irányzatnak, melyet a rövidség kedvéért kereszténységnek, keresztény dogmatikának nevezünk. Az elfogulatlan kutató ma már nem is állíthatja ellenkezőjét azon kétségbe nem vonható ténynek, hogy a kereszteshadjáratok eredetének döntő okát lélektani motívumokban, pszichológiai tényezőkben kell keresnünk. (Legalább is az első kereszteshadjáratoknál.) E lélektani tényezők pedig csak is a keresztényi gondolatvilágból vezethetők le. E körülmény semmiesetre sem bizonyíthat a történelmi materializmus elmélete mellett, viszont ugyanakkor természetesen el kell ismernünk, hogy a kereszties háboriik eredményei és kihatásai elsősorban gazdasági téren jelentkeztek és az utóhatás főleg ily természetű volt. De ez sem mond semmi különösebbet, sőt éppen a történelmi materializmus tételének ellenkezőjére utal, mert azt lehetne vele bizonyítani, hogy a nevezett időben a gazdasági kérdések indító okai még valamely szellemi eredetű akció reflextünetei voltak.

Vagy vizsgáljuk például a középkori bölcselőket és gondolatvilágukat. E bölcselők által alkotott elméletekre épült fel a középkori jogrendszer s ez annál is nagyobb fontossággal bír, mivel a marxizmus gyakorlati támadásai éppen a meglévő jogrend ellen irányulnak, melyet szintén kizárólag a kapitalizmus Überoaujának tekint. A középkor szellemi életének legkiemelkedőbb alakja, aquinói Szent Tamás a jog fogalmát három szempontból vizsgálja és lex aeternát, lex naturálist és lex humanat különböztet meg, a tételes törvényről pedig kijelenti, hogy az csak akkor helyes, na valóban igazságos is. Ez utóbbi tétel szoros összefüggésben van azzal a felfogásával, hogy a földi állam (az államra is kötelező erkölcsi normák föltétlen tisz-

teletbentartását illetően) alá van rendelve az ember túlvilági üdvét szolgáló egyháznak s ezt az elméletét a Summa Teologicában hosszan és kimerítően elemzi és bizonyítja. Magától értetődően e példából még nem lehet aktuális, gyakorlati következtetéseket levonni és nem kívántuk azt mondani, hogy a mai jogrend is elsősorban spirituális eredetű volna, mert kétségtelen, hogy e téren a marxizmusnak meglehetősen igaza van. De ez csak a pillanatnyi helyzetre vonatkoztatva lehet így s a fenti körülmény mindenestre a marxizmus, helyesebben a történelmi materializmus, gyenge bölcseleti felkészültségére utal és ez elmélet igazságának abszolút voltát máris megdönti. A jogrend és a jogrend körül kialakult problémák támadása és boncolgatása a marxizmusnak éppen egyik legfőbb törekvése. Aquinói Szent Tamásnak korára gyakorolt szellemi hatását senki sem fogja tagadni. Tudjuk, hogy a fent néhány szóban vázolt elméletre épült az egész középkori jogbölcselet, vagyis az emberi és főleg az állami élet egyik leglényegesebb megnyilvánulása. Mármost ugyan csak a fentiekből, még pedig mind a jog fogalmának ezen hármasságából, mind az egyház és a világi állam szétválasztásából kitűnik, hogy gondolatvilágát egy abszolút valamiből vezette le, nem pedig pillanatnyilag diktált materiális szükségből. A marxisták ezzel szemben azt fogják állítani, hogy nagyon természetesen e jelenség is Überbau, mert csak egy társadalmi rend és e rend osztályérdekeinek megszilárdítását szolgálta. Ez azonban nem kielégítő okoskodás. Mert bár igaza van a történelmi materializmusnak akkor, ha a dolgokat eredményeikben vizsgálja, de nincsen igaza a tünemény eredetének kutatásában, már pedig bölcseleti tételek felállításánál ez az egyedüli fontos. Bölcseleti szempontból, a fejlődés, az akció, tehát a technikai-dinamikai megnyilvánulások mindig csak másodrendű jelenségek és a kérdés miértjének megítélésénél mindig csak az eszme, az akció születésének pillanata bír jelentőséggel. Csakis ebből lehet megállapítani, hogy a fejlődésnek mi volt az eredeti elképzelése, bármilyen is lett legyen annak technikai megnyilvánulása. Ha tehát ily szemmel vizsgáljuk a középkori jogrendszer fejlődését, akkor bebizonyítottan láthatjuk, hogy bár a dolgok

eredményeinek megítélésében igaza van a történelmi materializmusnak, de éppen annyira téved az okozati összefüggés elemzésében, vagyis bölcséleti szempontból. Azok a megokolások, illetve mozgatórugók, melyekre a történelmi materializmus a középkori jogrend megítélésénél hivatkozik, csak a középkor vége felé Occamnál, Pádúai Marsellusnál és Dante „De Monarchia” című munkájában jelentkeznek.

Felvetődik a kérdés: miként volt lehetséges, hogy egy komoly és tudományos szempontból különben minden előismerést megérdemlő ember, aminő Marx, ily lényeges kérdésben ily döntően tévedni tudott? E tünemény magyarázatát ismét a korszellemben kell keresnünk, melyből maga a marxizmus is született, mely korszellem érthetővé teszi e rendszer bölcséleti gyengeségét és filozófiai mélységének fogyatkozásait. A materializmus korszaka és eszmevilága a tudományos kutatásokra is döntő befolyással volt főleg azért, hogy a tudományos kutatásban módszeres, technikai jellegű vizsgálódásokat vezetett be. A XIX.-ik században elsősorban a technikai tudományok és a technika érték el a legnagyobb fejlődést, a technikai gondolkodásmód bélégy gyanánt rányomták a többi szellemi tudományokra: a fenti tünemény is e fejlődés következménye volt. A tudományos vizsgálódás módszerei, mivel azokat csakis előre meghatározott forma szerint tudták elképzelni, bizonyos fokig megmerevedtek és azért, hogy eredmény gyanánt csakis kézzelfogható reális tényeket fogadtak el, a szellemi tudományok is elmateriálizálódtak. E felfogást azután átvitték a logikai gondolkodás területére. Bizonyos, hogy e-módszernek rendkívül nagy teljesítményeket köszönhetünk, mert hiszen elsősorban ez a gondolkodásmód tette lehetővé, hogy a tudomány valóban tudomány legyen és kiküszöbölődjék belőle mindaz a nem oda való elem, mely a fejlődést oly sok évszázadon át megnehezítette. Csakhogy ez az eredetileg helyes elképzelése túlhaladt a célon, ami az ellentétek élessége és a fejlődés gyorsasága folytán ugyan érthető és magyarázható, de mely végül is az általános fejlődést nagy eredmények után holtpontra vehette. E körülmény élesen megvilágítja a marxizmus, illetve a történelmi materializmus tévedésének okait.

E tan a materializmus korszakának legfelsőbb fejlődési stádiumát jelenti. A történelmi materializmus szellemi szempontból e korszak csúcsteljesítménye volt. Ez különösen akkor nyilvánvaló, ha valamely szellemi áramlat jelentőségét nem axiológiai értékéhez, vagy effektív sikeréhez mérjük, hanem ezt a tömegekre gyakorolt kvantitatív hatáshoz viszonyítva bíráljuk el. A korszak hatása alatt a gondolkodók (egy-két kivétellel) az eseményeket csakis a materializmus szemüvegén keresztül láthatták és a bölcelet kiindulópontja szükségszerűen az volt, hogy észszerű és racionális alapon a „felszabadított” tudomány segítségével a materializmus által hirdetett igazságokra konkrét bizonyítékokat találjanak. E felfogásból született a XIX. század legtöbb szellemi vívmánya és e gondolkodásnak esett áldozatul a marxizmus is akkor, midőn a történelmi materializmus elméletét abszolút érték gyanánt felállította. A XIX.-ik század embere egyszerűen nem volt fogékony oly dolgok iránt, amelyek értékét, jelentőségét és eredetét nem lehetett kézzel fogható reális bizonyítékokkal alátámasztani. E gondolkodás alól még olyan egyéniség se lehetett kivétel, mint amilyen Marx volt. Ekkor még nem vette észre senki, hogy maguk a formák, vagy kézzel fogható realitások még nem jelenthetik a kérdések végső miértjét és mikéntjét, mert mindé realitások nem egyebek szimbólumoknál. Azt sem fedezték még fel, hogy az igazság megfejtése csakis e szimbólumok segítségével lehetséges, hogy a realitások ez igazságában a spirituális a materiállal összefolyik és kiegyenlíti egymást. Pillanatnyi eredményektől elkápráztatva elvetették a kérdések megoldásának minden olyan módját, mely a felvetett problémákra a feleletet a racionalizmus és a matematikai szabályok keretén kívül kereste.*)

*) Ezzel még nem akartuk a matematikai okoskodás helyességét kétségbevonni, mert bizonyos, hogy a matematika minden tudományok legmagasabbika s mint ilyen a kozmikus harmónia szimbóluma és értelme. De a XIX.-ik század közepén még nem vették észre a matematika logikai összefüggései mögött rejlő mélyebb értelmet, hanem e tudomány technikai eredményeitől lenyűgözve a lényegnek is tisztán technikai jelentőségét tulajdonítottak.

Aki nem e szabályok szerint és főleg nem azon célzattal kereste a kérdések nyitját, hogy következtetéseivel a materializmus igazságait bizonyítsa, azt nem tartották komoly embernek és csak a jobbik eset volt, ha fantasztának nyilvánították. Nem ösmerték fel, hogy akkor, midőn a maguk felfogását abszolútnak és egyedülien helyesnek nyilvánították, ugyanabba a hibába estek, mint az az előző korszak, melyet most visszafojtott gyűlölettel igyekeztek legyőzni és teljesen megsemmisíteni. Mert a materializmus korszaka olykor tudat alatt, máskor meg kinyilvánított formában, do mindig izzó gyűlölettel viseltetett az őt megelőző kor és főleg a középkor iránt.

Ez állásfoglalást pszichológiailag igen jól megérthetjük akkor, ha végigtanulmányozzuk a felvilágosodás századainak szellemi történetét és megösmérjük azokat a küzdelmeket és akadályokat, melyekkel a felvilágosodásnak harcolnia kellett. Ez megmagyarázza azt a tüneményt is, hogy a materializmus csak formai eredményt tudott elérni, de bölceleti szempontból a lényeges kérdésekben mindig tévedett, mert oly előre meghatározott és célzatos elméletek feltárására törekedett, mely feltárás a felsorolt tényezők következtében a kellő alapot és mélységet nélkülözte, főleg azáltal, hogy a formákon túl nem vette tekintetbe azoknak nemcsak mélyebb értelmét, de a formák eredetének igazi okát sem. A történelmi materializmus is e körülménynek köszönheti a bölceleti alap gyengeségét. Miként az egyetemes bölcelet, úgy maga a történelemtudomány is a materializmus hatása alá került, ami nemcsak abban az eredményes törekvésben nyilvánult, amely a történelmi kutatásokból a nem föltétlen megbízható elemet kiküszöbölte és ezáltal megteremtette az oknyomozó történelmi kutatás módszerét, de abban is, hogy magát a történelembölceletet a materializmus szolgálatába állította, azzal a célzattal, hogy bölceleti következtetésekkel igazolhassa a materializmus szellemi és technikai eredményeit, E felfogás legmarkánsabb képviselője maga a történelmi materializmusnak a tana, melyet a marxizmus azért alkotott, hogy elgondolásait általa bölceletileg vagy a kor szellemének jobban megfelelő kifejezéssel élve; „technikailag” alátá-

massza és így politikai célkitűzéseinek minél gyorsabban és eredményesebben történő megvalósítása érdekében nagyobb tömegeket nyerjen. A történelmi materializmus tehát nemcsak általános bölceleti szempontból, de a történelemtudomány szempontjából is csúcsteljesítménye e felfogásnak. Hogy e felfogás a történelemtudomány területén ekkor nem elszigetelt jelenség, arról még sok más tünetből is meggyőződhetünk.

A XIX.-ik század egyetemes, de még különleges történelmi munkái között is, akár a történelmi események leírását adják, akár pedig történelembölceleti kérdéseket tárgyalnak, csak elenyészően csekély számút fogunk találni, amelyek nem egy előre meghatározott szándék szerint íródtak. A szó szerinti értelmezésen nem szabad fennakadni, mert így tekintve, minden tudományos munka, sőt minden írásmű előre meghatározott szándékkal jön világra, mert különben nem is íródott volna. Az előre meghatározott szándék itt úgy értelmezendő, hogy az író munkájával egy aktuális igazságot akar bizonyítani, mely aktuális igazságnak, mint majdnem minden ily természetű aktualitásnak, politikai színezete van. További elemzés révén, e szembevető különbség egész világos. Ha már most e munkák szellemének elemzésénél eltekintünk attól a termelési mennyiséghez arányítva csekély számútól, melyek az úgynevezett jobboldali világnézet jegyében íródtak és eredetüket klerikális, politikailag reakciós vagy más jobboldali szerzőknek köszönhetik, hol az aktuális igazság tendenciája könnyen érthető, akkor azt tapasztaljuk, hogy e munkák hol hangsúlyozottabban, hol kevésbé erős színezettel, de kivétel nélkül azt igyekeznek bizonyítani, hogy etikai szempontból a világtörténelemnek egészen a francia forradalomig vajmi kevés értéke és jelentősége volt, a tulajdonképpeni fejlődés csak ez időpont után indult meg s ez a nagyszerű jelenben most már örökre, a végtelenségig így folytatódik majd. E felfogást és tendenciát valamilyen formában csaknem valamennyi e korban keletkezett történelmi munkában megtaláljuk. A variáció és az állásfoglalás különbözősége természetesen végtelen nagy, de a jelzett alapgondolat valahogyan mindig kiütözik. Vannak (s e beállítás szerepel túlnyomó többséggel),

kik az ókort még hajlandók a fenti szempont szerint fejlődésnek elismerni, de e tulajdonságot már tökéletesen megtagadják a középkortól, az újabb fejlődést csak a XIV.-ik és XVII.-ik századtól kezdve ösmerik el. E felfogást vallja csaknem valamennyi, a kornak számbavehető történésze és ez alól teljes mértékben még Mommsen és Ranke sem kivételek. Ez álláspont pedig világosan magában foglalja nemcsak az előre meghatározott szándékot, de annak értelmét, az aktuális igazságot is. Ami az aktuális igazságot illeti, legalábbis bizonyos fokig a szerzőknek kétségtelenül igazuk volt, csak hogy e szemlélettel nem juthatunk tiszta és teljes értékű tudományos megállapításhoz. A dolgok igazi eredetét és mozgatórugóját ezen az úton-módon lehetetlen kielégítően feltárni. E beállítás következtében a XIX.-ik század legtöbb történésze és történelembölcseleje nemcsak hogy nem tulajdonított az általános fejlődés szempontjából kellő fontosságot a klasszikus középkornak, de egyáltalán nem értette meg a középkor jelentőségét és a középkor szellemét sem. Ez pedig kizárólag annak a materializmus által kitermelt felfogásnak volt köszönhető, mely kitalálta a „sötét középkor” elnevezést és mely a 400 és 1500 között eltelt évezredet az emberi fejlődés hanyatlásának, majdnem szégyenfoltjának tekintette. Mi magunk egyáltalán nem tartozunk a középkor rajongói közé, de az az ösztönszerű ellenkezés, mely a korszakkal szemben nemcsak a múlt század materialista ideáljain felnőtt emberben, de a kezdődő átszellemülési kor emberében is megvan, még nem gátolhat meg abban, hogy ne tudjunk tárgyilagos ítéletet alkotni és ne ösmerjük el bizonyos vonatkozásokban e korszaknak az emberi fejlődés szempontjából is fennálló nagy jelentőségét. Mert minden attól íügg, hogy milyen szemszög szerint vizsgáljuk a kérdést. Ha értékelő álláspontra helyezkedünk, akkor némely vonatkozásban föltétlenül igazat kell adjunk a múlt század fenti felfogásának és az 1500, de főleg 1700 után bekövetkezett rohamos és általános fejlődéshez viszonyítva az említett évezredet a fejlődés bizonyos mérvű stagnációjának kell tartasuk, de s ezt hangsúlyozzuk, esakis a fejlődés menetére, vagyis technikai megnyilvánulására vonatkoztatva. Tehát semmiesetre sem ab-

ban az értelemben, mint ahogyan a történelmi materializmus e kérdést kezelte. Ez irányzat fenti álláspontját különben fellépéséig, nemcsak a középkorra, de az összes többi történelmi korszakokra is kiterjesztette.

Az 1500 előtti idők elhanyagolása és meg nem értése szoros összefüggésben állt az általános ateizmussal, melyet ugyancsak a materializmus váltott ki és mely tünetemény szintén jellemző a XIX.-ik századra. A múlt század vége felé a hitelenség épp olyan divat volt, mint az öltözködés formáinak megtartása s e divat épp oly jellemző e korra, mint ahogyan napjainkban a „valamiben” való hívés kezd divatba jönni. Az ateizmus szoros összefüggésben van ismét azzal, hogy 1500 előtt valóban a kereszténység tanainak helytelen magyarázata volt a legnagyobb kerékkötője az általános szellemi fejlődés megindulásának. Bármit is mondjanak ezzel szemben a történelmi egyház harcosai, ez határozottan így volt. Azonban természetesen ugyanekkor a legmesszebbmenően hangsúlyozni kívánjuk a felfogás és a magyarázat „helytelen” voltát. E körülmény azonban csak legfeljebb bizonyos vonatkozású axiológiai megállapításokat vonhat maga után, de semmiesetre sem homályosíthatja el a tárgyi igazság valóját és nem lehet befolyással akkor, ha pártatlan bölcséleti megállapításokat kívánunk tenni. Már pedig a XIX.-ik század tudományos kutatására e fenti körülmény befolyással volt. Nem tudták elválasztani a pillanatnyit a múlttól, az óhajt a valóságtól s ennek következtében némely kiváló kutató nagy fontosságú dolgokban is, teljesen téves és könnyen megdönthető eredményekre jutott. Ez befolyásolta a történelmi materializmust is, akkor, midőn tanai megalkotásával előre meghatározott tételeket akart igazolni és nem vette észre, hogy vannak a történelemben oly események és jelenségek is, melyek csak látszólag tisztán materiális eredetűek. Az, hogy e származásukra nézve spirituális eredetű dolgok későbbi megnyilvánulásukban elmaterializálódtak és más eredményekre vezettek, mint amilyen az elképzelésük kezdetben volt — a tudományos állásfoglalás szempontjából nem játszik szerepet, mert a kérdés végső miértjét, mint már kifejtettük, a gondolat megszületése dönti el. Az általános fejlődés szempontjából minden

kornak megvan a maga jelentősége és minden korban megtalálhatjuk a vezérmotívumok eszmei keletkezését. A megnyilvánulási forma *nagyon gyakran nem követi* a vezérmotívum eredeti elképzelését, de ez a kérdés bölcséleti elbírálásnál nem játszhat szerepet. A történelmi materializmus azonban éppen e megnyilvánulási formát tekintette hibásan, bölcséleti igazságnak, noha ez csak bonyolult összhatásokból keletkezett okozat volt. E tévedés a fent vázolt körülmények következtében ugyan érthető, de azért ez nem menti fel az elméletet a bölcséleti alap hiányának ténye alól.

Magától értetődően a történelmi materializmus tana mindenütt sok eszmecserére és vitatkozásra adott alkalmat. Egyaránt hevesen támadták és védelmezték s a társadalom minden rétegében akadtak lelkes rajongói és fanatikus ellenségei. Nem lehet ugyan célunk, hogy e felfogásokat közelebbről is elemezzük, vagy az események kronologikus ösmertetésével foglalkozunk, e dolgok ma mind aktualitással bírnak és így a kutató mindenfelé bőségesen talál anyagot, mindazonáltal reá szeretnénk mutatni a fontosabb elméletekre, melyek a történelmi materializmus nyomán, főleg a tan abszolút igazság voltának megdöntése érdekében keletkeztek. Ha nem is sikerült ez elméleteknek valóságos győzelmet aratniok, mégis bizonyos tudományosan is alátámasztott ellenvéleményt jelentenek s így a történelmi materializmus egyedül álló igazságát már is veszélyeztetik.

Nagyon természetesen az ellenelméletek sem föltétlen értékűek, mert nemcsak hogy nem lehet segítségükkel a szocializmushoz hasonlóan általános levezetésekét eszközölni, de spekulatív gondolatmenetük sem mindenütt tökéletes és így Marx tanainak csak egyes gyengeségeire mutatnak rá, anélkül, hogy átfogóan tárgyalnák a kérdéseket. Nem is tudtak a szocializmushoz hasonló effektív sikert elérni, ami azonban tudományos értékükből semmit sem vont le, hiszen ez elméletek közül egyik sem akar föltétlen értéket követelően fellépni s miután bölcséleti alapjuk kétségen felül sokkal szilárdabb és reálisabb a marxizmusénál, e körülmény elégséges ahhoz, hogy a történelmi materializmus abszolút érték voltát megingassa. S a mi szempontunk-

ból ez a legfontosabb. Hogy ez ellenelméleteknek általános vonatkozásban nem volt oly átütő sikerük, mint a marxizmusnak, azt nem annyira bölcseleti alapjuk gyengeségének, mint inkább külső körülményeknek tulajdoníthatjuk. Kizárólag tudományos szempontból, a marxizmus bölcseleti okfejtésének tudományos megdöntése véget keletkeztek, minden politikai célkitűzés nélkül. A marxizmus viszont elsősorban politikai terveket akart megvalósítani, elgondolásai ily cél szolgálatában állottak. Filozófiai tételeivel is e politikai törekvései helyességét és jogosultságát igyekezett alátámasztani és igazolni. Ha már most tekintetbe vesszük az előbbieken hosszan fejtegetett korszellemet, akkor minden további nélkül meg tudjuk érteni a marxizmus elterjedésének gyorsaságát és az elterjedés méreteit. A marxizmus bölcseletével ellenkező felfogások nem léptek fel hasonló politikai célkitűzések szolgálatának igényével, ami széleskörű elterjedésüket máris lehetetlenítette. Tudományos hatásuk azonban figyelemre méltó volt.

Miután a marxizmus bölcseletével ellentétben lévő filozófiai elméletek a történelmi materializmus szűkségszerű reakciójaként keletkeztek, természetes, hogy oly irányzat is akadt, mely a történelmi materializmus abszolút érték voltát oly módon kívánta megdönteni, hogy ezzel pontosan ellenkező tételleket állított fel és ekként következetesen oly eredményre jutott, mely a történelmi materializmus elgondolásainak éppen fordítottját jelentette. Ily felfogással találkozunk például Stamlernél, aki „Recht und Wirtschaft nach der materialistischen Geshichtsauffassung” című művében a gazdaságnak a jogtól való függőségére mutat rá. Stamler jogász volta munkájának vezérgondolatát megmagyarázza. Bizonyos, hogy a történelmi materializmus nemcsak történelembölcseleti alapon, de e szempontból is támadható, mert hiszen politikai célkitűzései következtében a marxizmusnak egyik sarkalatos tétele az az elmélet, mely az uralkodó jogrendet a gazdasági kérdések Überbaujának tekinti. A jognak a gazdasági rendre való befolyása nyilvánvaló, mert mindenütt másként alakul a gazdálkodás aszerint, amint a jog a rabszolgaság, a jobbágyság vagy a szabad bérszerződés

alapján áll. E tényt ma már nemcsak az ortodox szocialisták kénytelenek elösmerni, de kénytelen volt elismerni annak idején maga Marx is.)*

Bár Stamler e felfogása határozottan tagadja a marxizmus tételeinek abszolútságát, azért mégsem mondhatjuk, hogy Stamler ezáltal döntő jelentőségű győzelmet aratott volna a marxizmus felett. Bár kétségtelen, hogy a jog bizonyos meglévő gazdasági és társadalmi rend védelmét szolgálja, a jognak a gazdasági életre gyakorolt befolyását még sem szabad túlbecsülnünk, mert ez a hatás korlátolt. Ugyanis világos, hogy ahhoz, hogy valamely országnak viruló közgazdasága legyen, nem elég ezt a kívánságot egyszerűen törvénybe iktatni. E szempontból (a jog és a gazdaság egymáshoz való viszonya) nézetünk szerint sokkal közelebb jutott az igazsághoz Navratil Ákos, aki a közgazdasági jelenségeket két csoportra osztja, úgy mint az elemi jelenségek, melyek bármilyen jogrend mellett azonosak, mint a fogyasztás és a termelés jelenségeinek egy része és a másodlagos jelenségek, amelyek csupán a fennálló magántulajdoni rend alapján jönnek létre. Idetartozik a forgalom és főleg a jövedelemeloszlás jelenségcsoportja.

Eddigi fejtegetéseink többnyire csak negatív jellegűek voltak; a további kutatások most már pozitív irányban kell folytatódjanak. Bár nem szándékunk a marxizmussal tudományos vitába bocsátkozni, mégis mivel bölcséleti szemszögből társadalmi kérdésekkel a szocializmus elméleteinek figyelembevétel nélkül nem lehet foglalkozni, szükségesnek véljük rámutatni arra, hogy fejtegetéseink kiindulópontjai és végső következtetései hol ellenkeznek és hol találkoznak a marxizmus felfogásával? Jóllehet a válasz fejtegetéseinkből is kitűnik majd; ez állásfoglalás előzetes lerögzítése mégis kívánatosnak tűnik.

*) »Egy néger csak néger. Csak meghatározott körülmények között válik rabszolgává. Egy pamutszövőgép, csak gép a pamutszövőre. Csak meghatározott körülmények közt lesz tőkévé.» Ezek a meghatározott körülmények azonban éppen jogilag meghatározott körülmények. A négert a jog teszi rabszolgává, a gépet a magántulajdoni rend avatja tőkévé.

A marxizmus korunk bölcséletére és társadalmi jelenségeinek kialakulására oly óriási hatást gyakorolt, hogy bármilyen irányú tudományos elemzés keretén belül e hatást figyelmen kívül rekeszteni súlyos hiba volna. Felfogásunk lerögzítése annál is könnyebb, mivel e munkában nem annyira értékmegállapításokat kívánunk tenni, mint inkább tényeket és jelenségeket akarunk megvilágítani, azok igazi értelmét, hatását és eredetét érthetővé tenni. S e kijelentéssel már csaknem meg is feleltünk az előbbi kérdésre. Attól eltekintve, hogy a legtöbb esetben a szocializmus eszméi ellen foglalkunk állást amikor a marxizmus értékét és etikát és morált akar felállítani, — különbözik felfogásunk a szocializmustól mindenütt, hol a tudományos fejtegetésekből kicsillan a hatalomra vágyó politikai tendencia, ahol a bölcséleti ténymegállapításokba értékelő állásfoglalást kever, hogy így eszmekörének a tudomány tekintélyével is híveket szerezzen. Vagyis mindenütt, hol a bölcséleti megállapítások nem tiszta tudományos módszer szerint történnek. Azonos kell azonban legyen felfogásunk (és rajtunk kívül minden más valóban tudományos felfogás is) a marxizmussal ott, hol tisztán bölcséleti alapon, valóban filozófiai értékű következtetésekre jut és kétségbe nem vonható tényekre mutat rá. Ez eset forog fenn az osztályharc kérdésével kapcsolatban. Az osztályharc tényének jelenlétét, mint azt már a fejezet elején kifejtettük, senki sem tagadhatja. Ez tehát a marxizmus teljes értékű meghatározása. De természetesen nem érthetünk egyet az osztályharcnak a marxizmus által feltételezett etikai jelentőségével. Az osztályharc bármilyen módja etikai szempontból elvetendő, de ez az állásfoglalás nem gátolhat meg abban, hogy ne állapítsuk meg nemcsak a társadalmi tagozódást, de az osztályharc tüneményének valószínűségét is. Ennek letagadása lehetetlen és komolytalan dolog volna, hiszen nyilvánvaló, hogy az osztályharc éppen jelenleg az eddigiekhez képest páratlanul nagy intenzitással tombol. E pusztán tényben felfogásunk tökéletesen egyezik a marxizmussal, de csakis ebben. Mert már is különbözünk tőle nemcsak e való tény értékelésében, de abban is, ahogyan Marx e konkrétum keletkezését és megnyilvánulását magya-

rázza. Az osztály és osztályharc keletkezéséről mondtak, valamint e tünetények megnyilvánulási formái úgy, ahogyan azokat a szocializmus hirdeti és tanítja, nézetünk szerint nem mindenben felelnek meg a tudományos igazságnak. Hogy miként tudunk újszerű szemlélettel a tárgyi valósághoz közelebb jutni, azt szeretnők a következőkben kifejteni.

II. RÉSZ
T Ö R T É N E L M I E R E D Ő K

„Morajló szörnyű vizet látok,
összegyűjtve minden sikolyt.
Az Ontario és a Ganges
s a magyar Tisza összefolyt.”

Dzsida Jenő: Gazdátlan csónakok

II. fejezet

„Az Ér nagy, álmos, furcsa árok,
pocsolyás víz, sás, káka lakják.
De Kraszna, Szamos, Tisza, Duna
óceánig hordják habját.”

Ady: Az Értől az óceánig

A gazdaság mint ok, vagy okozat. — Az osztályképződés kezdetei. — Organikus jelenségek és társadalmi organizáció. — „Erősek” és „gyengék”. — E megkülönböztetés átmeneti jellege. — Kvantitatív és kvalitatív eltolódás. — Ennek okai: szaporodás és hódítás. — Az osztálykérdés másik eredője lélektani okokban rejlik. — A hatalmi ösztön. — Ez ösztön hatása a társadalmi tagozódás és az osztályharc kialakulására.

Marx tagadhatatlanul közel járt az igazsághoz, mikor a társadalmi rétegződés indítékait materiális hatásoknak tulajdonította. Midőn politikai céljaitól elragadtatva ezek keletkezését kizárólag gazdasági hatásokban jelölte meg, csakis az okozatok meghatározásában tévedett. Ennek a felfogásnak tarthatatlansága nyilvánvaló, mert a társadalmi tagozódás minden bizonnyal azonnal megkezdődött, mihelyt az emberi faj a fejlődésnek arra a fokára jutott, hogy pusztán vitális öncélokon túl, primer formában bár, de a szociális tényezők jelentőségét is felösmerte. Nem lehet kétséges az sem, hogy a gazdasági élet ez időben még egészen kezdetleges volt és hatását csak további fejlődése után kezdte éreztetni. Vagyis egészen ellenkezően, a gazdaság az emberiség létezésének embrionális állapotakor nem ok hanem okozat, a következménye annak, hogy az emberi faj a lét öntudatára ébredt. De *az első lépés éppen ez az öntudatra való ébredés volt.* Igaz, hogy

bizonyos idő múlva a gazdasági élet okozatból valóban indítóokká alakul át, de ez csak egy későbbi időpontban következett be. Ez a jelenség tévesztette meg a szocializmust. A marxizmus csak a már kialakult jelenségeket vette figyelembe s ezáltal egy többé-kevésbé helyes elméletet alkotott, de a kérdés igazi miértjének megítélésénél összecserélte az okozatot a valódi indítóokkal s így a tudományos igazság objektív értékétől eltávolodott.

Az ősebernél a gazdasági jelenségek megnyilvánulási formája csak a legrimitívebb alakban jelentkezhetett. Nem lehetett más, mint az élethez föltétlen szükséges táplálék megszerzése és az önvédelem biztosítására irányuló törekvés. Minden bizonnyal mindezek gazdasági jelenségek és hatásaik különösen későbben, az általános fejlődésre döntő jelentőséggel bírtak, de e-tünemények nem keletkezhetek volna, ha nem lett volna valamely más erő is, mely létrejöttüknek tulajdonképpen okozója volt. Ezt az indítóokat elsősorban biológiai és pszichológiai tényezőkben kell keresnünk, a gazdasági erők csak ezek nyomán lépnek működésbe. A biológiai hatóokat a természetes faji szelekción kívül a nyers erőben találhatjuk meg. Kezdetben az ember értékét, helyesebb kifejezéssel kapacitását, kizárólag a nyers erő határozta meg. E körülmény döntő hatással volt az élet minden vonatkozásában, mert az ősebert egyaránt képesítette a lehető legjobb és legbiztosabb táplálék megszerzésére, valamint az önvédelemnek megfelelő formában való ellátására. De következtetéseinkben még tovább is mehetünk és azt mondhatjuk, hogy a fenti körülmény az őseber életének már egy fejlettebb megnyilvánulási formája volt. Kétségtelen ugyanis, hogy midőn már nemcsak pusztán a napi szükségletek kielégítéséért küzdött, hanem értékelve, a táplálék felhalmozása által a jövő biztosítására is gondolt, akkor már kilépett a teljes ösztönszerűség állapotából és a külső tényezők jelentőségének felismerésével is birt. Az osztályképződés szempontjából vizsgálataink csakis e fejlettebb stádiumban kezdődhetnek el; nyilvánvaló, hogy az osztályképződés keletkezésének időpontját e fejlődési stádium kibontakozásának idejére tehetjük. Az osztályképződés legrimitívebb alak-

ját éppen az említett biológiai tényezők határozták meg. A fizikai erőviszonyok által az ősemberi társadalom két részre való tagozódása, az „erősek” és „gyengék” csoportjának kialakulása, automatikusan következett be. Ezt a felosztást természetesen megelőzte a nemek szerint való csoportosulás, melyben azonban a szexuális motívumokon kívül, egyenrangú intenzitással az erőviszonyok megkülönböztetése is szerepet játszott. Ezt követte aztán a fentiek alapján tisztán a fizikai erő eloszlása szerint való kettéválás. *E megkülönböztetés az osztályképződés legkezdetlegesebb alakja.* Minden bonyolultabb rétegződés erre az alapmotívumra vezethető vissza, hiszen világos, hogy még napjainkban is, a társadalmi osztályok különböző megnyilvánulási formái valamennyien e két komponens erőből tevődnek össze és a társadalmi kérdések és ellentétek problémája ma is abból ered, hogy erősek és gyengék állanak egymással szemben. Az alapmotívumok tehát, a maguk lényegében évezredek óta nem változtak, csak a megnyilvánulási formák lettek mások.

De az osztályképződés e másodlagos stádiuma sem tarthatott sokáig, mert nyomban megindult a harmadik fázis kialakulása, amelynek következménye gyanánt a társadalmi rétegződés bonyolulttá vált és az osztálykérdések lassan felöltötték mai alakjukat. Az őstársadalom két részre való oszlása nagyon is egyszerű tünetmény volt és csakis a kezdetleges viszonyoknak felelt meg, de ahogyan az életmegnyilvánulási formák bonyolultabbak lettek a társadalmi rétegződés is differenciálódott. Az organikus jelenségek fejlődése maga után vont a társadalmi organizáció fejlődését is, illetve azon forma végső kialakulását, mely nagy vonásokban már hordozta a mai társadalmi rend képét. A biológiai tényezők ekkor már nem egyedüli hatókók. Igaz, az erőviszonyok eltolódása továbbra is az osztályképződés alapja marad, de most már egészen más formában és nem abban a szellemben, mint ahogyan az, az őstársadalom kialakulásakor jelentkezett. Az emberiségnek kezdetben „erősek” és „gyengék” csoportjára történt szétválása az osztályképződésnek és a társadalmi különbségek elhatárolásának természetes módja volt. E különbséget teljesen reális valami, a

nyers erő döntötte el és így a társadalmi csoportok a kialakulás szelleméhez híven, a tényleges erőviszonyoknak megfelelően jöttek létre. Mindenesetre feltételezhetjük, hogy az osztályképződés e primitív módját is véres harc előzte meg, mely ha nem is volt oly bonyolult, mint az osztályharc mai formája, de azért annak ősi alakját jelentette. Miután segédeszközök, melyek esetleg a gyengébb fél javára dönthettek volna el a küzdelem kimenetelét, még nem léteztek, így mint minden küzdelemben, itt is az erősebbek a gyengébbeket legyőzték s az értékelő álláspontokat figyelmen kívül hagyva, nemcsak a harc logikus folyamánya, de föltétlenül természetes dolog is volt, hogy a győzők, az erősek uralkodtak a legyőzött gyengébbeken. E kiegyensúlyozott állapot azonban csak nagyon rövid ideig tartott.

Egyrészt a külső ellenséggel folytatott küzdelemben (új emberfajok, törzsek leigázása) az eredetileg kialakult társadalom összetétele máris eltolódhatott* másrészt a fenti módon megalakult társadalomban, melyet zárt egységnek kell elképzeljünk, nemsokára jelentkezni kezdtek a szaporulat és az elhalálózás szűkségszerű tünetei. Abban a pillanatban pedig, a hatalmi tényezők mennyiségi és minőségi összetételében eltolódás állott be (hogy melyik fél javára, az teljesen közömbös) és ez a változás már is felborította a fent vázolt formában kialakult társadalmi rétegek egymástól az erőviszonyoknak, vagyis a természetes alaknak megfelelően szétválasztó rendjét. Ez a fent vázolt tagozódás csak úgy maradt volna pusztán a tünemény szempontjából természetes, hogyha az a zárt egység, mint amilyennek az első ősemberi társadalmat elképzeltük* örökre egyforma marad és sem mennyiségileg, sem pedig minőségileg nem változik vagy legalábbis a változás mindig arányosan történik úgy, hogy az „erősek” osztálya mindig megtartsa az eredeti arányszámban megállapított fölényét a „gyengék” fölött. Ez pedig csak úgy lett volna lehetséges, hogy ha a születések száma kezdettől fogva szabályozható lett volna. De még a szaporodási arányszám eszményi fejlődése mellett is fennmarad a kvalitatív különbség, mely az újszülöttek közt fennállhat s melyet magátólértetődően semmiesetre se

lehet szabályozni. Ennek a gondolatnak különben nyilvánvalóan nincsen semmi gyakorlati jelentősége, de viszont csakis ezen ideális állapotok elképzelésével tudjuk kellőképpen megérteni a társadalmi rétegződés kialakulásának okait és módozatait. Ugyanis midőn a fent vázolt, illetve feltételezett zárt ősi társadalmi egységben a zártság a szaporulat és halálozás természetes folyamata révén megbomlott, akkor e jelenséggel egyidejűleg megindult az osztályképződés bonyolultabb formája és miután e természetes folyamat által bekövetkezett változás megszüntette az „erősek” és „gyengék” közt meglevő arányszám reális és morális természetességét, viszont pedig az időközben pozícióikat megerősített erősek továbbra is elkeseredetten ragaszkodtak hatalmukhoz, így megszületett a társadalmi rétegek közt lévő ellentétek mai formája és az osztályharc elindult fejlődése és története felé.

Hogy a „gyengék” passzivitásának megszűnése, az eltolódás, milyen téren következett be előbb, hogy először kvantitatív vagy pedig kvalitatív volt-e, nem tudhatjuk, de ennek megállapítása nem is nagy fontosságú, a kérdésben csak az a lényeges, hogy ez a változás valóban bekövetkezett. A kvantitatív eltolódás elsőbbsége a valószínűbb, mert közismert tény, hogy mindig az alsóbb néprétegek (ez esetben még csak gyűjtőfogalommal megnevezve a gyengébbek) a szaporábbak. Emellett még az is valószínűnek látszik, hogy idővel az erősek akár önszántukból, akár pedig megtámadás által kényszerítve, újabb hódításokat eszközöltek, mindkét esetben azon eredménnyel, hogy a legyőzöttek hozzákerültek a „gyengék” csoportjához, amely így tetemesen megnövekedett. Hiszen e hatalmuknak utóbb átvett tömegekbe most már beletartozott a legyőzöttek társadalmának „erősek” csoportja is, amely a legyőzés ténye folytán a győzők csoportjával szemben gyengévé vált. E körülmény a „gyengékben” felébresztette helyzetük igazságtalan és természetellenes voltának tudatát. Ezzel egyidőben megindult a kvalitatív eltolódás folyamata is, amely végül is az osztályellentétek végső kiélezéséhez vezetett és még ma is e tényleges vagy vélt kvalitatív különbség az, mely az osztályharc lényegét képezi. Mert ha a ma szembenálló társa-

dalmi rétegeket is egyesítjük az „erősek” és „gyengéknek” nevezett gyűjtőfogalom alá, akkor nyilvánvaló, hogy számszerint határozottan a „gyengék” vannak megsemmisítő fölényben és a harc tulajdonképpen eszmei célkitűzésekért folyik azért, hogy a vezéreszmék morális értékéből kifolyólag kinek van meg a joga és képessége a vezetésre. Az ősi társadalomban is ez volt az a körülmény, mely kirobbantotta és megvetette az osztályharc alapját. Mert ahogyan napjainkban is a fizikai túlsúly a tömegek kezében még nem jelent döntő jelentőségű fegyvert és a tömegek csak kivételes esetekben kísérelik meg a tényleges erejük érvényesítését, ugyanúgy az ősi társadalomban sem jelentett még ez az idők folyamán a gyengék javára beállott tényleges erőeltolódás döntő fontosságú körülményt. A morális megokolás és az eszmei tényezők már itt szerepet játszottak. Míg az „erősek” szellemileg és erkölcsileg megtudtak maradni azon a magaslaton, ahová a társadalom nagy kettéválásakor kerültek, az erőviszonyok aránytalansága nem volt oly szembetűnő, még a „gyengék” előtt sem. Igaz, hogy ez a kettéválás erőszakosan történt és az „erősek” fizikai erejüknél fogva kerültek abba a kiváltságos helyzetbe, hogy a gyengébbek fölött uralkodhattak, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az emberiség őskorában még nem beszélhetünk különösen fejlett szellemi képességekről vagy éppen morálról. Ez időben a szellemi képesség és felsőbbrendűség még egyet jelentett a fizikai erővel vagy legalább is a szellemi érték axiológiai szempontból, a fizikai erővel egy síkon, legjobb esetben annak határán mozgott. Mind-ebből következik, hogy a kezdet kezdetén a tömegek a rajtuk uralkodókkal szemben még nem foglaltak el ily morálisan értékelő álláspontot. Ez állásfoglalás csak akkor következett be, midőn az „erősek” szellemileg és etikailag sem tudtak többé megmaradni azon a magaslaton, amelyre a nagy kettéválásakor fizikai erejük túlsúlyánál fogva kerültek.

Helyzetük megingását többféle ok idézte elő. Elsősorban az a természetes körülmény, hogy a szaporodás következtében, az utánpótlás, a fiatal generáció, nem föltétlenül és nem minden esetben bírt azzal az „erővel”, mely elődjeikét az „erősek” szerepének eljárszá-

sára képesítette és feljogosította. Ezzel már is meg-
bomlott az „erősek” osztályának egysége. Viszont
ugyanekkor e tüneménynek éppen fordítottja jelentke-
zett a „gyengék” osztályánál. A természetes szaporodás
következtében az új generációnak itt számos oly tagja
akadt, aki fizikailag, de főleg szellemileg túlnőtt saját
osztálya keretén, felülemelkedett annak átlagos nívóján
és így sokkal inkább az erősek között foglalhatott volna
helyet. Fokozódott e jelenség azáltal is, hogy miként
már említettük, a harcokban legyőztek a legyőzetés
ténye által a gyengék csoportjába kerültek, minden te-
kintet nélkül arra, hogy saját zárt egységet képező tör-
zsi közösségükben a két társadalmi osztály melyikéhez
tartoztak. E körülmény pedig nemcsak a „gyengék” ré-
tegének számszerinti tetemes növekedését vonta maga
után, de a tömegek szellemi nívóját is nagy mértékben
emelte s így a különbség az erősek és gyengék között
már e téren sem volt többé oly döntő jelentőségű. Ha
még továbbra is maradt különbség, mint ahogyan min-
den bizonnyal még ma is fennáll, ez már nem volt
többé áthidalhatatlan.

Így a „gyengék” csoportjában is lassan-lassan akad-
tak olyanok, kik az erősekkel minden téren tökélete-
sen egyenrangúnak érezték magukat, valóban azok is
A^roltak, sőt esetleg némely vonatkozásban képesség szem-
pontjából túl is szárnyalták azokat. Ezek az egyének
természetesen a legbántóbb és legkihívóbb módon
érezhették helyzetük igazságtalan voltát, elnyomott ál-
lapotukat és az erősek fölényét s mindezt annál is in-
kább, mivel az uralkodó csoport idővel annyira meg-
erősítette helyzetét, hogy elfoglalt állásából kiűzni csak
harccal lehetett volna. Az „erősek” érdekeik védelmére
teljesen egységes arcvonalat alkottak és semmi áron sem
voltak hajlandók a hatalmat és szerzett pozíciójukat el-
hagyni vagy azt akár csak másokkal megosztani. Ez a
makacs ellenállás, a „gyengék”-hez tartozó egyének kö-
zött, kik magukat az „erősek”-kel egyenrangúnak érez-
ték, reakciót váltott ki s miután belátták, hogy pusztá
követeléssel nem tudják céljaikat elérni, ők is egysé-
ges arcvonalba tömörültek és megindították az ural-
kodó osztályok elleni küzdelmet. *Ez volt tehát az osz-
tályharc eredete és keletkezése.* Maga a jelszó nagyon

hamar átment a köztudatba s ezzel megindult az osztályharc kialakulásának végső folyamata. Az osztályöntudat felébredése maga után vonta a társadalom több rétegre való tagozódását is. Ezen öntudat révén az előbbieken vázolt két csoporton belül is megindult a tagozódás aszerint, hogy eszmeileg ki mennyire volt híve az osztályharcnak vagy a gyengébb fél számára teendő engedményeknek. S itt kezdődik a gazdasági tényezők szerepe, melyre a marxizmus a maga osztályharc-elméletét és a történelmi materializmusról szóló tanát felépíti.

A gazdasági jelenségek, úgymint a termelés, fogyasztás és forgalom tünetei az általános fejlődés menetével egyenes arányban bonyolódtak és fejlődtek. E tünetmennyiség volt indítéka a meglévő társadalmi rétegeken belül meginduló újabb tagozódásnak. Mihelyt a két főcsoport között, valamint magukban az egyes csoportokban megszűnt az eredetileg meglévő paritás, — nemcsak a két főcsoport között, de mindenik rétegen belül külön is harc indult meg az elsőbbségért és vezetőszerpért. Ebben az újból meginduló harcban mindenesetre döntő tényezőként hatott a gazdasági motívum, mely most már a hatalomnak eszközévé, az osztályharcnak pedig céljává vált.

Ezzel elérkeztünk az osztályharc keletkezésének egy másik indítékához, a pszichológiaihoz, mely e küzdelem kialakulásához a fentiekhez hasonló intenzitással járult hozzá. E tényező az emberben meglévő hatalomvágy, az úgynevezett hatalmi ösztön. Nem fogunk messze járni az igazságtól, ha az osztályképződés és osztályharc lélektani indítékát ebben az ösztönben jelöljük meg. Ez a tétel tulajdonképpen nem is szorul bővebb bizonyításra, mert hiszen a társadalmi különbségek azon felismerése, melyet az előző oldalakon fejtegettünk és melyet az osztályképződés és osztályharc kiindulópontjának jelöltünk meg, lélektanilag nyilvánvalóan a hatalom utáni vágyból eredt. De még ellenkező esetben is e körülmény föltétlenül maga után vonta a hatalom utáni vágy felébredését s így kiindulópontjává vált a bekövetkezett újabb társadalmi tagozódásnak és az osztályharc keletkezésének. A dolog túlnyomó pszichológiai jellegénél fogva nem térhetünk.

itt ki a kérdés részletes elemzésére. Bármint legyen azonban a dolog, bizonyos, hogy az összefüggések és kölcsönhatások fennállanak és hogy a vázolt események kialakulásában a lélektani tényezők nagyon is fontos, sőt legtöbb esetben döntő szerepet játszottak.

A társadalmi tagozódás őstényezői biológiai okokból, a fizikai erő kvantitatív minősítéséből keletkeztek. Ez a szeparáció természetes és az adott körülményeknek megfelelő volt. Különböző külső körülmények hatása folytán e természetes szeparáció csak nagyon rövid ideig állhatott fenn, mert az említett hatások révén az eredetileg kialakult csoportokon belül oly mennyiségi és minőségi eltolódások következtek be, melyek az eredetileg egyensúlyban lévő és a természetes követelményeknek megfelelő helyzetet felborították. Ez a körülmény maga után vont a lélektani tényezők előtérbe nyomulását, amely abból származott, hogy a külső behatások és az általános fejlődés következtében a biológiai tényezők megszűntek egyedüli hatótényezőként szerepelni. Ekkor indul meg az igazi osztályképződés, amely szükségszerű következmény gyanánt az osztályharc keletkezését hozta létre, főleg azért, hogy az új pszichológiai tényező, a hatalom utáni vágy, rendkívül nagy intenzitással jelentkezett. A régi biológiai természetű tényező, a fizikai erő, jelentőségét csak mint egyedüli értékmérő veszítette el, egyébként azonban továbbra is megmaradt egyenrangú hatótényezőnek. Ez a két eredő legtöbbnyire polárisán szemben állott egymással s ez következetesen a kettő közötti mérkőzést eredményezte. Ez a harc annál elkeseredettebb és állandóan változó jellegű volt, mivel az erők a látszólagos nagy eltolódások ellenére is, legalább viszonylagos arányban állottak egymáshoz. Hiába voltak és vannak még ma is az ostromlók nagyobb számban, a védekezők helyzete mégis előnyösebb.

A pszichológiai tényezők jelentkezésekor lép fel ezekkel teljesen egyenrangú fél gyanánt a gazdasági élet. Ez időponttól kezdve (de csak ettől kezdve) a gazdasági kérdések a társadalmi problémák és jelenségek egyik legfontosabb és leghényegesebb részét alkotják, úgyannyira, hogy hatásuk csaknem kiszámíthatatlan. Ez időponttól az osztályképződést és általa az osztály-

harcot is, döntően irányítja ez a körülmény. Hogy valaki születése vagy esetleg későbben külső körülményeinek kialakulása folytán milyen társadalmi rétegben vert gyökeret, az majdnem minden esetben eldönti azt, hogy melyik társadalmi csoporthoz tartozik, melyikkel érez leginkább közösséget s így eldöntésre kerül az osztályharcban való állásfoglalása is. Miután pedig az osztályokat, legalább is napjainkig, elsősorban gazdasági érdekellentétek, vagyis a gazdasági helyzetükben lévő különbségek választották el és állították egymással szembe, ezért az egyének és az egyének által alkotott csoportok ökonómiai helyzete döntő befolyással volt az osztályharc kérdésében elfoglalt álláspontjukra. Ma a gazdasági helyzet és érdekellentét minden bizonnyal még szintén fennáll, sőt formálisan talán még a múltnál sokkal jobban kiéleződött, de e gazdasági érdekellentét megszűnt egyedüli motívumként szerepelni, — az ellentétek, bár hasonló indítékokból származóan, de sokkal inkább szellemi kérdések körül dűlnak.*) Másrészt ez évszázadokig, sőt évezredekig tartó harc az egyes társadalmi osztályok közt annyira kiélezte az ellentéteket és lényegükben, majdnem azt mondhatnánk, faji sajátágaikban, annyira szétválasztotta őket, hogy a természetes úton való kiegyenlítődésként, legalább is nagyon nehéznek, ha nem lehetetlennek tűnik. E természetes út az általános fejlődés és az ilyen kiegyenlítődésként irányuló önkéntes és őszinte kísérlet volna s bár tagadhatatlan, hogy a végsőkig kiélezett osztályharc ellenére is van a szociológiának oly iránya, mely e cél felé törekszik, mégis nagyon kérdéses marad, hogy e történelmi fejlődés folyamán leszűrődött és az öncélúsággal még fokozott és mesterségesen szított ellentétek miatt, ez az áthidalás sikerülni fog-e?

*) Egy nyugateurópai vagy amerikai szervezett munkás anyagilag előnyösebb helyzetben van, mint egy középeurópai eladósodott középbirtokos, noha a marxizmus felfogása szerint az utóbbi kapitalistának számít. Igaz, itt még számtalan más tényező is közrejátszik, de azért az összehasonlítás, ha nem is abszolút, de viszonylagosan helyes és a példák felsorolását még tovább lehetne folytatni.

III. fejezet

„Der Schmerz wird neu es wiederholt die Klage
des Lebens labyrinthisch irren Lauf ...”

Goethe: Faust

A szociológia fejlődése — A fejlődés irányai — Új szempontok — Az állam — Összefüggés az állam és a társadalmi kérdések között — Állam és jog — Jogbölcsélet és a, helyes jog kérdése — Az osztályharc kezdete és az állam keletkezése feltételezik egymást — Állam és öncélúság — Az osztályprobléma mint az állambölcsélet alapvető kérdése — Az egyiptomi, assyr-babylon és zsidó kultúrák viszonya e kérdéshez — „Az állam” gondolatának személyi öncélúsága megszűnik a görög bölcselők fellépésével — A görög állambölcsélet kiindulópontja — Az állam „fogalom” konkretizálása — A skolasztikus filozófia spirituálizáló kísérletei — A kísérletek sikertelensége — Újabb konkretizálási törekvés és annak teljes kifejlődése a francia forradalom és a materializmus hatása által — Liberalizmus és technikai állam — Új problémák, melyeket a technikai állam nem tudott megoldani — Korunk újabb spirituálizáló kísérlete — E törekvés eredete és célja — Grotius

Nem lehet célunk, hogy fejtegetéseink során az osztályképződés és osztályharc tünetényeinek átfogó történelmét adjuk, hiszen kitűzött feladatunk csak az, hogy e két kérdést egyes vonatkozásokban újszerűen világítsuk meg és rámutassunk néhány olyan tényre és újabb bölcséleti szempontra, melyeket idáig még nem mindenki vett észre és melyeket manapság vagy egyáltalán nem vesznek figyelembe, vagy pedig jelentőségüket alábecsülik. Mindkét körülmény érthető, ha meggondoljuk, hogy az éppen pillanatnyilag páratlan hevességgel dúló osztályküzdelem miatt, a tárgyilagos ítéletalkotás lehetősége erősen csökkent és a látszólagosnak a konkrétumtól való szétválasztása igen nehéznek tűnik. Ez az érthető indok azonban természetesen nem menti fel az elfogulatlan kutatót az alól, hogy ne alkossa meg a

maga szenvedélyektől mentes és a napi események fölött álló véleményét és ne mutasson rá oly körülményekre és ténymegállapításokra, melyek valóságos jelenléte és értéke tárgyilagos szemlélet mellett, tagadhatatlan. Ezt a törekvést követve, magától értetődően nem foglalkozhatunk az osztály és osztályharc problémájának kronologikus ösmertetésével. Aki állításaink reális bázisát ellenőrizni kívánja, ezt nyugodtan megteheti, mert erre vonatkozóan mindenféle bőségesen talál anyagot.

Mindazonáltal, hogy a jelenben észlelhető tüneteket és a társadalmi kérdések mai bonyolult voltát, összefüggését és főleg egy új és elvontabb bölceleti szempont szerint való értékelését megérthessük, némileg mégis foglalkoznunk kell, nem annyira a társadalommal, mint inkább a szociológiai tudományok történeti, de főleg e tudományok eszmei fejlődésével. Csakis a szociológia fejlődésének alapos elemzése vezethet el a mai helyzet megértéséhez. Ugyancsak magától értetődő, hogy a társadalmi tagozódás és az osztályok közötti küzdelem tüneteinek nem osztályharc szempontból való vizsgálata más, az eddigiektől elütő szemlélési módot is igényel. Miután az appercipiálás tisztasága megköveteli az értékelés pillanatnyi kikapcsolását, így nem tarthatunk a marxistákkal, kik a mai osztályuralom bűnösségének hangoztatása mellett, az osztályharc etikai létjogosultságát hirdetik, de ugyanígy nem tarthatunk a másik véglettel sem, mely az uralmon lévő rétegek vezetőszerepének és hatalmának kiterjesztését és az ellenvélemény könyörtelen elnyomását követeli.

Ha a társadalmi kérdések körül szerepet játszó bölceleti felfogások fejlődését vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy egyenrangú tényező gyanánt foglalkoznunk kell magával az állammal és az állam gondolatának fejlődésével, másrészt pedig a különböző filozófiai irányok általános bölceleti tételeivel. Mindkét tényező leghűbb visszatükrözője a társadalmi kérdések és jelenségek hullámzásának és fejlődésükben kölcsönösen hatással voltak egymásra. Végül a társadalmi problémák szoros összefüggésben vannak a jogbölcelet és főleg a helyes jog kérdésével, mely körülmény azonban, miután maga

a jogbölcselet is a filozófiának egy része, talán nem is szorul külön megemlítésre.

Azáltal, hogy az állam keletkezésének egyik oka a közös célok és érdekek védelmére való tömörülés és szövetkezés volt, az állam születése egybeesett az osztályharc jelenségének keletkezésével és így az osztályharcnak, az állam életéhez és fejlődéséhez való szoros viszonya máris kézenfekvő bizonyítékot nyer. Az osztályöntudat és az ehhez kapcsolódó osztályharc gondolata a különböző külső és belső lélektani tényezők hatásainak összejátszása folytán, in ultima ráció, egy fizikailag” előnytelen és etikailag” helytelen helyzet felösmeréséből keletkezett. Az előző fejezetben tárgyalt ősi társadalmi osztályok a fejlődés bizonyos fokán államok keretén belül helyezkedtek el. Viszont az állam fogalmával szoros összefüggésben van a jogi cselekmények és szabályok megnyilvánulása, hiszen az államnak, mint absztrakt fogalomnak létezése csakis valamilyen a jog által szabályozott formában képzelhető el. A helyes jog megállapítása a jogbölcselet egyik feladata és így nyilvánvaló, hogy az osztályharcot a nem helyes jogi viszonyok ténye robbantotta ki. Ha a problémát így az állam oldaláról kívánjuk megvilágítani, akkor a döntő szempontot e fenti megállapítás foglalja magában. Az osztálykérdés gyakorlati és elméleti jelentősége is igazán akkor kezdődik, midőn a szervezett államok megalakulnak. Ez időpont előtt az osztályprobléma csak „tünet” volt, melyet a maga igazi jelentőségében a legtöbben észre se vettek, de ellenkező esetben sem gondoltak annak módszeres szabályozására, bölcseletileg nem is foglaltak állást vele szemben. Az állam születése által azonban mindkettő elkerülhetetlen lett. Mert, hogy az osztályharc keletkezése egybeesik az állam keletkezésével, az teljesen nyilvánvaló. Sőt még azon állítást is megkockáztathatjuk, hogy bizonyos fokig az osztályharc ténye kényszerítette az emberiséget az állam létrehozására. Természetesen akkor, ha nem vonjuk kétségbe azt az elméletet, mely az állam keletkezését a társulás gondolatára, a közös célok és érdekek védelmére való szövetkezésre vezeti vissza. S miután nincsen különösebb ok arra, hogy ezt az elméletet elvessük, így az osztályharcot az államképződés döntő tényezőjeként kell elfogadjuk.

Az állam, a közös célok és érdekek védelmére alakult szövetség létre jött ugyan, de e szövetség zárt és egységes alakja ellenére is bensőleg tagozott volt, az egyes csoportok között az ellentétek továbbra is fennállottak és a csendes, vagy heves küzdelem tovább folyt. Hiába volt a közös cél érdekében való szövetkezés, mert bár e szövetkezés által a saját érdekeket jobban lehetett megvédeni, de másrészt éppen e védelem által az érdekkülönbségek még csak jobban kiéleződtek és az igazi küzdelem csak most volt megindulóban.*) Mihelyt tehát az emberiség elérte fejlődésének azt a fokát, hogy az államban többé nemcsak az öncélúság kiélésének lehetőséget, hanem egy tartós és rendezett életforma megnyilvánulását látta, akkor hozzá látott az állam belső problémáinak megoldásához, a pusztá fogalom, valóban szervezett életforma szellemében való kiépítéséhez. Természetes, hogy a fent vázolt keretek között az osztályproblémák elsőrendű szerepet játszottak, mert ezen kérdések elrendezése minden tartós életforma megszervezésének előfeltétele volt.

A társadalmi ellentétek kiküszöbölése, az osztályharc megszüntetése vagy legalább is lehető minimumra való korlátozása, attól a pillanattól kezdje, hogy a probléma jelentőségét felösmerték, az állambölcseletnek állandó, de az általános filozófiának is egyik legfontosabb kérdésévé vált. Ha most e problémát a fejlődés szempontjából vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a görög bölcselek fellépéséig e téren érdemleges fejlődés nem történt és az eltelt idő tulajdonképpen csak arra szolgált, hogy a társadalmi elkülönülés végső formájában kialakuljon és az egyes rétegek közt meglévő különbség és érdekellentét, a legfinomabb alakban is kirajzolódjon. Ezen a téren a zsidóság, illetve a zsidó állam talán az egyetlen részleges kivétel, hol a vallási

*) A „védelem” természetesen elsősorban az uralkodó osztályoknak kedvezett, noha másrészt tagadhatatlan, hogy éppen az állami élet keretein belül megnyilvánuló tömörültség és zártság következtében, még primitív államszervezeti forma mellett és a mindenkori körülményekhez viszonyítva is az uralt osztályok is jobban meg tudták védeni érdekeiket, mintha egyáltalán semmiféle szervezett államforma nem létezett volna.

parancsok befolyása alatt nemcsak elméletileg foglalkoztak a kérdéssel, de egyes vonatkozásokban gyakorlati megvalósításokra is törekedtek. A többi államalakulatoknál azonban ily irányú kísérletekkel, legfeljebb mint elszigetelt jelenségekkel találkozunk, egyes emberek kezdeményezése gyanánt, de semmiesetre sem magától az államtól eredő cselekmény folyamánként. Sem az egyiptomi, sem az assyr-babylon, sem bármilyen más kultúra e kérdés szempontjából nem jelent lényeges fejlődést akkor, ha történelmüket az osztályprobléma és a szociológiai tudományok kialakulásának szempontjából vizsgáljuk. Általános vonatkozásban ez államok minden bizonnyal fejlődést jelentettek, sőt csak állami szempontból is, hiszen az államfogalom, maga a puszta gondolat, végleg megszilárdult és az állam létezésének szükségessége köztudatba ment át. De csakis eddig a pontig, mert míg a görög állam a szervezett életformák tartós megnyilvánulása óhajtott lenni és ez eszme nemcsak a tömegekben élt ösztönösen, de többé-kevésbé tudatosan a vezetőkben is, addig az ez időt megelőző államalakulatok öncélúak voltak és a vezetők és alkotók az államot legjobb esetben csak szükséges intézménynek, főleg azonban az egyéni célok és törekvések eszközeként, vágyaik egy kielézési lehetőségének tekintették. Itt természetesen nem szabad magunkat a látszattól megtévesztetnünk, hiszen bizonyos jelenségek minden korban és minden körülmények közt jelentkeznek.

Az állam öncélúságának gondolata mint egyedüli uralkodó eszme a görög bölcselők fellépésével megszűnik. Mint egyedüli ok, már a görög államok kezdetben történt megalakulásakor sem létezett, de a hellén filozófusok foglalkoztak először e problémával bölcséleti szempontból módszeresen és a kérdés tényleges levezetésével kapcsolatban ugyancsak ők jutottak először részben gyakorlati eredményekre is. Az egyes görög államok megalakulása éppen abban különbözik a korabeli és korát megelőző hasonló célú törekvésektől, hogy az állam gondolata nem *ön-, hanem közérdek*. Sőt még azt is mondhatnánk, hogy bizonyos vonatkozásokban osztályérdek sem, mert bár tagadhatatlan, hogy a görög kultúra vége felé ismét az osztályérdek jutottak tö-

kéletes vezetőszerpéhez, de ugyanannyira vitathatatlan, hogy a rövid ideig virágzó görög demokráciának éppen az volt egyik legfőbb törekvése, hogy az állam eszméjét, annak formai megnyilvánulását, az állandó és helyes szervezettség jellegével ruházza fel. Hogy ez a törekvés mennyire járt sikerrel, az a mi szempontunkból közömbös, mert ez csak a lényeg megnyilvánulásának egy formája volt, mely százféle tényezőnek a hatása alatt áll, mely tényezők azonban a cselekmény kiindulási pontjának eszmei elképzeléséből, vagyis annak értékéből, mit sem vonnak le. A szellemi fejlődés (absztrakt ténymegállapításainak) szempontjából mindig csak az eszmei kiindulópont és ezen kiindulópont elméleti fejlődése lehet mérvadó. *A görög államalakulatok elméleti kiindulópontja az absztrahált államfogalom, konkretizálása volt.* E törekvés célja: az eszmei formát valóságos, helyes és a mindenkori követelményeknek megfelelő lényeggel kitölteni, ami által az államfogalom a megfoghatatlan fikcióból élő valamivé alakul át. Érdekes, hogy e törekvés bizonyos vonatkozásokban pontosan az ellenkezője annak az irányzatnak, mely felé az állam gondolatának mai fejlődése halad. Míg ugyanis a görög államalakulatok filozófiai bázisát oly elképzelés alkotta, mely az államot mint absztrakt fogalmat tényleges megnyilvánulási formák létrehozásával kívánta konkretizálni, addig Grotius óta a modern fejlődési irány, mindinkább spirituálizálja az államot azon szándékkal, hogy a konkrét megnyilvánulásokon túl az állam személytelenített etikai fogalomává váljék, mintegy kifejezőjévé az abszolút morálnak, oly célból, hogy e föltétlen erkölcsi erő révén az összes belső problémákat és a technikai megnyilvánulás formáit is, föltétlenül és megtámadhatatlan helyességgel tudja megoldani. Bármennyire is ellentétben legyen egymással ezen két törekvés, azért mégis könnyen érthetők.

Akár ösztönszerű, vagy tényleges felösmerések hozták létre az állam keletkezését, de bizonyos, hogy nyomban a szervezett közösség megalakulása után jelentkezni kezdtek az ezen közösségen belül lévő ellentétek, a társadalmi rétegek egymással szembenálló érdekszférái, másszóval az osztályképződés és osztályharc

jelenségei. Nyilvánvalóvá vált, hogy az absztrakt államfogalom csak úgy fog megfelelni a várt reményéseknek, csak úgy tudja majd megoldani az elébe tornyosuló problémákat, ha az eszmei elgondolás pusztá vázát, valamely kézzel fogható tartalommal, valamely reális megnyilvánulási formával töltik ki, mely forma a szervezettség és az életlehetőségek megnyilatkozásának állandóságát helyesen és a mindenkori követelményeknek megfelelően szabályozza és biztosítja. Ez a célkitűzés volt a konkretizálási törekvés, mely ilyenformán körülbelül a görög államok megalakulásával vette kezdetét.

A folyamat megindult és fejlődött a maga útján. Hogy fejlődése során minő, az elveivel összhangban lévő reális eredményeket ért el, az pillanatnyilag mellékes. Annyi bizonyos, hogy teljes sikert nem tudott elérni. Jött a kereszténység, melynek eszmevilága már magában foglalta az államfogalom spirituálizálásának gondolatát, illetve az állam fogalmának eszmei realizálását. A kereszténység e vezéreszméje azonban nem tudott döntő hatást gyakorolni az állambölcselet reális eredményeire, mert nem fejlődés, de majdnem visszafajlódás következett be. Igaz, aquinói Szent Tamás és a skolasztikus filozófia foglalkozott az államszervezetnek a kereszténység szellemében való kiépítésével, de e törekvések csak jámbor óhajok maradtak és még a kísérleti stádiumig sem jutottak el. Nemcsak hogy a spirituálizálódás nem következett be, de az előző konkretizálási folyamat tényleges és maradandó eredményei is csaknem eltűntek, mivel a középkor az államot a vallás politikai céljainak szolgálatába állította. Ez még a kisebbik baj lett volna, de a fenti jelszavak hangoztatásának leple alatt újból visszatértek az öncélú felfogáshoz. Ez a körülmény a fejlődés természetes menetét ismét visszavetette és az a tartalom, mellyel a konkretizálási folyamat alatt az állam fogalmát kitöltötték, kezdte elveszíteni reális értékét és jelentőségét. De valamikor a XIV.-ik század táján az emberiség történelme fordulóponthoz érkezett. Az új irány törekvése elsősorban abban állott, hogy az állami élet megnyilvánulásaiból kiküszöbölje azokat a jelenségeket, melyek a kereszténység eszméinek meg nem értése következté-

ben az állami élet megnyilvánulásainak értékét elhomályosították. Továbbá célja volt, hogy még a kereszténység fellépése előtt keletkezett és teljesen meg nem valósult konkretizálási folyamatot befejezze és ezáltal az állam eszméjét az absztrakt fogalom helyett oly reális és életképes valamivé tegye, mely minden körülmény közt tökéletesen meg tud felelni feladatának. A fejlődés ez időponttól kezdve ebben az irányban halad s bár lassan, de fokozatosan közeledik a megvalósulás felé. Jön a francia forradalom, mely egyszeriben megnyitja a minden téren való gyors fejlődés lehetőségét. Ugyanekkor már kialakulóban van a materializmus százada, amikor is a fenti törekvés fejlődésének maximumát éri el. Ez a maximum természetes és logikus következménye volt a materializmus gondolatának. Az absztrakt államfogalom konkretizálása, az eszmének reáli?, és célszerű formába való öntése, oly törekvés volt, mely tökéletesen megfelelt a materializmus eszmevilágának. Érthető, hogy e kedvező körülményektől befolyásolva és támogatva, e törekvés a XIX.-ik században teljesítményének csúcspontjára érkezett. Ez a tervszerű fejlődés a liberalizmus kiépülésével, annak fénykorával érte el tetőfokát. A liberalizmus elméleti elképzelései alapján az állami gépezet, viszonylagosan, az adott körülményeknek megfelelően, minden tekintetben tökéletesen kiépült. Mert bármilyen felfogás kénytelen lesz elösmerni azon kétségbe nem vonható tényt, hogy a modern állam fogaima és ténye, mind funkcióinak mechanikai megnyilvánulásában, mind szervezeti felépítésében és célkitűzéseinek irányelveiben, a liberalizmus korszakának köszönhető. A szabadelvűség korszaka alatt az állam, mint konkrét fogalom oly magasra emelkedett és fejlettségének oly fokát érte el, hogy újabb fejlődés már csakis valamely egészen új irány, egészen új célkitűzés alapján jöhetett létre. Kétségtelen, hogy a liberalizmus befejezte az állam gondolatának azon konkretizálási folyamatát, melyről az előbbieken volt szó. Mint a legtöbb szellemi és konkrét törekvésnél, úgy a jelen folyamatnál is a múlt század legvégén vagy a XX.-ik század legelején fordulópont következett be. S a többi szellemi irányváltásokhoz hasonlóan, a fordulat indítéka a jelen esetben is az a holtpon volt.

melyre a materializmus jutott akkor, midőn a problémák végső értelmét és jelentőségét a maga bölcséleti rendszerével mégsem bírta megoldani.

A liberalizmus elképzelései alapján az államböleselet elérte még az ókorban kitűzött célját, a belső szervezet felépítését és e szervezettség állandó jellegét. De mindez mégsem felelt meg tökéletesen a hozzája fűzött várakozásnak. S a hiba nem is annyira a szervezettség kiépítésében rejlett, hisz ez önmagától csiszolódott és alakult tovább, hanem abban a körülményben, hogy a konkretizálási folyamat, mint a materializmus elképzelésének csaknem valamennyi megnyilvánulása, szintén holtpontra jutott. Voltak az államon belül is oly problémák, melyeket pusztán technikai formulákkal nem lehetett megoldani, viszont ugyanakkor ezen technikai megnyilatkozások újabb kérdéseket vetettek felszínre, melyeket ismét lehetetlen volt az eredetileg felállított tételek segítségével levezetni. Végül pedig a konkretizálási törekvés az államok egymásközi viszonyában is éreztetni kezdte hatását. A materiális formába való merevedés, oly zárt egységekbe kovácsolta az államokat, hogy a legkisebb érdekellentét is komoly összeütközésre adhatott alkalmat. Ez a körülmény pedig már önmagában is éles ellentétben volt az „állandó szervezettség” ideáljával, mely pedig az állameszme konkrétizálási törekvésének egyik célja volt.

Ezek után önmagától adódott az a gondolat, hogy a végső cél elérésének érdekében szükséges az állam fogalmát a reális eredmények megtartása mellett, spiritualizálni, nemcsak tökéletesebben személyteleníteni, de oly etikai magaslatra emelni, amely magasságban abszolút tekintélyt nyer és e tekintélyénél fogva az egyes kérdéseket föltétlen biztonsággal és minden tekintetben kielégítő módon képes megoldani. E gondolat alapelemeit már a XVII.-ik században Hugó Grotiusnál észlelhetjük s még a materializmus százada alatt is felvilan néha, igazán azonban csak a XIX.-ik század vége felé kezd elterjedni, nemcsak a filozófiai tételek alapjaként, de beszivárgását ekkor már a köztudatban is észlelhetjük. Ma pedig a fejlődési irány úgy bölcséletileg, mint technikailag határozottan errefelé tör. A különbség a XVII.-ik századbéli és a mai felfogás kö-

zött abban van, hogy Grotius mint természet jogász, ezen spiritualizálással csak az államok egymásközi viszonyát, vagy miként ő nevezte, a háború és béke joga nak kérdését kívánta megoldani és e szabályozással elő akarta mozdítani az állami szervezettség állandóságát, miután már a maga korában felfedezte, hogy ez utóbbi törekvést a konkretizálási folyamat nem tudta kellően megoldani. Ma viszont a spiritualizálási folyamat kettős célt szolgál. A természetjogi felfogásból a helyes jog keresésének az alapelve fennmaradt ugyan, de tárgyi vonatkozásaiban nagyon kibővült. A háború és béke jogi szabályozásának célkitűzését miután e törekvés a nemzetközi jog ez irányú fejlődése révén nagyjában megvalósult, felváltotta a háború kiküszöbölésének és a béke jogi megszerzésének gondolata, melynek végső reális értelme, a probléma etikai jelentőségén túl teljesen egyezik Grotius törekvésével: az állam állandó szervezettségének és biztonságának biztosítása. Másodsorban e célkitűzés azáltal is kibővült, hogy a mai állambölcselet e spiritualizálással az államnak nemcsak külső, de belső biztonságát is keresi, mert a helyes jog keresésének törekvését a külső körülményekkel teljesen egyenrangúan az állam belső megnyilatkozási formáira is kiterjeszti. Arra törekszik, hogy az általános átszellemülés folytán az állam eszméjét oly etikai magaslatra emelje, hogy mindazon megoldások, melyeket az állam belső problémáinak levezetésére létrehoz, föltétlen és megtámadhatatlan értékűek legyenek s így az, ki e megoldásokat nem helyesli, mint az abszolút morál ellen vétő, azonnal megsemmisíthető legyen. *Ezen elképzelés a mai diktatúrák bölcseleti alapja* és ez lesz a bázisa, természetesen fejlettebb és minden tekintetben javított alakban az eljövendő diktatúráknak is, mely államtípust, legalább is ilyen vonatkozásban, az állami berendezkedés jövő formájának tekinthetünk. Nem kétséges, hogy bármennyire is egy világ válassza el különben őket egymástól, de ez elképzelésben, ezen az egy ponton már napjainkban is tökéletesen találkozik a faszizmus és a bolsevizmus.

A belső problémák ez etikai alapon való megoldásának szükségességét éppen az osztályharc jelensége vetette felszínre. Mert e problémát, a konkretizálási fo-

lyamat még csak megközelítőleg sem tudta levezetni. Nemhogy áthidalta és megoldotta volna az ellentéteket, de ellenkezőleg, a materializmus szelleme révén az osztályharc jelenségét technikai felkészültséggel látta el és az egész küzdelmet elhatárolt és merev formákba szorította. E felösmeréssel kezdetét vette az államböl-eseleti törekvéseknek ama spiritualizáló iránya, melyről az előbbieken beszéltünk, melynek jelenleg a kezdetén vagyunk s mely a jövőbeni megnyilatkozások formája lesz. Magától értetődően ezen átalakulási folyamatnak a fentiekben csakis nagyon vázlatos képét rajzoltuk meg és csak annyiban érintettük a kérdést, amennyiben az összefüggésben volt és van az osztály és osztályharc problémájával. Az összefüggés az előbbieken kifejtettek alapján kézenfekvő, magára a kérdés érdemleges részére még a munka további fejezeteiben bővebben is visszatérünk.

IV. fejezet

„A dolgok azért vannak, mert mi látjuk őket.”

Oscar Wilde

Az „állam” gondolatának fejlődése — Platón és Arisztotelés — A „törvény” jelentősége Solon előtt és után — Roma — Miért nem tudta Roma megtalálni a szociológiai problémák megoldását^ — A kereszténység felépése és az államhoz való viszonya — A kereszténység mint az újabb osztályharc kiindulópontja — A történelmi események és tények elbírálása — Az osztályharc karakterisztikumának átalakulása a népvándorlás után

A társadalmi rétegződés a hellén kultúra idején már a végső kialakulás útján volt, az osztályharc, különösen a demokratikus görög államok hanyatlásával teljes erővel jelentkezik s így magától adódik a helyes vezetés és a miként való berendezkedés kérdése. Platón „Állam”-ában a polgárokat már elősmerten is osztályokba sorozza. A vezetőik, segítők és munkások

csoportját a mai társadalmi berendezkedésben is megtalálhatjuk. A hasonlatosság még abban is fennáll, hogy e beosztás mind Platón idejében, mind napjainkban, nem egyéb ideális elképzelésnél, mely csak annyibai fedí a valóságot, hogy e társadalmi rétegek valóban mind léteznek, de sem az egymásközi helyzetnek, sem pedig az önmagukban való elhatárolás tényleges viszonyának nem felel meg. Az állam abszolút etikai felsőbbségének gondolatát, mint a társadalmi ellentétek kiegyenlítésének eszközét, e kor bölcselőinél, így elsősorban Platón utópisztikus színezetű elképzeléseiben szintén felfedezhetjük. Hiszen ebből származik az az általánosan elterjedt tévhit, hogy Platón kommunista volt. Ha azonban munkáiban elmélyedünk, akkor e hiedelem téves volta nyilvánvaló lesz. Ő a magántulajdont csak a vezetők és segítők osztályában kívánta megszüntetni, hogy azok a hatalmat saját javukra ne gyakorolhassák. Bármennyire is megelőzték azonban Platón elképzelései korukat, azok mégis csak a legmagasabb régiókban mozgó bölcséleti tételek maradtak s a valóság fejlődésére nem voltak nagy hatással, mivel az alkotó egyéni nagysága folytán ez eszmék egy korától teljesen független ember agyában keletkeztek. Aristoteles ebből a szempontból sokkal nagyobb fontossággal bír, mert ő mind Politikájában, mind nikomachosi Etikájában Platónnál ellentétben nem ábrándokat kerget, hanem az állami és történeti fejlődést véve alapul a problémák valóságos megoldási lehetőségét keresi.

Természetesen nem lehet feladatunk, hogy e bölcselők gondolatvilágába mélyebben is behatoljunk és hogy elméleteik gyakorlati jelentőségét közelebről is vizsgáljuk. Hasonló esetben gyakorlati jelentőségéről egyáltalán vajmi keveset lehet beszélni, mert az elméletek gyakorlatban történő megvalósítása rendszeren csak jóval az illető eszme megszületése után szokott bekövetkezni. Azonban a görög bölcselők tételeiből vitázhatatlanul kitűnik, hogy a társadalmi ellentétek megoldásának szükségessége ekkor már teljes mértékben felmerült, sőt miután az állam egységes belső felépítésének ez volt egyetlen akadálya, így e kérdés volt a megszervezés legfőbb problémája.

A törvény szelleme és jelentősége ekkor még csak

részben alakult ki. A törvény kezdetben csak természetadta szükségesség volt, mivel a közösségbe, törzsi szövetségbe, majd később államba való tömörülés föltétlenül megkívánt valamely egységes és egyaránt kötelező elvet és zsinórmértéket. Enélkül a tömörülési folyamat végrehajtása nem is volt elképzelhető. Az írott törvény általános kötelező erejét és főleg ez erőnek értelmét valószínűleg csak Solon idejében fogta fel az emberiség. S itt a félreértések elkerülése végett két dolgot kívánunk megjegyezni. Fenti állításunk értékét még nem semmisíti meg azon minden kétségen felülmúló körülmény, hogy írott törvényekkel már a Solon előtti időben Egyiptomban, Perzsiában, Assyriában, Übablyonban, sőt Kínában és Közép-Ázsiában is találkozzunk. Ez tagadhatatlan, csak hogy ha e törvények szellemét elemezzük, úgy a legtöbben felfedezhetjük azt a bizonyos öncélúságot, melyről az előbbieken volt szó. A törvények ekkor kizárólag egy személy, vagy egy szűkebb társadalmi osztály uralmának megszilárdítását szolgálták és pusztán hatalmi eszközök segítségével igénybevitelével alkottattak. Legjobb esetben az állam pusztá létét, megalakulásának lehetőségét akarták biztosítani, s a görög törvényekkel ellentétben, egy sem vagy csak nagyon kevés, szolgálták az absztrakt államfogalom konkretizálásának törekvését. Ez pedig nagyon nagy különbség, mert az alkotási szándék ellentétes és egymástól eltérő természetére és színvonalára utal. S ebből kifolyólag természetes, hogy vizsgálódásainkat kizárólag a görög kultúrákörre szorítottuk. A szellemi fejlődés fokmérőinek vizsgálatánál ez magától értetődő. Ez időben a világot, akár csak később Róma, Görögország jelentette. A többi nemzetek bármilyen önálló életet is folytattak, de a szellemi fejlettség terén a görögökhöz és főleg a görög bölcselőkhöz nem értek fel s így külön tanulmányozásuk csak az összehasonlítás, a párhuzam megállapítása miatt bírhat jelentőséggel.

Róma, az állambölcseleti problémák szempontjából nem jelentett különösebb fejlődést. Az osztály és osztályharc kérdését mindig csak a pillanatnyi szükségétől hajtva átmeneti formában oldotta meg, de a végső levezetésen nem gondolkozott és e téren semmi maradandó

dót nem alkotott. A társadalmi tagozódás tovább halad a maga útján és aszerint, hogy a gazdasági és általános politikai helyzet kedvező, produktív és virágzó vagy pedig kedvezőtlen és válsághullámok pusztítanak, az osztályharc fokozódik vagy csökken és az ellentétek kiéleződése barométerszerűen követi a fent említett jelenségek emelkedését vagy süllyedését. Majdnem azt mondhatnánk, hogy állambölcseletileg Kóma a XIX.-ik század materializmusának előrevetett árnyéka volt, inert e téren csaknem ugyanolyan materialista felfogást képviselt, mint az elmúlt évszázad. E kijelentést természetesen csakis az állambölcselet fenti kérdéseire vonatkoztathatjuk. A hasonlatosság éppen az „államgondolat” konkretizálási törekvésében rejlik, mert a XIX.-ik századhoz hasonlóan állambölcseletileg, Róma egyedül e célt tűzte ki feladatául. S a fogalom megszilárdítása, valamint az állami gépezet zökkenésmentes működésének biztosítása által e téren valóban nagyot is alkotott. De már a továbbfejlődés lehetőségeit nem tudta biztosítani. Csak a formális kérdések megoldására törekedett és az elvontabb problémák jelentőségét, csakis realitások érzékelésére berendezett felfogásával, már nem vette észre. A mélyebb értelmezésű dolgokat is pusztán empirikus jelenségek gyanánt kezelte, így kívánta őket megoldani s nagyon természetes, hogy e hiányos értékelésből származó megoldási kísérlet nem lehetett sem kielégítő, sem pedig állandó.

E problémával kapcsolatban nem érdektelen rámutatnunk a római joggal kapcsolatos néhány kérdésre. Minden hasonló jelenség természetesen korához viszonyítva bírálendő el. De még ha a római jogot mai szemmel vizsgáljuk is, az osztály és osztályharc, valamint az összes mai szociális követelményeknek megfelelően, még akkor is kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a római jogalkotás rendkívül nagy szociális érzékről tanúskodik. Bár nem valószínű, hogy a jogalkotás és jogszolgáltatás között a harmónia teljes volt (különösen Rómán kívül és főleg a provinciákban), azért még sincsen semmi különösebb okunk feltételezésére, hogy a jogszolgáltatás ne felelt volna meg, legalább is nagyjában, a jogalkotás szellemének. Ez utóbbi két tényező minden államban egyik legfőbb irányítója az

osztályharc kifejlődési fokozatának és ezáltal bizonyos fokig az osztályképződésnek is. Mindezeket figyelembevevő csodálkozunk kell, hogy fejlett és szociális érzék szempontjából korát messze megelőző jogalkotás és jogszolgáltatás mellett a Római Birodalomban az osztályharc jelensége sem le nem vezetődött, sem nem alakult át valamilyen más jelenséggé, sőt egészen ellenkezően, különösen a birodalom hanyatlásának idején e küzdelem nagyon is kiéleződött és a társadalmi tagozódás is a lehető legélesebben bontakozott ki. A válasz nagyjában azon felfogásban rejlik, ahogyan Róma az állam gondolatát értelmezte és kezelte.)* Róma, bármilyen tökéletes formára is fejlesztette az állam gondolatát, azért bizonyos vonatkozásban mégis öncélúan fogta fel azt. Az állami gépezetének működési tökéletességét és a viszonyok szilárdságát csak pillanatnyi szükségességnek tekintette azon célból, hogy ezáltal a birodalom terjeszkedésének és világhuralmának eszméjét lehetővé tegye. Bármilyen magasztos célokat is követtek az egyes római államférfiak és bármennyire tökéletesen is volt megszervezve a birodalom alkotmánya, de mélyebb elemzés mellett mindez nem lehet kétséges. A birodalom fennállásának évszázadai alatt, az állam eszméje, miután elért bizonyos fejlettségi fokot, nem fejlődött tovább, mert nem tudott többé a változott viszonyokhoz alkalmazkodni. Magától értetődően e körülményt nem kívánjuk, mint a Római Birodalom bukásának kizárólagos tényezőjét feltüntetni, de mindenestre a hanyatlásnak egy fontos okozója volt, melyet napjainkig csak kevés kutató méltatott figyelemre. Az államfogalom majdnem tökéletes konkretizálása után bizonyos mérvű spiritualizációra volt szükség, mely a követelményeknek megfelelő új technikai fejlődést is előnyösen tudta volna befolyásolni. Ez azonban nem

*) Itt szükséges megjegyeznünk, hogy fejtegetéseink során majdnem mindenütt csak magáról a szűkebb értelemben vett Római Birodalomról, vagyis Itáliáról beszélünk, mert hiszen a világbirodalom többi részei tulajdonképpen csak függvényei voltak Itáliának és a provinciák sajátos viszonyait és körülményeit nem lehet összehasonlítani Rómával, a mai olasz félszigeten uralkodó akkori viszonyokkal.

következett be s a fejlődésben való megmerevedés erősen csökkentette az államnak és az Impérium Komanum eszméjének külső és belső erejét.

A kereszténység körülbelül abban az időben lép fel, midőn a birodalom eszméjének fejlődésében ez a stagnáció mutatkozni kezd. S ezáltal egy egészen sajátos és paradox helyzet adódik. Míg ugyanis a kereszténység eszméje tökéletesen magában foglalja az állam gondolatának azon spirituálizálását, mely a konkréti-zálási folyamat után a szükségszerű fejlődési stádium kellett volna legyen és a maga végső ideális elgondolásában kiegyenlíti az osztályharcot és megszünteti az osztályképződést, addig a Római Birodalomban a kereszténység éppen az osztálytagozódás egyik főmotívuma és az osztályharc kiéleződésének legszámottevőbb rugójává vált. E tünetény mélyebb metafizikai értelmét megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy belsőleg a kereszténység volt a legfontosabb tényező, mely a birodalom bukásához vezetett és hogy erre a bukásra történelmileg föltétlenül szükség volt, azért, hogy a fejlődés új erők és eszmék segítségével új irányba indulhasson meg. Az osztályok közötti küzdelem tünete magától értetődően megvolt a birodalomban a kereszténység fellépése előtt is, de a maga való erejében és jelentőségében csak a kereszténység fellépése után mutatkozott. E gondolatok közt fekvő logikai összefüggés és a különböző kölcsönhatások nagyon is kézenfekvők. A kereszténység a maga ideális szocializmusával etikai alapon való testvériséget és a társadalmi különbségek kiegyenlítését hirdette. Természetesen azonban minden kiegyenlítési folyamat csakis kétoldali törekvéssel volt lehetséges, az alsóbb rétegek nivójának emelésével és ugyanilyen belső emelkedéssel a felső rétegek részéről. A felső rétegek e belső emelkedése csakis a vezetők fizikai önkényuralmának megszüntetése által volt elképzelhető. A kereszténység tanáiból és eszmevilágából kifolyólag ez előfeltétele volt minden kiegyenlítési folyamatnak. Az uralmon lévők közül azok, kik nem bírták felfogni e tanítás mélyebb értelmét és jelentőségét és természetesen a többség ilyenekből állott, az új tanokban nem a testvériségi gondolat etikai magasságát, reális téren pedig nem az állam új spirituális alapokra

való fektetését látták, hanem csak kíméletlen és veszélyes támadást a saját uralkodó társadalmi rétegük ellen. Mai terminológiával; az osztályharc egy jelenségei.

Az osztályharc jelensége és élessége mindkét félnél egyformán megvolt, bár természetszerűleg más-más törekvással. A politikai tendencia csak az uralkodó osztályoknál szerepelt, mert a kereszténység lényegéből kifolyólag (a kereszténység elanyagiasodása csak később, a későbbi középkor folyamán következett be) ily törekvések távol állottak tőle. Kívánsága mindössze az volt, hogy tanainak szabad gyakorlását, terjedését és érvényesülését lehetővé tegyék. S ezért a célért eszmei téren mindenesetre kíméletlen harcot folytatott. A küzdelem pedig valóban harccá vált azáltal, hogy az uralkodó osztályok hatalmukat féltve a legkíméletlenebb hadjáratot hirdették az új eszmék ellen. Anélkül tehát, hogy a dolgok mélyebb jelentőségét és értelmét kétségbevonnánk, Nero cirkuszi játékaiban és az előtte és utána is megnyilvánult különböző keresztény-üldözésekben, állambölcseleti szempontból egészen mást kell lássunk, mint ahogyan a történelemtudomány vagy a vallás e kérdést idáig kezelte. E felfogás szerint mindez nem egyéb, mint az osztályok közötti küzdelemnek egy formája, mely azonban (s itt rejlik a marxizmus tévedése és a lényeges különbség a mi felfogásunk és a marxizmusé között) nem kizárólag csak egy karakterisztikummal, az osztályharc jellegzetességével bír, hanem számtalan más jelentőséggel is. Nagyfontosságú történelmi eseményeket, ha azok igazi értelmét, jelentőségét és hatását akarjuk felderíteni, sohasem szabad csak egyféle szemszögből vizsgálni, mert kihatásuk mindig végtelen sokoldalú és nagyszabású úgy, hogy rendszerint nem lehet teljes pontossággal megállapítani, hogy a hatások közül a jövő fejlődés szempontjából, melyik bírt a legnagyobb fontossággal. Az igazságot csakis úgy tudjuk megközelíteni, ha az egyes problémákat különböző oldalról világítjuk meg, hatásaikat külön-külön az élet minden egyes területére kiterjedően vizsgáljuk és az ekként felfedezett eredményekből állítjuk össze a végső hatást alkotó elemek mozaikját, mely csakis így, csakis a fent említett kutatási mód-

szer szerint lesz valóban logikusan összefüggő és a valóságot megközelítő.

A kereszténység által előidézett társadalmi tagozódás fejlődése és az osztályharc újabb lendülete csak a belső erőviszonyok átalakulásának befejezéséig tartott. E küzdelemből a kereszténység került ki győztesen. A fordulat körülbelül arra az időpontra tehető, midőn Konstantin a kereszténységet államvallásnak nyilvánította. Véglegesen azonban csak a Nyugatrómai Birodalom bukása és a népvándorlás befejezése után veszt el azon jellegzetességeit, melyekre a fentiekben rámutattunk. S mindez logikus folyamánya volt a bekövetkezett történelmi eseményeknek. Az állam kebelén belül folytatott*) s a kereszténységért annak jelszavaival vívott forradalmi osztályharcra csak addig volt szükség, míg a kitűzött cél, a kereszténység egyenjogosítása, szociológiai terminológiával osztályuralma nem biztosított.

A Római Birodalom bukása után, a népvándorlás befejezésével és a keresztény államok kialakulásával, az osztályharc elveszti azt a jellegzetességét, melyre az előbbieken rámutattunk és az eszmei elképzelések helyett újból politikai színezetet ölt fel. Ezzel lezárul az osztályharc tüneményének ókori szakasza és a fejlődésnek újabb útjai nyílnak.

V. fejezet

„És szólt a holló: sohasem!”
Edgar Poe: A holló

A kereszténység és az állam szuverenitása — Az „abszolút isteni szuverenitás” — Ennek veszélyes volta és következményei — Az osztályproblémák karakterisztikumának átalakulása — A társadalmi tagozódás és az osztályharc, mint „jelenség” és „cél” — E meghatározás

*) Állam itt mindenütt egyenlő a Római Birodalommal, mint az az állam melyből vizsgálódásaink kiindulnak.

kifejtése és értékelése — Az „én” és az „ők” fogalmak — „Én”: állami és személyi öncélúság, „ők”: keresztényi gondolatkör — A „mi” fogalom, mint a kettő kompromisszumos megoldása — Az érdekközösség és érdekellentét csak a „mi” fogalom által, a kereszténység után válik a társadalmi tagozódás mellett az osztályharcnak is indítékaim — A „mi” fogalom, mint a proletariátusi osztályharc erkölcsi alapja

Túlságosan messze vezetne tárgyunktól, ha részletekbe menően kutatnánk mindazon hatásokat, melyek a kereszténység első századaiban az osztályképződésre és a társadalmi rétegek közt lévő küzdelem kialakulására befolyással voltak. Mindazonáltal nem zárkozhattunk el az elől, hogy ne foglalkozzunk röviden azon bölcsészeti irányokkal, melyek a társadalmi kérdéseket vizsgálják.

Mint általában mindig és mindenhol, úgy a kereszténység első századaiban is különbség van a kérdés elméleti elképzelése és a gyakorlati megnyilvánulás között. Míg a gyakorlati megnyilvánulás egyáltalán nem követte a spiritualizálási folyamatot, addig a bölcsélet és főleg a skolasztikus filozófia, hű maradt ezen elvhez és a? átszellemülést, helyesebben a szellemiek egyeduralmának szükségességét hirdette. A spiritualizálás csakis abban mutatkozott, hogy a középkor állambölcselete megszüntette az állam önszuverenitásának gondolatát és ezt az abszolút isteni szuverenitás eszméjével helyettesítette, ami által az állam tulajdonképpen csak végrehajtvá vált az örökérvényű isteni törvényeknek. Ezen bölcséleti felfogás csúcspontját jelenti aquinói Szent Tamás az ő Summa Teologicájával. Ez elmélet a továbbfejlődés szempontjából is eredményes lehetett volna, ha az állam az elébe tornyosuló problémákat meg tudta volna oldani. De abban a pillanatban, hogy a problémák megoldása egészben vagy akár csak részben sem sikerült, veszélyes játékká vált és egy materialisabb felfogáshoz, a kereszténységtől való elforduláshoz vezetett, mert a keresztényi tanok etikai bázisa túlságosan egybekapcsolódott az állammal, illetve az isteni szuverenitás gondolatával. Mihelyt valamely probléma nem kielégítő módon oldódott meg, maga a

legfőbb alapeszme diszkreditáltatott. E diszkreditálásnak pedig természetes következménye volt az alapeszmétől való elfordulás. A mi szempontunkból az a kérdés játszik döntő szerepet, hogy az elfordulás milyen téren következett be, illetve mi volt az az új eszme, mely az állam gondolatának továbbfejlődését előmozdította és ezáltal a szociális problémák kialakulására is hatással volt?

Az új gondolatot, illetve az új fejlődési irányt a fent vázolt helyzetből és a középkori kereszténység „állam” eszméjének idővel bekövetkezett diszkreditálásából könnyen levezethetjük. A kereszténység megszüntette az állam önszuverenitását és helyébe az abszolút érvényű isteni szuverenitás gondolatát emelte magasra. E felfogásnak az volt a célja, hogy az állam önszuverenitásának megszüntetésével és az abszolút isteni szuverenitás felállításával az állam ellentmondást nem tűrően és föltétlen helyességgel oldja meg a maga belső és külső problémáit. Ez elképzelés tehát tulajdonképpen teljesen azonos azzal a gondolattal, melyet a mai spiritalizáló eszme követ és amely cél felé az állam ideáljának mai fejlődése halad.*) Világos, hogy így értelmezve a dolgokat, nem lehet állami önszuverenitásról és másfajta abszolút szuverenitásról beszélni, mert hiszen a szuverenitás fogalma magában foglalja az abszolút jelzőt, miután e megjelölésnek éppen az a jellegzetessége, hogy bármilyen nemű szuverenitás a maga hatáskörében abszolút, vagyis föltétlen érvényű. De a két felfogás között mégis van különbség. Az állami főhatalom mindig csak bizonyos korlátok között, azon terület határain belül bír föltétlen érvénnyel, amelyről éppen szó van. Ezzel szemben az a szuverenitás, melyről a keresztény állameszmével kapcsolatban beszéltünk, minden államban és minden körülmény között egyformán föltétlen érvénnyel bírt, tehát mintegy az államok fölött álló szuverenitás létezett, mindenesetre olyan valami, ami az egyes államok főhatalmát saját határai-

*) Nem szabad fennakadnunk egyes kevésbé fontos terminológiai meghatározásokon, amelyeknek teljesen szabályos elhatárolása igen nehéz, hosszú fejtegetést követelő. Fejtegetéseink során hosszú meghatározó terminusok nem mindenben egészen megfelelőek.

kon belül is korlátozta. Hasonlóan ahhoz, ahogyan napjainkban e téren valami kialakulóban van, melyet legtalálébban nemzetközi szuverenitásnak nevezhetünk. Ennek eredete kétségtelenül a nemzetközi jog fejlődésében és átszellemülésében keresendő. A nemzetközi szuverenitás bizonyos vonatkozásban szintén felette áll az egyes államoknak és korlátozza azok főhatalmát, pedig napjainkban az állam önszuverenitásának eszméje tökéletesen kiépült már. S ha mindezt figyelembe vesszük, akkor nyilvánvaló, hogy a kereszténység első századaiban teljes joggal beszélhetünk a szuverenitás megkülönböztetett fajtáiról. (Mint láttuk, ez azonban nagyon kétélű fegyver volt, melynek hatásai nemsokára mutatkozni is kezdtek, mert a felmerülő problémákat az isteni szuverenitás fikciójára épült állam sem tudta kielégítő módon megoldani.)

Bizonyos, hogy e sikertelenség most már valóban nagyrészt a gazdasági kérdéseknek tulajdonítható. Mint minden nagy átalakulás után, úgy a középkor első századaiban is gazdasági fellendülés következett. Természetesen e fellendülést csak viszonylagosan szabad megítéljük, de mint ilyen, föltétlenül észlelhető. A népvándorlás viharainak lecsendesedése után s midőn a kereszténység már végleg megszilárdult, megalakultak az első rendezett államok, melyekben az életformák a körülményeknek megfelelően állandó és szabályozott alakot öltöttek föl. Ez az állandó szervezettség kiterjedt a gazdasági élet területeire is. Bármilyen ziláltak voltak is az általános viszonyok, a népvándorlás korához és ennek fergetegeihez képest, föltétlenül rendezett állapotok uralkodtak, melyek gazdasági téren is kedvezően éreztették hatásukat. Mai kifejezéssel élve: a nagy meg rázkódtatás után konjunktúra következett. Mellékes, hogy ez nem tartott sokáig és nem volt folyamatos. Ha csak oly rövid ideig is tartott (pedig bizonyos, hogy időtartama jóval hosszabb volt, mint a világháború utáni néhány konjunktúra-esztendő), akkor is elégséges volt ahhoz, hogy az osztályképződés újbóli kialakulására döntő kihatással legyen. Míg a kereszténység üldözött világnézet és elnyomott társadalmi osztály volt, addig e társadalmi osztályon belül nem nagyon volt tagozódás sem gazdasági, sem másféle alapon, mert a

közös veszély tudata az összetartozás érzését ébresztette fel. Másrészt az üldözések korában kereszténynek lenni annyira nem jelentett semmi anyagi előnyt, hogy a gazdagok is csak tiszta meggyőződésből csatlakoztak az új hithez. A kereszténység államvallássá való proklamálásával, de főleg a népvándorlás után az első keresztény államok megalakulásával, a helyzett gyökeresen megváltozott. Közös veszély most már nem fenyegetett s így szükségszerűen ismét megindult a hatalomért való versengés s ezzel együtt az osztályharc és osztályképződés tünete. Akármilyen különösnek is tűnik, e képződésnél mégsem a faji tulajdonságok és az ebből folyó rokon- vagy ellenszenvek voltak a döntő tényezők. Bármennyi különböző fajtájú nép ron tott egymásra Európában a középkor elején és telepedt itt le, mégsem ez a körülmény volt a legfontosabb. A sok népfaj hihetetlen gyors idő alatt összekeveredett egymással és egységes nemzeteket alkotott. A keveredés és átalakulás annyira intenzív és gyökeres volt, hogy az egyes népfajok majdnem teljesen elvesztették eredeti karakterisztikumukat, úgyannyira, hogy az esetleges régebbi motívumokból származó gyűlölködés nem lehetett az új osztályképződés indítéka, mert ily értelemben sem a győzők, sem a legyőzöttek, sem a hódítók és őslakók nem érezhettek maguk közt semmiféle különbséget. (Gondoljunk például a tökéletesen elszlávosodott bolgárookra.)

A gazdasági konjunktúrák minden időben az osztályok tagozódását és az osztályharc intenzitását mozdították elő. A gazdasági viszonyok megszilárdulása, új lehetőségek teremtődése, felébresztette az emberekben a hatalom utáni vágyat, mely a kereszténység küzdelmes századaiban a fenyegető közös veszély következtében némileg szunnyadt. És az állambölcseleti felfogásban ekkor következik be a fordulat.

Az állambölcselet átalakulása szabályszerűen követi a metafizika területén megnyilatkozó akciók és reakciók törvényszerűségének követelményeit. A skolasztikus filozófia szuverenitás-elméletének félsikere az adott esetben egyenlő volt a teljes eredménytelenséggel. E felfogás szerint a földi állam az ember túlvilági üdvét szolgáló egyháznak rendeltetett alá, vagyis

az állam hatalma nemcsak hogy nem választatott külön az egyház lelki hatalmától, de mint olyan, e lelki hatalom gyakorlásában és annak megnyilvánulási formáiban csak emanációja, függvénye volt az egyház, illetve ama spirituális erőnek, melyet az abszolút isteni szuverenitás jelzővel illettünk. Miután pedig ez a fikció gyakorlati eredményre nem vezetett, érthető, hogy az új bölcséleti irányokban az átmeneti és látszólagos spirituálizáció után, ismét bizonyos materializáció következett. Természetesen ez a materializáció érdemlegesen még semmiesetre se hasonlítható össze a XIX.-ik század materializmusával, de előfutárnak tekinthetjük. S az is nagyon természetes, hogy ez a folyamat ott fejlődött tovább, ott akart javításokat eszközölni, ahol az előbbi felfogás csődöt mondott. Visszatért az állam önszuverenitásának elméletéhez s e gondolat maximális kiépítésével és fejlesztésével igyekezett a problémákat megoldani. Igaz, az egyház és az állam szétválasztására, legalább is ennek hivatalos formájára, csak az igazi materializmus korszaka alatt, a XIX.-ik században került sor. Végző alakban ezt a liberalizmus valószínűsítette meg, mindazonáltal tagadhatatlan, hogy a középkor végétől kezdve az állambölcsélet iránya e gondolat felé halad

E bölcséleti átalakulással egyidőben, mint az „állama-fogalom egyik legfontosabb megnyilatkozása, átalakul a társadalmi tagozódás és az osztályharc jellegzetessége is. Eddig mindkettő tulajdonképpen csak „jelenség” volt, ezután „cél” lesz, mégpedig bizonyos értelemben, öncél, az érdekeken túl, magának az eszmének öncélja. A kereszténység fellépése előtt, a társadalmi tagozódás és az osztályharc jelenség, tünet, szimptoma, sőt probléma is, de nem cél, úgy mint ahogyan ez ma öntudatosan cél, jobb- és baloldalon egyaránt. Ily értelemben e kérdés csak a középkor vége felé kezdett jelentkezni s ez időponttól kezdve az osztály és osztályharc önálló cél mivolta már nyilvánvaló, hamarabb azonban nem.

Valamely eszme cél- vagy tervszerűségéről csak akkor beszélhetünk, ha az illető eszme tudatosodik, vagyis az eszme hordozói határozottan törekszenek egy irányba, szervezethez, szervezethez és cselekedetüket az

alapgondolat megvalósításának szolgálatába állítják. A kereszténység fellépését megelőző időben és a kereszténység első századaiban hasonló tüneményről az osztályproblémákkal kapcsolatban szó sem lehet. Magától értetődően lélektanilag és biológiailag a társadalmi tagozódás és maga az osztályharc is öntudatos, de az öntudatosság csakis erre a térre korlátozódik és semmiestre sem öntudatos abban a formában, ahogyan ma az és ahogyan a marxizmus az osztályharc keletkezését és kifejlődését történelmileg beállítja és feltünteti. Az alapvető különbség abban rejlik, hogy míg napjainkban a pillanatnyi öncélúságon túl az osztályharcban résztvevő tömegek e küzdelem által egy meghatározott közös: célt óhajtanak elérni, új életformákat teremteni és a társadalmi berendezkedés átépítésével új együttélési lehetőséget és módot létrehozni, addig a nevezett időben; e cél még egyáltalán nem lebeg a szociálisan küzdődő tömegek előtt, törekvéseiket a pillanatnyi szükség diktálja, s az elért eredményeket nem tudják továbbfejlesztetni, mert cselekvésükből hiányzik az a végső egységes; cél, az a tökéletes öntudatosság, mely az osztályküzdelem mai alakját annyira jellemzi.

Mindenesetre itt nem szabad magunkat megtéveszteni, csak azért, mivel a dogmatikus marxizmus abszolút érvényesség igényével fellépő tételei, a maguk logikai gondolatmenete szerint első pillanatban csakugyan helyeseknek látszanak. A fenti kérdés elbírálásánál sem a fizikai öntudaton, sem pedig a szervezetségen nem lehet a hangsúly. Az osztályharcban résztvevő tömegekben a fizikai öntudat a kereszténység előtti időkben és a kereszténység első századaiban is megvolt már, a szervezetség hiányzott ugyan, de ez még nem? döntő bizonyíték, mert túlságosan nagy és komolytalan kívánság volna, ha a mai helyzethez viszonyítva? akarnánk évezredekkel ezelőtt lejátszódott eseményeket és tüneteket elbírálni. A lényeg e kérdésben az, hogy míg napjainkban az osztályharc indítéka a pillanatnyi szükségleteken és pszichológiai momentumokon túl *eszmei* elképzelésekből származik, s a törekvés egy közös cél megvalósítása, addig a jelzett időkben csakis a *pillanatnyi szükség* állapította meg a társadalmi csoportokban való elhelyezkedést és így az osztályharcnak köz-

vetve, de közvetlenül is ez volt egyik legfőbb, majdnem egyetlen indítéka. Ez pedig igen lényeges különbség és nézetünk szerint egyúttal perdöntő bizonyíték felfogásunk mellett. Vagy mivel magyarázhatnák azt a tünetmenyt, hogy napjainkban a szocialista és kommunista mozgalmakhoz olyanok is csatlakoznak, sőt a legtöbb esetben ilyenek a mozgalom vezetői, kiknek pusztán önérdékből semmi, vagy csak nagyon elenyésző csekély okuk volna arra, hogy e világnézetek hívei legyenek és magukat az osztályharc nemcsak szellemi, de cselekedetekben is aktív és nem teljesen veszélytelen küzdelmének kitegyék? Mindezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a jelenben az osztályharcot oly eszmei elképzelések irányítják, melyek általános vonatkozásúak és érvényűek. Valamilyen vonatkozásban ez eszmék és események mindenkire hatással vannak és nem tűnhetnek el nyomtalanul azelőtt, aki csak a legcsekélyebb mértékben is elgondolkozik a dolgok alakulása és az emberi sors jövődjének életútja felől. Ily állásfoglalás a középkor elején, vagy a kereszténység fellépése előtt majdnem elképzelhetetlen volt. Ez persze nem jelenti azt, hogy a jelzett időkben ne akadtak volna olyanok, kik a kérdések ily értelmű jelentőségét felfedezték volna, valamint, íhogy a pillanatnyi szükséglet abszolút érvénnyel és kivételt nem tűrően eldöntötte a társadalmi hovatartozás kérdését. Bizonyos azonban, hogy túlnyomó többségben a tények megfeleltek fenti állításunknak s ez a kvantitatív arányszám, a probléma elbírálását már is jajunkra dönti el. Nem állíthatjuk továbbá, hogy napjainkban e tünetmenynek az emberiségre gyakorolt hatása egységes volna, de a hatás egyetemes és kivételt nem tűrő.

Az is nyilvánvaló, hogy az osztály küzdelem coli mi voltának, e célszerűség kifejlődésének, éppen a kereszténység volt okozója. Állambölcseleti szempontból kétségtelen, hogy a kereszténység erősen korlátozta az „én” fogalmat s azt az „ők” fogalommal helyettesítette. Az emberiség azonban, mely a kereszténység tanait igazi értékükben felfogni nem tudta, még kevésbé volt képes az erkölcsi normák gyakorlati megvalósítására, ezek követelésével tehát kompromisszumot kötött és az „ők” helyett a „mi” fogalmat fogadta el és valósította meg,

Az abszolút egocentrikus „én”-ről úgy-ahogyan lemondott, de már nem rendelkezett elég erővel ahhoz, hogy teljesen és föltétlen cél gyanánt az „ők” fogalmát tegye magáévá és így, mint átmeneti megoldást a kettő között lévő „mi”-t választotta, mely az új követelésből és a régi ideálokból is tartalmazott valamit. Az újból annyit, hogy többé már nem egyedül és kizárólag a saját egyéniség volt a cél, hanem valóban a többiek is, csak-hogy e többiek egy zárt csoportot alkottak, oly csoportot, melyet vitális követelmények kapcsoltak egybe, vagyis egymással érdekközösségben állottak. Tehát tulajdonképpen nem történt más, mint hogy az „én” nagyon is szűkreszabott határai kiterjesztettek egy szélesebb keretek közt mozgó területre, a „mi” fogalomra. E fogalom azonban továbbra is teljesen öncélú maradt, mert csak azok számíthatták magukat közéje, akiket bizonyos vonatkozásokban azonos érdekek kapcsoltak egybe. Akik pedig egymással bármilyen módon érdekellentétben állottak, azok kiestek e közösségi szövetségből és önállóan saját érdekeiknek megfelelő „mi” köröket alkottak.

E tünemény tehát nem más, mint a társadalmi rétegződés kialakulásának végső bölceleti és pszichológiai indítéka. Természetesen ezzel nem kívántuk azt mondani, hogy az érdekközösség szempontjából a társadalmi rétegződés csak a kereszténység fellépése után alakult ki, illetve, hogy ezen kialakulásnak a kereszténység lett volna egyetlen okozója. Ezt nem állíthatjuk, hiszen az előbbieken is kifejtettük, hogy éppen ez az érdekközösség vagy érdekellentét volt egyik főoka a történelmi idők kezdetén a társadalom primitív tagozódásának. A különbség azonban szembeszökő, mert a történelmi idők kezdete óta egészen a kereszténység fellépéséig ez érdekközösség vagy érdekellentét csak a társadalmi tagozódásnak volt és annak is csak részben indítéka, de kollektive nem okozója az osztályharcnak; ezzé csak a kereszténység fellépése után válik. Ez pedig rendkívül fontos különbség. Az érdekellentét vagy közösség azért nem lehetett a kereszténység fellépése előtt az osztályküzdelem kollektív kiindulópontja, mert ez időt megelőzően, ez az érzés csak egyénileg lépett fel és nélkülözött minden nagyobb mérvű közösségi ön-

tudatot. Kezdetben ugyan az érdekérvényesítő létrehozta primitív formában a társadalom tagozódását s e szempontból bizonyos kollektív jellegzetességet is mutat, de az általános fejlődés révén e kollektív jelleg mindinkább eltűnik és teljesen egoisztikus jellegzetességet ölt, majdnem tökéletesen öncélúvá válik. Enélkül megmagyarázhatatlan volna, hogy a kereszténység fellépéséig az osztályküzdelem egyes általános jellegű és különböző indokokkal magyarázható forradalmi megmozdulásokon kívül miért nem fejtett ki nagyobb tevékenységet és miért nem jelentkezett érzékelhetőbben és intenzívebben.

A fordulóponttól kezdve az általános fejlődés egyet jelent az intenzitás emelkedésével. A kollektivitás és öntudatosság eszméje föltétlenül a kereszténységnek köszönhető azáltal, hogy minden térre kiható etikai tanításaival az egoisztikus követelésekkel szemben az altruisztikus törekvések világát kívánta megvalósítani. Az „én” fogalom helyett az „ők” fogalmát. Ha a kereszténység ez eszmei elképzelése a gyakorlatban is megvalósul, akkor ez természetesen az osztályharc jelenségének eltűnését és nem annak végső formában való kialakulását jelentette volna.

A kereszténység, fellépésekor nemcsak a szociális kérdések megoldásának szükségességét hirdette, de annak megfelelő levezetésére, hogy ezzel a kifejezéssel éljek, tökéletes eszmei programot is adott. Elsősorban tehát e program megvalósítására törekedett, hiszen éppen a kereszténység fellépése révén, nemcsak az újvilág felépítése iránti vágy volt meg az emberiségben, de a különböző problémák levezetésével szemben is nagy várakozással telt el. A problémák megoldása nemcsak, hogy nem sikerült tökéletesen, de a gyakorlatban még megközelítőleg sem tudták azt a levezetést megtalálni, melyet a kereszténység eszmei elképzelései kijelöltek. Ezért volt szükség a „mi” kompromisszumra, mely mindenben megfelelt a fentiekben vázolt követelményeknek. Ez a formula ugyan még egyáltalán nem jelentette a probléma végleges megoldását, de megjelölte a további fejlődés irányait. Ennek hatása alatt keletkezett az „ők”-et helyettesítő „mi” fogalom, más szóval az azonos érdekeket valló azonos veszélytől fenyegetett és bi-

zonyos vonatkozásokban magasabb célok megvalósításáért is küzdő zárt társadalmi egységek csoportja. A magasabb célok megvalósításáért való küzdés jelszava az alsóbb szociális rétegeket természetyszerűleg szembe fordította azzal a csoporttal, mely nézetünk szerint továbbra is kizárólagosan egoisztikus célokért küzdött és a célok védelmében külön szövetségbe tömörült. Ez a gondolatmenet alkotja a proletariátus osztályharcának etikai bázisát.

A proletár-osztályharc lényegének meghatározásánál pontosan észlelhetjük, hogy e felfogásban miként alakul ki a kompromisszum a múlt és a jelen követelményei között. A „bizonyos vonatkozásokban magasabb célokért küzdő” az, amit ez a kompromisszumos megoldás az „ők” fogalmából átvett, viszont az „azonos érdekeket valló és azonos veszélytől fenyegetett”, hogy különben ne is beszéljünk a nagyon természetes pillanatnyi materiális érdekről, az, ami az „én” fogalomból megmaradt és belekerült e megoldási formulába. Világos, hogy az „azonos érdekeket valló és az azonos veszélytől fenyegetett” nem más, mint az abszolút egocentrikus célok tágabb körre való kiterjesztése, egy *modus vivendi*, melyet nem szívesen alkalmaztak, de melyre föltétlenül szükség volt, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a régi célkitűzések ösvényén továbbhaladni többé nem lehet.

Természetesen mindezekhez továbbmenő értékelő következtetéseket nem szabad hozzáfűznünk, de úgy véljük, hogy ezek hiányában is a fentiek érdekesen és újszerűen világítanak rá a kereszténység őskora és az osztályproblémák közt lévő összefüggésre.

VI. fejezet

„Justice is the essence of government and without justice all forms, democratic or monarchic are tyrannies alike.”

/ A. Froude: Caesar

Az állam és az egyház különállósága — Az állami önszuverenitás kialakulása — Bodin — A szuverenitás célja és karakterisztikuma — Az utópiák, mint az állambölcselet új irányainak kísérőjelenségei — Euhero-

mos, Jambulos, T. Morus, T. Campanella, Fénelon, Fontenelle és Morelly — A természetjogi iskola — A társadalmi kérdések és a természetjogi iskola viszonya — A nemzetközi jog keletkezése és szerepe — Grotius, mint az első gyakorlati pacifista — Hasonlatosság a természetjogi iskola és az állambölcselet mai problémái között — Az individualizmus és liberalizmus — A liberalizmus nem volt végleges megoldás, csak forma, lehetőség a megoldás megtalálására — Szükségszerű reakció: a kollektivizmus — A kommunizmus és a fasizmus annyiban hasonlítanak a természetjogi iskolához, hogy mindketten a föltétlen érvényű helyes megoldást keresik, — A racionalizmus és materializmus kezdetei. — Rousseau, Bentham és Hobbes — A merkantilisták — A fiziokraták, mint a marxizmus előfutárai — A francia forradalom individualista és racionalista volta — A magántulajdon kérdése és a francia forradalom. — Mik voltak a kollektív megoldási kísérletek előfeltételei?

Mielőtt az osztályproblémák mai megnyilvánulásait vizsgálnék; szükséges foglalkoznunk azokkal az újabbkori bölcseleti irányokkal is, melyek az állam fejlődésére, úgy is mint absztrakt fogalomra és úgy is, mint konkrét megnyilvánulási formára, befolyással voltak és ezáltal közvetlen összefüggésbe kerültek a fenti jelenségekkel. Ez összefüggés révén nagy vonásokban bár, de követni tudjuk az osztály- és osztályharc-kérdés történeti fejlődését, másrészt pedig behatolván a bölcseleti elgondolások lényegébe, megösmérhetjük azt, hogy az állameszme az idők folyamán milyen fejlődésen ment keresztül és hogy az osztálykérdések megoldására a különböző bölcseleti irányok milyen módozatokat véltek fölfedezni.

Mint az előző fejezetben említettük, a fejlődés új eszméje az egyház és az állam viszonyából indult ki. Ez az új gondolat, miként annak idején neveztük, az abszolút isteni szuverenitás és az állami önszuverenitás egymással való kapcsolata volt. E két fogalom szétválasztása és a föltétlen állami önszuverenitáshoz való visszatérés törekvése a középkor vége felé kezdődik. Az abszolút isteni főhatalom tehetlenségének felösmérése szükségszerűen kiváltotta a reakciót. Ez idő-

ponttól kezdve az állam az önszuverénitási elmélet folyamányaként teljesen egocentrikusan fejlődik. Bár az újabb abszolút szuverenitás gondolatának már a XVII- és XVIII-ik században is voltak előfutárai, de újból és lényeges hatóerővel ez a gondolat csak napjainkban jelentkezik.

Az államnak az egyháztól való különállóságát és öncélúságát már Dante is hangoztatta „De Monarchia” című politikai munkájában és ugyancsak hangoztatták a világi hatalomnak az egyházi hatalomtól való függetlenségét, Occam, Pádúai Marsellus és Nicolaus is. Végül Bodin 1577-ben megjelent „Six livres de la republique” című munkájában a modern értelemben vett állami szuverenitás fogalmának meghatározását adja és ezáltal e fejlődési folyamatot végső kikristályosodási formájához vezeti. Azonban csak elméletileg, mert a szuverenitás-fogalom gyakorlati alkalmazásának ki-fejlődése csak Bodin után indul meg. Bodin csak az első volt, aki a modern állami főhatalom fogalmát meghatározta, úgy ahogyan azt a középkor vége fele már elképzelték és ahogyan ez az eszme ez időponttól kezdve már kialakulóban volt. Maga a tényleges fejlődés azonban csak ez időpont után indulhatott meg, mert hiszen a XVII-ik század közepén a politikai történelem erővonala már a fejedelmi abszolútizmus volt s ha az abszolút isteni szuverenitás gondolatát ekkor már megszüntnek is tekinthetjük, de a politikai fejlődés irányvonala által az állam főhatalma egybeolvadt a mindenkori államfő személyével. Az „állam én vagyok”-elv ugyan még nem fogalmaztatott meg nyilvánosan, de tudat alatt már valahol a levegőben lebeg s a főhatalmat egyetlen egy személyre korlátozza. Mindezt tulajdonképpen csak abban különbözik a középkor államfeletti abszolút isteni szuverenitásának gondolatától, hogy nem spirituális eredetű és többé-kevésbé öncélú. Már pedig Bodin meghatározása nem az ily értelmű szuverenitásról, hanem a modern állami főhatalom fogalmáról szól. De bármilyen értelemben is fogalmazta meg Bodin a szuverenitás fogalmát, azért ez lényegében mégis mást jelent napjainkban, mint a XIV-ik század közepén, vagy pláne a középkor végén. Napjainkban, különösen azáltal, hogy az államok fő-

lötti abszolút szuverenitás gondolata ismét előtérbe került, a főhatalom elve elsősorban deffenzív jelleggel bír. (Természetesen anélkül, hogy a minden bizonyal meglévő agresszív jellegét tagadnánk.) Személyes elzárkózást világnézeti szempontok külső behatások elleni föltétlen védelmet és a saját világnézet bizonyos határokron belül való abszolút érvényesítését jelenti, bizonyos fokig szintén azzal a titkos célzattal, hogy az állam határain belül új, az uralkodó hatalomra káros eszme ne verjen gyökeret. Nem lehet célunk, hogy a szuverenitás mibenlétéről hosszabb fejtegetésekbe kezdjünk s azt vizsgáljuk, hogy a fenti megállapítások már eredetileg is a szuverenitás fogalmának jellegzetességei voltak-e vagy pedig mindez csak az idők folyamán alakult így ki, — mindössze a meglévő különbségre kívántunk rámutatni.

A jelzett időben a szuverenitás célja még kizárólag az egyházi és világi hatalom különválasztása volt, az abszolút isteni főhatalom gondolatának megszüntetése, abból a célból, hogy az államot önerejéből képesítsék mindazon problémák megoldására, melyeket az abszolút isteni főhatalom segítségével, vagy ennek ellenére nem tudtak megoldani. A konkretizálási törekvés tehát ebből a gondolatból is kicsillan. Sőt, ha elmélyedünk e kor állambölcseletébe, tapasztalni fogjuk, hogy mind Occam, mind Marsellus nemcsak az egyház és az állam különállóságát hangsúlyozzák, de nyomatékosan rámutatnak arra is, hogy az államhatalom nem a fejlődelmet, hanem a népet illeti s ezáltal előfutárjaivá válnak Buchanannak és Althusiusnak, mely utóbbiaknál embrionális formában már a francia forradalom ideológiáit is megtalálhatjuk, ami — tekintve, hogy ekkor még csak a XVI.-ik században vagyunk — rendkívül figyelemreméltó körülmény. Igaz, mindezek jobbára elszigetelt jelenségek és így nem szabad nekik nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk, mégis érdekesen világítanak rá az állambölcseleti irányok kifejlődésére.

Ugyancsak, mint érdekes tünetet említhetjük meg, hogy a kereszténység fellépésétől kezdve minden nagyobb átalakulási korszaknál jelentkeznek a különböző utópiák, melyek bármennyire is eltérjenek különben egymástól, mégis nemcsak azonos célt szolgálnak, ha-

nem azonos indítókokból is erednek, bár a motívum, mely őket közvetlenül létrehozta, mindig: más és más volt. Ilyen utópiák voltak a kereszténység első századaiban Euheromos „Szent Króniká”-ja és Jambulos „Napsziget”-e, melyek még- teljesen a keresztényi elgondolások jegyében íródtak, azzal a szándékkal vagy mondjuk inkább vággyal, hogy a kereszténység oldja meg az állam és a tökéletes társadalom problémáját. E törekvés sikertelensége folytán azonban az utópiák is más alapra helyezkednek és a konkretizálás! folyamatnak megfelelően, az állam önhatalmával igyekeznek az eljövendő ideális állam képét megrajzolni. Teljesen ily értelemben íródott Thomas Morus híres és annyszor emlegetett Utópiája; ugyancsak e gondolatkörből született Bacon „Nova Atlantis”-a és Thomas Campanella „Civitas Soli”-ja. Végül pedig ugyanez a jelenség ismétlődik meg a XVIII-ik században a racionalizmus korában, midőn már a francia forradalom eszméi vannak kibontakozóban, az utópisztikus államokat most már individualista alapon és az emberi észszerűség alapján igyekeznek felépíteni. E törekvést tapasztalhatjuk mind Fénelonnál, mind Fontellenél, aki „La république des philosophes ou l'histoire des Ajaociens” című művében egy ily racionalisztikus társadalomnak a képét rajzolja meg. Ugyanezen az úton halad Morelly is „Code de la nature”-jével és vele együtt még számtalan más hasonló irányzatú bölcselelő. Mivel azonban az utópiák oly jelenségek, melyek bizonyos okokból kifolyólag majdnem szabályos időközönként állandóan megismétlődtek, így e tüneményből még nem lehet teljes biztonsággal az állambölcseleti irányok fejlődésére következtetni.

A fejlődés láncolata, külső eseményektől befolyásolva, logikus következetességgel valósult meg. Az újabb konkretizálási folyamat az állam és a társadalom problémáit, bár a kereszténység alapelvei szerint, de az állam önereje által kívánta megoldani. A kérdés csak az volt, hogy ez a levezetés miként történjék? Melyik a helyes út, amelyen haladva a probléma technikai és etikai, kielégítő megoldása elérhető? Mindenesetre egy válasz és zsinórmérték a kereszténység tanításai által adva volt. Ezt teljesen kifogásolni nem lehetett

és soha semmiféle irányzat nem is akarta mellőzni. De az isteni szuverenitás elméletének a társadalmi kérdések körül mutatkozó sikertelenség-e miatt egy újabb gondolatra volt szükség”, oly eszmére, mely ugyan érintetlenül hagyja a kereszténység etikai parancsait, de emellett megfelel a gyakorlati követelményeknek is. Itt kezdődik a helyes megoldás bölcséleti keresése vagy amiként a jogfilozófia nevezi, a természetjogi irányzat. Világos, hogy e helyen nem térhetünk ki a természetjogi iskola elemzésére, de miután ez irányzat a társadalmi berendezkedések helyes formáinak megtalálását elsődrendű feladatai közé sorozta, mégsem térhetünk szó nélkül napirendre fölötte. Az elmélet alapgondolata az, hogy az örökérvényű és abszolút értékű jog alkalmazását automatikusan követi majd a társadalom átalakulása is, mely így szintén abszolút értékű és föltétlenül helyes fölépítésű lesz. Ha elmélyedünk a természetjogi iskola számtalan követőjének tanulmányozásában, azt tapasztaljuk, hogy a sok egymásnak ellentmondó elméletből mind *egy* törekvés csillan ki, a tételestől független, helyes és örökérvényű jog keresése. E törekvésekhez, mint azt már említettük, a külső körülmények is hozzájárultak. E külső körülményeknek tulajdoníthatjuk például, hogy Hugó Grotius, akit általában a természetjogi iskola megalapítójának tekintenek, egyben a nemzetközi jog megeremítője is volt. A helyes jog keresésére valószínűleg az előbb említett logikai következtetés vezette rá Grotiust, de a külső eseményeknek köszönhető, hogy kutatásaiban túlhaladt *az állam* fogalmán és *az államok* egymásközi viszonyában is kereste az örökérvényű és tételestől független jogot. A harmincéves háború viharai és szörnyű pusztításai, melyek akkor valóban alapjáig rázták meg a kontinenst és az európai civilizációt pusztulással fenyegették, alighanem nagy hatással voltak további gondolatmenetének kialakulására. E téren bizonyos vonatkozásokban Grotius megelőzte korát, mert bátran állíthatjuk, hogy a nemzetközi jog mélyebb jelentőségét és annak még csak a jövőben eljátszandó nagy szerepét már akkor felösmerte. Mondhatjuk, hogy ő volt az első gyakorlati pacifista, mert először kívánta a háború és béke jogának kérdését tételes jogban szabályozni.

Mindazonáltal, ha Grotiust az első gyakorlati pacifista elnevezéssel is illetjük, ezt természetesen nem szabad a szó mai jelentése szerint felfognunk, mert a különbség igen nagy, főleg pedig Grotius kora még nem volt alkalmas arra, hogy általánosan felismerje ez új eszme jelentőségét. Bár a nemzetközi jog e korban már konkrét követelmény és a természetjogi iskolának logikus folyománya volt, de akkori jelentőségének felismerése csak Grotius egyéni képességeinek következménye. A korszellem azonban még nem állott a nagy hollandus egyéni képességeinek nivóján s e tünemény hatása alatt még Grotius is csak ösztönszerűen sejtette meg a dolog jelentőségét, de a kibontakozás igaz útjait már nem tudta észrevenni. Az előbbieken említett különbség ott keresendő, hogy míg Grotius a nemzetközi jog révén a háború és béke kérdését kívánta szabályozni, vagyis a tételes örökérvényű joggal mindkettőnek a formáját megállapítani, addig a mai nemzetközi jog szelleme a formai megállapításokon túl arra törekszik, hogy magának a háború kiküszöbölésének módját és lehetőségét megállapítsa. Ma már kétségtelen, hogy e törekvés alkotja a nemzetközi jog végső értelmét, az 1600-as években azonban Grotius még csak a konkrétizálási folyamatnál tartott, még csak *formailag* akarta meghatározni e két tünemény mibenlétét.

Érdekes, ha e kérdéssel kapcsolatban vizsgáljuk azt a hasonlatosságot is, mely a természetjogi iskola és az állambölcsélet mai iránya között fennáll. Kétségtelen, hogy az állambölcsélet ma nagyjában ugyanott tart, mint Grotius korában, mert a XVII.-ik századhoz hasonlóan a „helyes” jog fogalmát keresi és ugyanúgy e „helyes” jog megtalálásával véli az állam belső berendezkedését és a társadalmi kérdések problémáját megoldani. Természetesen, a meglévő hasonlatosság mellett lényeges különbségek is vannak s ezt elsősorban a két felfogás indítékában észlelhetjük. A föltétlen érvényű helyes jogot sem a természetjogi iskola, sem pedig az utána következő irányzatok nem tudták megtalálni, de úgy vélték, hogy megtalálták azt az utat, melyen nézetük szerint tovább haladva az emberiség föltétlenül eljuthatott a föltétlen érvényű helyes jog fogalmához. Ez az irányzat, ez az új forma, az individua-

lizmus volt. Bizonyos, az individualizmust, miután bölcseleti alapjait a racionalisták kellőleg előkészítették, csak egy évszázaddal később a francia forradalom teremtetten meg. De e ténnyel szemben is fenntartjuk előbbi állításunkat. Mert bár nyilvánvaló, hogy az individualizmus megteremtője a francia forradalom volt ugyan, de a forradalom csak kirobbantotta a már régen meglévő és nagy vonalakban kialakult gondolatot. A francia forradalom, mondhatjuk, érett gyümölcsöt szakított le. Hiszen a racionalizmus és individualizmus is a természetjogi iskola, a helyes jog keresésének következménye volt. A helyesség fogalmát, mint ahogyan az a valóságban is megnyilvánult, nem szabad kizárólag a jogra korlátoznunk. Ez irányzat a jogon kívül kiterjedt számtalan más kérdésre, főleg pedig az állami és társadalmi problémák minden vonatkozására. Lényege abban állt, hogy minden téren az örök és abszolút érvényű „helyes” megoldást kereste. A helyes jog keresése tehát csak „egy” megnyilvánulási forma s az egész természetjogi iskola csak „egy” emanációja volt a bölcseleti irányzatnak.

A következő állomás az individualizmusban nyilvánult. A logikai következtetések láncolata itt is teljesen világos. A fejlődés nem állhatott meg a föltétlen helyes megoldás sikertelen keresésének felösmerésénél, ez metafizikai lehetetlenség volt és ellentétben állott volna a kozmikus világrend törvényeivel. Miután pedig a grotiusi iskola*) többé kevésbé ideális alapokon álló elképzelései képtelenek voltak minden tekintetben kielégítő eredményt elérni, így ismét visszatértek a technikai megoldásokhoz és többé nem a lényegest keresték, hanem azt a módot, azt az utat, amelyen a lényeg megközelíthetőnek tűnt. Ez a technikai folyamat, mely egyben a materializmus kezdetét is jelentette, annál inkább kézenfekvő volt, mivel a technikai fejlődés éppen a 18. század elején indult meg és a különböző elméleti kérdésekre gyakorolt befolyását már ekkor éreztetni kezdte. Minden bizonnyal ez az igazsághoz vezető út az individualizmustól eltérő valami is lehetett volna. De

*) Az egyszerűség kedvéért így nevezzük az előbbiekben tárgyalt irányzatot.

itt a politikai motívumok is szerepet játszottak. Franciaországban (az individualizmus Angliában született, de Franciaországból indult ki) a 18. század elején az uralkodó abszolútizmus már rendkívül érezte minden bibáját, s így a különböző bajokat jogosan vagy jogtalanul, de az egyeduralkodó rovására írták. E tünetmény az általános gondolkodásban oly reakciót váltott ki, mely nemcsak a polgári jogok megvalósítását, de a gondolat szabadságát is követelte. A gondolat szabadságától pedig az individualizmusig már csak egy lépés van.

Az individualizmus elindult kifejlődése felé, s mint ilyen, bizonyos vonatkozásban a materializmus okozójává vált. Másrészt politikailag, illetve állambölcseietileg, az individualizmus következménye és logikus folyománya volt a liberalizmus. Miután itt legmagasabb értelemben vett bölcseleti tételek eldöntéséről van szó, nem vizsgálhatjuk azt, hogy ez ideológia kialakulása milyen tüneteket mutat és csupán a fejlődés által bekövetkezett végső és kétségbe nem vonható tényekkel foglalkozhatunk és ezekhez fűzhetjük további következtetéseinket. Napjainkban pedig még e világszemlélet leglelkesebb hívei sem tagadhatják, hogy (talán Anglia kivételével) a liberalizmus úgy ahogyan a múlt században virágzott, bölcseletileg, de gyakorlatilag is túlhaladott álláspont és éppen gyakorlati hatásaiban bizonyos vonatkozásokban céljaitól egészen eltérően nem felépítéshez és a helyes levezetések megtalálásához hanem anarchiához vezetett. A liberalizmus e végső hatása ma már kétségbe nem vonható tény, mert hiszen, ha nem lenne így, akkor egyáltalán nem is keletkeztek volna a liberalizmussal ellentétes irányok. És most következik a hasonlatosság. Mert nyilvánvaló, hogy mind ezen új irányzatok, a kommunizmus és fasizmus válfajai, Grotiussal és a természetjogi iskolával teljesen egyezően, a föltétlen érvényű és helyes jogot keresik. Bizonyos, hogy a jog fogalma mindkét fő irányzatnál valamint válfajaiknál is csak elenyészően csekély szerepet játszik és ők maguk is inkább világnézetéről, mint jogról beszélnek, tehát valamennyien inkább jogtalan, mint jogilag szervezett állapotot jelentenek. Azonban, mindnyájan megszoktuk, hogy a liberalizmus és a múlt

század szellemében gondolkozzunk s e szemléletből kifolyólag számunkra minden oly cselekedet, mely nem a legtökéletesebb egyéni szabadság jegyében keletkezik, helytelen és jogtalan. De ha e szemléleten felül tudunk emelkedni, akkor nyilvánvaló, hogy mind a kommunizmus, mind a faszizmus rendszere is jogot jelent (jogi szervezet nélkül állam el sem képzelhető), csak természetesen egészen más alapelvek szerint, mint amilyenekből kiindulva a XIX.-ik században a liberalizmus és kapitalizmus a maguk, az egyéniség jegyében álló jogrendszerét kiépítették. A törekvés: a minden téren való abszolút érvényű helyes megoldás keresése, s e tüneményben rejlik a hasonlat a természetjogi iskola és az állambölcsélet mai irányai között. Egy nagy körforgás után az emberiség ismét eljutott ahhoz a ponthoz, ahol négy-száz évvel azelőtt volt.

A kérdést talán úgy is lehetne beállítani, hogy az individualizmus és liberalizmus volt az a forma, melynek segítségével a megoldáshoz vezető utat megtalálni vélték s miután ez holtpontra vezetett, a forma helyett újból visszatértek a lényeg kereséséhez. E lényeg kifejezői a faszizmus, bolsevizmus, kollektivismus és mindazon ezekhez hasonló irányok melyek ellentmondást nem tűrően a föltétlen helyesség igényével lépnek fel. Itt rejlik a különbség e felfogások és a liberalizmus között is, mert hiszen a liberalizmus is föltétlen helyesnek vélte magát, de ezt a helyességet csak a szabad vélemény nyilvánítására értelmezte, formailag azonban ez már nem volt célkitűzése. Mivel átmeneti állapot volt, csak egy megoldási lehetőséget akart találni, de ő maga még nem volt a végső megoldás. Ily szemszögből tekintve a dolgokat, a liberalizmusnak tulajdonképpen nincs is programja, csak alapelve, s ez; az egyéniség érvényesítése, de a problémák végleges megoldását éppen ezen érvényesítési alapelvekből kifolyólag az egyénre bízta, anélkül, hogy előzőleg erre vonatkozóan határozott elképzelései volnának. Vagyis átmeneti állapot, a megoldáshoz vezető forma. A forma holtpontra jutott; ekkor jött a kollektivismus a maga föltétlen és ellentmondást nem tűrő követelményével, mely már többé nem a külalakkal törődött, hanem magát a lényegét kereste,

A természetjogi iskola nem sokáig élte túl alkotóit.

Míg tisztán jogászi szempontból Rousseau még az iskolához számítható, addig általános bölcséleti vonatkozásban ezt már nem állíthatjuk ily határozottan. Tagadhatatlan, hogy Rousseau is a helyes megoldást kereste s e körülmény jogilag máris a grotiusi iskola követőjévé avatja, de másrészt nyilvánvaló, hogy a helyes megoldásokat már nem annyira eszmeileg, mint inkább gyakorlatilag képzelte el. vagyis e megoldáshoz vezető technikai utat kereste. Viszont Leibniz, még tökéletesen az ideális megoldások és elképzelések alapján áll és e törekvésében mintegy száz évvel megelőzte Benthamot. Természetesen mindezekkel kapcsolatban felvetődik a probléma, hogy a társadalmi kérdések kielégítő levezetése, az ember természetéből kifolyólag egyáltalán lehetséges-e? Hogy a különböző felfogások közt uralkodó ellentétek mily nagyok, abból is kitűnik, hogy még e leglényegesebb dologban, melynek eldöntése úgyszólván előfeltétele volt a társadalmi problémák mindennemű gyakorlati megoldásának, sem tudtak a különböző bölcséleti irányok megegyezésre jutni. Grotius a maga idealizmusával az embert föltétlenül társas lénynek nyilvánítja, míg Hobbes egészen ellenkezően, az ember lényének antiszociális mivoltát hirdeti. Mindkét nézetnek egyaránt heves védelmezői és támadói vannak, akárcsak Puffendorfnak és az ő, a kettő között álló közvetítő elméletének. A fejlődés azonban minden körülmények között az újabb konkretizálási folyamat felé halad és e technikai jellemvonás által mindinkább a materializmus felé hajlik.

E materializáló folyamatnak és az általános technikai fejlődésnek következménye a fiziokraták fellépése és a Smith Malthus és Ricardo által alkotott klasszikus angol közgazdasági iskola megteremtése. A gazdasági kérdéseknek az állam problémáira gyakorolt döntő jelentőségű hatását ekkor már teljes mértékben felfedezték, már a merkantilizmus is e felfedezésnek köszönhetette létrejöttét, de tőteleit tudományosan az angol iskola formulázta meg és általános hatása innen indult ki. E felismerést már minden bizonnyal a materializmus előfutárjának tekinthetjük, annak ellenére is, hogy e materiális hatások mellett, többé-kevésbé eszmei elképzelések is keletkeznek, mint amilyenek bizonyos vo-

natkozásban az utópisztikus szocializmus célkitűzései voltak. A fiziokrata elméletek gyakorlati hatása az individualizmus fokozottabb követeléseiben és a társadalmi ellentétek intenzitásának emelkedésében mutatkozott. E tünetény érthető, hiszen ez elmélet állapította meg első ízben tudományosan a gazdasági küzdelem és az osztályképződés materiális okait. Így bár közvetve és akaratán kívül, de az osztályharc-tétel tudományos és követelményszerű megfogalmazásának, vagyis a marxizmusnak előfutárjává vált. Előbb azonban az emberiség még szükségszerűen átesett az individualizmus nagy fejlődési korszakán, melynek legerőteljesebb megnyilatkozása a francia forradalom volt.

A társadalmi tagozódás a francia forradalom idején már többé-kevésbé a maihoz hasonlóan alakult ki. Természetesen csak nagyjában érte a hasonlatosságot, mert a proletariátus kifejlődése még csak ezután következett. A mai szociális problémák tehát már akkor jelentkeztek, nemcsak általános alakjukban, ami természetes volna, de jelenlegi formájukban is, amit bizonyít az, hogy a teljesen individualista és némely vonatkozásban föltétlenül a magántulajdoni jog szentsége alapján álló francia forradalom alatt is történt kísérlet a kommunizmus megvalósítására. (Baboef-összeesküvés.)

De vizsgáljuk tovább a magántulajdon elvét. Mably, akit Rousseau föltétlen követőjének tekinthetünk, még jóval a forradalom előtt (1776-ban) a magántulajdont jelöli meg minden baj okának és Saint Just, aki a „Les institutions republicains”-t éppen bukása előtt akarta a konventnek törvényerőre emelése céljából bemutatni, még nem törölné el ugyan a magántulajdont, de már erősen szocialisztikus irányzatot képvisel. Végül pedig maga Rousseau is csak a „Contrat Social”-ban, (melyet már meglelt éveiben írt s így az bizonyos tapasztalati leszűrődések eredménye volt,) nem mutatkozott a magántulajdon ellenségének, de az ifjúkorában keletkezett „Discours sur l'inégalité des hommes”-ban még azt fejtegeti, hogy a természetes szabadság és egyenlőség állapotában a magántulajdon ismeretlen és már ekkor kinyilatkoztatta azt a tételt, mely szerint a föld gyümölcse mindenkié, a föld pedig senkié sem. E

jelenségek akkor természetesen csak körvonalazottan és csak valamely gondolkozó éleslátásában, esetleg lokálisan jelentkeztek. Felösmerésüket, mint például Rousseau-nál is, a gazdasági kérdések jelentőségének meglátása tette lehetővé. Ugyancsak a gazdasági kérdések tényleges előnyomulása robbantotta ki az ily irányú konkrét törekvéseket is, mint amilyen a már egyszer említett Baboef összeesküvés volt.

Viszont ez a felösmerés még távolról sem volt olyan általános, mint a XIX.-ik században, mert a francia forradalom bizonyos mértékig eltávolodott e gondolattól és célkitűzéseit politikai ideológiákba foglalta, amit a hármas jelszó, liberté, égalité, fraternité is bizonyítanak. A mai szociális jellegű forradalmak munkát-kenyeret jelszóval kezdődnek.

A francia forradalom föltétlenül szociális jellegű megmozdulás volt, de jelszavai a mai hasonló jellegű forradalmakkal ellentétben nem materiális, hanem ideális elképzelésűek. E körülmény látszólag ellentmond annak az állításunknak, hogy az állambölcseleti elgondolásokban a XVII.-ik század óta egy újabb konkretizálódási folyamat van kialakulóban. De ez az ellentmondás csak látszólagos, mert míg egyrészt a XIX.-ik század materializmusa nem vonható kétségbe s így ez önmagában is elegendő bizonyíték, addig másrészt ugyanúgy tagadhatatlan, hogy a francia forradalom is, eltekintve jelszavaitól, teljesen racionalisztikus eredetű és jellegű. Gondoljunk csak a „legfőbb lény” kultuszára, az ész vallására, melyet ez a forradalmi szellem akart megteremtteni. Az égalité, liberté és fraternité is, csak látszólag ideális eredetű jelszavak, alapjában véve azonban racionalisztikusak, mert poláris ellentétben állnak a spirituális eredetű abszolút tekintély gondolatával, amelynek szellemében a legkeresztényibb királyok évszázadokig gyakorolták föltétlen hatalmukat Franciaország fölött. Az individualizmus szükségszerűen meg kellett előznie a materializmus századát. A materialista bölcselet holtpontra jutása és a mindinkább kialakuló anarchia, a kollektívizmus bekövetkezésének előfeltétele volt. A társadalmi kérdések kollektív alapon való megoldásának gondolata csakis e tények bekövetkezése után-

merülhetett fel, a kollektív megoldási kísérletek csak ez események után voltak elképzelhetők.

Az individualizmus és materializmus a XIX.-ik század folyamán teljesen párhuzamosan halad egymással és ha az eseményeket figyelemmel kísérjük, hatásaik felől nem lehet kétség. Az egyéniség kultuszának túltengése idővel szükségszerűen reakciós áramlatot, a kollektívizmus valamilyen formáját váltotta ki, s a materializmust pedig, kimerülése után egy újabb átszellemülési irány követte. E két tényező együttes hatása éppen a társadalmi problémák területén jelentkezett és bármilyen különösnek is tűnjék, a szocializmusban nyilvánult meg, mely minden materiális eredete mellett, nemcsak a kollektívizmust képviseli, de bizonyos értelemben átszellemült világnézet is. Az individualizmus hatása olyan nagy volt, hogy az oly szociológiai irányzatoknál is jelentkezett, mint amilyen az utópista szocializmus volt. Így Proudhon, kit az utópista szocializmus mellett ugyan az anarchizmus egyik képviselőjének is tarthatunk, egyenesen az egyén szuverenitását hirdeti és az államot föderatív alapon szövetkezett szabad asszociációkra bontaná szét és ezekből építené fel a nemzetközi föderatív rendszert is. Ily kilengések után, a kollektív reakciós irányzat teljesen érthetővé válik. A technikai fejlődés által felfokozott gazdasági kérdések és érdekek előtérbe nyomulása, valamint az individualizmus kifejlődése és e fejlődésnek a csúcsponton való áthaladása, továbbá a materialista világszemlélet kezdeti nagy sikerei föltétlenül a szocializmushoz vezettek. A marxizmus egyrészt írott szabályokba foglalta s így dogmatizálta az osztályharc tényét, másrészt pedig, természetesen még a külső körülményektől is támogatva, végleg megállapította a társadalmi tagozódás mai formáit. Ugyanakkor a csak későbbben vizsgálatunk tárgyává teendő spirituális jelleget már itt észlelhetjük azáltal, hogy a marxizmus az osztályharc tényét nemcsak formailag dogmatizálta, de a technikai célon túl, követendő eszmei célkitűzéssé avatta. Mindezen problémákkal a következő fejezetekben fogunk foglalkozni.

A következőkben a társadalmi kérdések és az osztály és osztályharc problémájának mai állapotát, illetve

a mai állapot közvetlen kialakulását fogjuk vázolni. Megkíséreljük jellemezni e tünemény mai megnyilvánulási formáját és e jellemzés révén új bölcséleti szempontokat teremteni.

III. RÉSZ
A MAI TÁRSADALOM KIALAKULÁSA

„Those who are quite satisfied sit still and do nothing. Those who are not quite satisfied are the sole benefactors of the world.”

W. S. Landor: Imaginary Conversations.

VII. fejezet

„Weil wir sterben müssen, sollen wir tapfer sein.“

Stein.

A társadalmi csoportok egyéni szempontjai, a modern értelemben vett osztálykérdések elbírálásánál — A felső osztály összetétele és álláspontja — A felülről indított osztályharc és a társadalmi kérdések jelenlétének tagadása — Ez állásfoglalás okai: tudatlanság és gyávaság. Mindkettő, mint a különállóság következménye — A magyar arisztokrácia teljes elszigeteltsége a XIX.-ik század elejéig — Az események gyors felfogása, 48 előkészítése — 1848, mint az arisztokrácia teljesítményének csúcspontja, mely után ismét visszatért régi elszigeteltségéhez — Az újabb elszigeteltség okai — A 48-as „forradalom” és a 67-es „kiegyezés” az arisztokrácia megvilágításában — A kiegyezés utáni magyar közélet — A tisztánlátók és a politikai pártok tehetetlensége az arisztokrácia egyeduralmával szemben — Az élcsoporthoz tartozók részének struccpolitikája — Ennek okai — Az osztályharc kialakulásának jelentősége a XIX.-ik század folyamán.

A szociológiai kérdések mai állapotának boncolgatása nem könnyű feladat. Az osztályellentétek végsőkéig kiélezett volta bármilyen felfogással szemben bizonyos ellenséges légkört teremt. Ily atmoszférában e problémákkal foglalkozni és a különböző társadalmi rétegeket tagoltságuk szerint jellemezni nemcsak hálátlan, de tárgyilagos eredmény szempontjából is csaknem lehetetlen kísérletnek tűnik. A probléma súlyossága azonban nem remítheti el az elfogulatlan kutatót.

A társadalom tagoltságáról, az egyes osztályok jelleméről, elfoglalt helyzetükről, valamint a csak esetle-

gesen betöltendő szerepükről annyi mindent írtak már és írnak még ma is nap-nap után, hogy nem szükség-telen, ha e kérdést (főleg a társadalmi osztályok karak-terisztikumát) elvontabb bölcséleti szempontból is vizsgáljuk. Ha a probléma érdemleges részével és tudomá-nyos jelentőségével kívánunk foglalkozni, akkor előfel-tétel gyanánt nemcsak e kérdéssel szemben megnyilvánuló általános elfogultságon kell felülemelkedjünk, de tökéletesen másként is kell vizsgáljuk a dolgokat, egé-szen eltérően attól, ahogyan e problémával ideáig foglal-koztak és ahogyan azt napjainkban is a hivatalos szo-ciológusok egy része, de főleg a különböző műkedvelő társadalomtudósok, politikusok, írók és újságírók teszik. E tudományos követelményeknek nem egészen meg-felelő irányzatok (és sajnos ezek vannak túlnyomó többségben) kiindulási pontjuk szerint két egymástól telje-sen elütő, de végső eredményeikben azonos hibába es-nek. Az úgynevezett baloldali világnézetet vallók, éppen azért, mivel világnézetüknél fogva a marxizmus értel-mezése szerint, de még ezen túlmenően is a legszélsősé-gesebb osztályharc alapon állanak, az eseményeket és tényeket az osztályharc szemüvegén keresztül látják és, ítélik meg. Ennek alapján, ítéleteik és következtetései-k már eleve magukban foglalja nemcsak az osztályok kö-zötti küzdelem szükségességét, de mint végső célt a pro-letariátus uralmát is, melyet előre meghatározott tétel gyanánt, mint morális alapelveket követelnek. E felfogás tudományos szempontból való tarthatatlansága nyilván-való és közelebbi bizonyításra nem is szorul. A megállapításon túlmenő követelményi tétel folytán maga a meg-állapítás sem lehet teljes értékű, mert az előre lerögzít-tett álláspont már is elhomályosítja az apercipiálás tisz-taságának lehetőségét. A társadalmi rétegekről alkotott ítélet és azok jellemzése elfogult s ezáltal helytelen és téves lesz, amiből következik, hogy ugyancsak helytelen és téves az ezen jellemzésekből folyó tények elbírálása, vagyis a megrögzített konkrétumokon kívül a konkrétumokhoz fűződő következtetések is. E felfogást vallók a legtöbb esetben nem ösmerik a többi társadalmi réte-gek igazi struktúráját és jellemét, de nagyon sok eset-ben a saját rétegüket sem, vagy legalább is igyekeznek azt teljesen egyoldalúan beállítani, miután a tétel meg-

követeli, hogy minden társadalmi réteg, amely a proletariátus fölött van, elnyomó és kizsákmányoló legyen, tehát pusztuljon, hogy helyét minden vonatkozásban a proletariátus foglalhassa el. Nagyon tévednénk akkor, ha azt gondolnók, hogy ez elvet kizárólag csak a szélső baloldal vallja magáénak, mert kivétel nélkül e nézeten vannak származási és társadalmi hovatartozásra való különbség nélkül mindazok, akik fenntartás és kritika nélkül csatlakoznak ezen úgynevezett baloldali irányzathoz. A módban, ahogyan ítéleteiket megalkotják és ahogyan az osztályharc szükségességét hirdetik, talán valóban van különbség, hogy valaki proletárnak született-e, vagy pedig nem. De a különbség csakis e körülményben rejlik és semmi másban, mert a lényegben a proletariátus diktatúrájában és a többi társadalmi rétegek létjogosultságának negációjában, valamennyien egyeznek. Legfeljebb nem vallják be teljes nyíltsággal e törekvésüket, de célkitűzéseik és belső, legőszintébb meggyőződésük e gondolatvilág körül forog.

Elemezzük ugyanilyen szempontból a többi társadalmi rétegeket. Bizonyára a következő meghatározás nem egészen pontos, mert hiszen a társadalmi tagozódás még az egyes határozott jellegzetességgel bíró osztályokon belül is rendkívül sokféle, mindazonáltal nagyjában megfelel a tényeknek, ha a jelen vizsgálódásunk szempontjából a proletariátuson kívül még két társadalmi réteget, közép- és felsőosztályt különböztetünk meg.

Vizsgáljuk először is a felsőosztályt, mely a születési arisztokrácián és a pénzvilágon kívül magában foglalja mindazokat, akik valamilyen formában, akár csak érzés alakjában is (bizonyos esetekben kizárólag az érzés határozza meg a társadalmi hovatartozást) igényt tarthatnak arra, hogy őket e csoportba sorozzuk. E társadalmi réteg ítéletei megalkotásánál ugyanolyan hibába esik, mint ez előbb említett baloldali világnézet hívei. Teljesen azonosan ugyancsak kíméletlen osztályharc alapon áll s ezáltal véleményét hasonlóan előre meghatározott állásfoglalás szerint alkotja meg. Ítélete többé-kevésbé észrevehetően éppen úgy tartalmazza az osztályuralom morális követelmény gyanánt felállított dogmáját. Csakhogy természetesen álláspontja min-

denben fordítottja az előbbieken vizsgált baloldali fel-fogásnak. Az osztályharcot az alsóbb rétegek ellen hirdetik és saját osztályukat óhajtják egyeduralkodónak és kiváltságosán a többiek fölé emelni. Mindazonáltal nem vitás, hogy e proletariátussal lényegileg azonos szemléletet a felsőbb társadalmi rétegeknek csak egy része vallja magáénak, még pedig mondhatjuk, hogy nemcsak föltétlenül a kisebbik, de talán a tehetségesebb része is. Ugyanis a felsőosztály egy csoportja a problémákkal szemben egyáltalán nem foglal állást, nem vesz tudomást az eseményekről, tagadja az osztálykérdések jelenlétét és főleg nem akarja észrevenni az osztályküzdelemnek éppen az ő társadalmi osztálya és helyzete ellen irányuló élet és törekvését. Érdekes e tüne-ménynél, hogy a társadalmi kérdések figyelmen kívül hagyása — nem, mint ahogyan azt a tájékozatlan és tényeket nem ösmerők hiszik, oligarchikus gögből, a tömegekkel szemben érzett feudális és főúri megvetésből ered, hanem részben tudatlanságból és nem utolsó sorban gyávaságból. Természetesen az eredmény végső értékének elbírálásánál mindez csak vajmi kis szerepet játszik, de az elbírálás nem lévén cél, e körülmény nem is lehet számunkra fontos. Fontos azonban a fenti különbség, mivel általa a tények indítéka és eredete egészen más megvilágításba kerül, ami természetesen a valósághoz is közelebb viszi a kutatót.

Kérdés tárgya, hogy ez állásfoglalás miért ered tudatlanságból és gyávaságból és hogy mindennek mi a magyarázata? A tudatlanság okát nagyon egyszerűen azon zárt életben találhatjuk meg, melyet az arisztokrácia, főleg pedig a magyar, a többi társadalmi osztályoktól elkülönítve s ezáltal a mindennapi eseményektől is igen elzárkózva csak a saját körében folytatott és némely vonatkozásban még ma is folytat. Ez elzárkózás magától értetődően bizonyos tudatlanságra vezetett, nem ugyan az általános műveltség szempontjából, mert ilyen értelemben még talán a kevésbé művelt arisztokrata is fölényben lesz a többi társadalmi rétegekhez tartozó átlagemberekkel szemben, hanem főleg: ími az elméletek gyakorlati megnyilvánulását és alkalmazását illeti; másszóval, tudatlanság az élet realitásaival szemben. Ezen nem csodálkozhatunk akkor, ha

meggondoljuk, hogy az arisztokrácia a maga körén kívül esők létezéséről egészen a XVIII.-ik századig tulajdonképpen csak mint egy fizikai tényről vett tudomást, ugyanúgy, mint ahogyan a nap és a csillagok létezését „a nappalok és éjszakák változását tudomásul vette. A maga körén kívül eső külső világ valóságos értelme csak a XVIII-ik század vége felé kezdett benne derengeni és ekkor, bármit is mondjanak a különböző elfogult nézetek tömegeinek nagy része aránylag igen hamar apercipiálta a dolgok valóságos értelmét és csakugyan a haladás szolgálatába állott. Hiszen bizonyításra nem szoruló tény az arisztokrácia nagy szerepe a 48-as események előkészítésében. De ugyanekkor ismét üt következett be a fordulat, vagyis helyesebben mondva, az ismételt stagnáció. Az arisztokrácia 48 előkészítésével*) elérte teljesítőképesége tetőfokát és megállt a további fejlődés útján. Szándékosan, vagy tévesen azt hitte, hogy e cselekményével már tökéletesen megértette a dolgok valódi értelmét és a szabadelvűség megeremtésével eleget tett a reáruházott kötelességeknek. Ez időponttól kezdve az arisztokrácia megállt a szellemi és lelki fejlődés útján (csak a világháború után és főleg a gazdasági válság következtében észlelhetünk újból fejlődést) és természetesen a változott időkhöz némileg alkalmazkodott formában ismét visszatért a maga egyéni és a külvilágtól teljesen elzárkózó életmódjához.**)

E jelentőség talán azzal is magyarázható, hogy az arisztokrácia 48 előtt ugyan elindította az eseményeket kifejlődésük felé, de azokat eredeti elképzelései szerint már nem tudta megvalósítani és nem tudott megbirkózni az elébe tornyosuló akadályokkal és feladatokkal. A dolgok túlnőttek rajta, összecsaptak feje fölött. Ezért végződött 48 nem átalakulásban, hanem forradalomban, illetve szabadságharcban. De szabadságharcra is csak azért került sor, mert előtte forradalom volt.

*) Természetesen itt nem a forradalom értendő, mert az arisztokrácia népies értelemben sohasem lehet forradalmi, hanem a szellemi átalakulás előkészítése.

**) A kivételek a fejtegetések szempontjából elhanyagolhatók, mert a kivételek magatartása csak az egyénre volt jellemző, de nem az egész osztályra.

S e forradalom borította fel a helyzetet és határozta meg jó előre a további fejlődés irányát.

Természetes, hogy 48 a túlnyomó többség kétségbe nem vonható hazafias érzése mellett is, erős reakciót váltott ki az arisztokráciából, mely, miként mondtam, sohasem lehet népies értelemben forradalmi, mint amilyen például Kossuth volt, aki szintén föltétlenül előbb volt forradalmár és csak azután lett az események révén szabadsághős. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint azon körülmény, hogy a vezető arisztokraták közül 48-ban valamennyien csak addig vettek részt a dolgok irányításában, amíg nézetük szerint megvolt a kérdések erőszakos, vagyis forradalmi jellegű megoldások nélkül való levezetésének a lehetősége. Amint azonban ez eshetőségek kilátásai megszűntek, az események további kifejlődésével nem vállaltak közösséget. Ez állásfoglalás miértjét és mikéntjét lehet bírálni és vizsgálni, de mindenképpen állításunk helyessége mellett bizonyít.

Negyvennyolc után tehát az arisztokrácia ismét többé-kevésbé visszatért abba az elzárkózottságba, melyben a XIX.-ik század előtt élt. Persze, ez elzárkózás másként nyilvánult meg, mint a múltban, hiszen bizonyos vonatkozásokban lehetetlen is volt az új tényeket figyelembe nem venni. De az elszigeteltség fennállt és leginkább a XX.-ik század előtti angol politikai spléndid isolationhoz volna hasonlítható, azzal a különbséggel, hogy míg az angol politika idejekorán észrevette az elzárkózás veszedelmét, addig az arisztokrácia nagy része nem fedezte fel helyzetének fenyegető voltát és továbbra is teljesen különálló csoport maradt, egészen addig, míg az események kényszerítő hatásai nyomatékosan nem figyelmeztették előnytelen helyzetére. De ekkor a cselekmények irányítása, melyet 48 előtt vitázhatatlanul az arisztokrácia gyakorolt (Széchenyi, Wesselényi, Károlyi György, Teleki József stb.) már kiesett kezéből. Hogy hogyan és miért, annak általánosabb történelembölcseleti okai vannak, melyek boncolgatása nem tartozik vizsgálódásaink feladatai közé. Ugyanígy nem vizsgálhatjuk azt a minden bizonnyal vitára alkalmas kérdést, hogy a 48-as események bekövetkezéséért értékelő szempontból terhelte-e az arisztokráciát

felelősség és ha igen, akkor milyen mértékben? Mindenesetre kétségbe nem vonható tény, hogy az arisztokrácia és a nemzet azon vezetői, élükön Széchényivel, kik a társadalom e rétegéből kerültek ki, a forradalmat nem kívánták, tehát legalább is szubjektíve a bekövetkezett eseményekért nem vonhatók felelősségre.

Az arisztokrata sohasem lehet forradalmár. Viszont ebből folyik, hogy az elzárkózáshoz való visszatérés e gondolkodásmód szükségszerű következménye volt. Az arisztokrácia az elszigeteltség feladásában az anarchiához vezető utat látta s 48 az ő szemében e felfogás bizonyítéka volt. Természetesen e gondolat sántikáló logikájával sem szállhatunk vitába, de bizonyos, hogy ez a felfogás megmagyarázza azt, hogy 48, illetve helyesebben 67 után, kollektív szempontból az arisztokrácia szerepe miért inkább negatív, mint pozitív. Hatvanhét, melynek előkészítésében és létrehozásában nemcsak Andrassy révén, de általában is igen nagy szerepe volt az arisztokráciának, még tökéletesen megfelelt ez osztály lényegének. Hatvanhét „kiegyezés” volt és nem „forradalom”. Előrehaladást jelentett ugyan, de nem erőszakos úton és anélkül, hogy a már egyszer 48-ban elfogadott kötelezettségeket kibővítette volna. Mert hiszen 67 tulajdonképpen nem volt más, mint egy újabb 48, mindazon követelések előismerése, melyek a forradalom kirobbanása előtt már egyszer törvényesnek ösmertettek el. Ez ismét igen fontos körülmény, mert e nélkül az arisztokrácia 67 előkészítésében csak nagyon kevés, vagy egyáltalán semmiféle szerepet nem játszott volna, természetesen csak akkor, ha figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy az akkori viszonyoknak megfelelően, közreműködése nélkül, semmiféle nagyobb szabású politikai cselekmény s így a kiegyezés sem jöhetett volna létre. A kiegyezés minden hibája mellett is államférfiúi cselekedet volt s ezen túl olyasvalami, ami a dolog ki-egyenlítősi karakterisztikumánál fogva megfelelt az arisztokrácia lényegének.

Az arisztokrácia, mondhatni majdnem egészen napjainkig 48-at tekintette felvilágosultsági teljesítménye csúcspontjának (tárgyi értelemben igaza is volt) és őszintén meg volt győződve, hogy minden további ezirányú fejlődés csak anarchiához és újabb 48-hoz ve-

zethet. A kevésbé látók között még napjainkban is akadnak olyanok, kik az 1919-es események indítékait még ma is a nézetük szerint kierőszakolt engedményekben keresik.

Az előbb vázolt körülmények az arisztokráciát jogosan vagy jogtalanul, de elzárkózásra kényszerítették. Ha ez elzárkózás nem is volt már olyan, mint a XIX.-ik század előtti, mégis elegendő volt ahhoz, hogy az arisztokráciának az a része, mely a születéséből folyó helyzeten túl nem vett részt az események irányításában, tökéletesen elveszítse az összeköttetést az eszmei fejlődés menetével s ezáltal a dolgokat téves megvilágításban vagy egyáltalán ne lássa. Igaz, az arisztokráciának ama tagjai, kik az események irányításába közelebbről is beleszóltak, legtöbbszörre túl tudták tenni magukat ez előítéleteken. De csak legtöbbszörre, mert még a legtisztábban látók is nevelésük és környezetük folytán oly nevének nem is nevezhető atavisztikus valamit hoztak magukkal, ami exponált helyzetük által is súlyosbítva, elégséges volt ahhoz, hogy a látás tökéletes tisztaságát elhomályosítsa.

Felmerülne még azon többé-kevésbé értékelő és erkölcsi jelentőségű kérdés, hogy az igazán tehetséges arisztokrata vezetők, ha valóban tisztán látták a tényeket, miért nem maradtak föltétlen hívek jobb meggyőződésükhöz és elveik megvédése érdekében miért nem fordultak esetleg saját osztályuk ellen is, hiszen a gondolat tisztasága cselekedeteiket igazolta volna. Az egyik ok a már említett atavisztikus hajlamban rejlik, amelynek következtében az arisztokrata minden oly cselekménytől tartózkodik, melynek erőszakos, forradalmi jellege van. A másik okot abban jelölhetjük meg, hogy ez állásfoglalás technikailag majdnem lehetetlen s így keresztülvihetetlen volt. A világháború, illetve az 1918-as események előtt a közélet irányítása döntő jelentőségűen és túlnyomó mértékben a felső osztályok és ezek közül is az arisztokrácia kezében volt. Aki tehát az arisztokráciával szembefordult, az szükségszerűen szembetalálta magát e döntő jelentőségű irányító erők összességével. Az ellenzékieskedést csak azok engedhették meg maguknak, akik születésüknél fogva nem tartoztak e csoporthoz, akik velük semmiféle

kapcsolatban nem állottak s így teljesen függetleneknek érezhették magukat tőlük. Ilyen csoport azonban Magyarországon a világháború előtt (talán még ma is) csak kettő volt. Elsősorban a szocialisták, kik származásra való tekintet nélkül oly eszméért küzdöttek, mely a pillanatnyi helyzet létjogosultságát minden tekintetben tagadta, tehát állásfoglalásukkal egyrészt semmit se kockáztattak, másrészt pedig amúgy is tudták, hogy míg valamilyen külső hatás következtében az épület össze nem dől, a megvalósulás lehetetlen s végül; állásfoglalásukkal ez esetben sem tették bizonytalanabbá uralomra jutásul; lehetőségeit. A másik csoportot a nemzetiségek alkották, akik bár nem a szocializmus ideológiája alapján, de hasonló okoskodásból indultak ki, mert hiszen ők is tudták, hogy nemzeti aspirációikat szintén csak a Monarchia felbomlása révén tudják megvalósítani. A többi tényezők azonban s itt elsősorban a parlamenti tényezőkre gondolunk, bármilyen nagy elvi ellentétek is uralkodtak közöttük, egyben mindnyájan tökéletesen megegyeztek. Mivel tudták, hogy az esetleges szembefordulás csakis forradalmi jelleggel lehetett volna eredményes, szakítani és az arisztokráciával szembefordulni egyikük sem mert. Hatalomféltésükben még az e szemlélet mellett is lehetséges fejlődést sem igyekeztek kielégítő módon előmozdítani és a magyar közélet a liberalizmus elemi vívmányainak megvalósítása után az Ausztriával folytatott egyenjogúsági küzdelemben merült ki, mely igen sok esetben (mint például a vezényszó kérdése) kicsinyes presztízs-kérdések posványába süllyedt. Hiszen ösmeretes, hogy a kilencszázas évek elején, midőn e problémák már mind túlhaladottak voltak, a magyar parlamentben még mindig csak két igazi jelszó uralkodott: 48 és 67; s a lényeges vagy inkább lényegtelen kérdések e kicsinyes álláspont körül forogtak.

A jóhiszemű szembefordulás tehát majdnem fizikai lehetetlenség volt. Másrészt viszont a történelem menete is azt mutatja, hogy a saját osztály ellen vezetett forradalmi cselekmény csak a legkritkább esetben eredményes és az ily cselekmény a legkritkább esetben fakad tökéletesen tiszta meggyőződésből. Az egész világtörténelemben talán csak két példát találunk arra, hogy

vezető arisztokrata modern és valódi értelemben forradalmi, döntő hatású tényezőként szembeállott saját társadalmi osztályával. Az egyik Mirabeau, a másik pedig: Károlyi Mihály volt. Mindkét vállalkozás csúfos kudarccal és a nemzet szempontjából tragikusan végződött. S bár bizonyos mértékben egyiknél sem vonhatjuk kétségbe a jóhiszeműséget, mégis világos, hogy a;í eszme tisztasága egyiküknél sem kifogástalan. Mirabeau megvesztegethetősége és az, hogy különböző szolgálataiért mindkét oldalon valóban meg is fizették, ma már történelmileg bebizonyított tény és az sem lehet kétséges, hogy Károlyi Mihálynál is sokkal inkább beteges hiúsága és mindenáron szerepelni akarása volt az, mely nemcsak a politika küzdőterére vitte, de itt is azon irány felé sodorta, melyen tovább haladva az események ösmeretes kifejlődéséhez eljutott.

A szembefordulás már csak azért se volt lehetséges, mert bármilyen hibák terhelték és terhelik még ma is ezt az osztályt, bizonyos vonatkozásokban mégis csak maximumot jelent és jelentett, melyet csakis valami rosszabb, valami kisebbértékű dolog követhetett. A saját osztállyal való összeköttetés elvesztése ez esetben szükségszerűen maga után vonja a fizikai és erkölcsi süllyedés megindulását. Ezzel szemben a többi társadalmi rétegekhez tartozó egyének, mondjuk például a proletariátus köréből származók, ha általános fejlettség tekintetében túlnőnek osztályuk nagyobbára jeliszavakból álló világnézetén, már csak bizonyos osztályöntudatból ragaszkodnak társadalmi osztályukhoz és így számukra e szembefordulás nem oly fizikai lehetetlenség. Mindezen kérdésekre még később alkalmunk lesz visszatérni.

Az elzárkózásból keletkezett tudatlanság mellett a gyávaságot neveztük meg másik ok gyanánt, mely a vezető társadalmi csoportoknál elhomályosította a tiszta apercipiálás lehetőségét. E gyávaságot természetesen nem szabad szokványos jelentése szerint értelmeznünk. Pillanatnyi vonatkozásban tulaj donképen azt jelenti, amit általában strucc-politikának neveznek. Míg a csoportok tehetségesebbik része valamilyen formában állást foglalt az eseményekkel szemben, addig másik része egyáltalán nem vett tudomást róluk és minden

cselekménye kimerült a tények puszta tagadásában. Lélektanilag igen csábító volna ez állásfoglalást továbbra is elemezni. Az indítóok kétségtelenül az eseményekkel szemben való tehetetlenségnek a tudata, illetve ama lelki erőnek hiánya, mely a szükséges átértékeléshez elkerülhetetlen volt. S miután az élcsoport e tagjai különben elég fejlettek voltak ahhoz, hogy a hiány büntudatot váltson ki bennük, így e büntudat lassan átalakult tudatalatti félelemmé, melyet a tények egyszerű tagadásával véltek megnyugtathatni. Míg az események nem léptek fel teljes kérlelhetetlen erejükkel; saját szempontjukból a strucc-politika sikeres lehetett, de annál keservesebben kellett legyen az ébredés, midőn az események logikus fejlődése folytán az önámítás tovább lehetetlenné vált. A társadalmi kérdések levezetése szempontjából pedig ez a bujócskajáték még sokkal hátrányosabb volt, mint az élcsoport többi tagjainak reakciós politikája. E reakciós politika mégis legalább állásfoglalást jelentett, némileg közvetlenül is előbbre vitte a dolgokat, de főleg közvetve ébrentartotta a kérdést, állandóan eszmesúrlódásokra adott alkalmat és így a fejlődéshez nagy mértékben hozzájárult. A másik csoport állásfoglalása azonban csak bénította az eseményeket.

A XIX.-ik század folyamán tehát a vezető élcsoport a társadalmi kérdések elbírálásánál a fenti gondolatokból indult ki. Egyrészt a körülmények, másrészt pedig a másik két csoport állásfoglalása nem engedte meg, hogy elgondolásait tökéletesen érvényesítse. Ez eltérésekből hol csendesebb, hol zajosabb küzdelem keletkezett, mely nem más, mint maga az osztályharc. A küzdelem a XIX.-ik században fejlődik ki igazán és kristályosodik mai formájába. E század folyamán a társadalmi osztályok közt dúló harcok, megegyezések és szövetségesek egyaránt döntő jelentőségű indítóokai a bel- és külpolitikai eseményeknek. Elemzésük által a történelemnek nemcsak új és érdekes távlatai nyílnak, de vizsgálatuk a kibontakozás lehetőségét is közelebb hozza. Szükségesnek mutatkozik tehát, hogy a következő fejezetekben behatóan foglalkozzunk az osztályharc e legújabb szakaszának kialakulásával.

VIII. fejezet

Az állam „én” vagyok?

A társadalmi kérdések fejlődési irányai a francia forradalom után — A bécsi kongresszus tévedése — A szociológia hatása a politikai problémákra — A „nemzet”-fogalom, mint új megoldási lehetőség — Az abszolutizmus következményei — A kollektív „nemzet”-fogalom szembeállítás az „én” és „különös” fogalmakkal. — A romantikus miszticizmus, mely a nemzet fogalmat magasabb erkölcsi értékkel ruházta fel. — A felvilágosultság — A nemzet fogalom erkölcsi jellege válamennyi osztály számára elfogadhatóvá tette e megoldási formulát

A francia forradalom és Napóleon leverése után a társadalmi kérdések, melyek mindenkor szoros összefüggésben voltak a politikai elképzelésekkel, két irányban fejlődtek. Egyrészt az úgynevezett haladó irányban, melynek kifejezője a liberalizmus és később végső formájának kialakulásaként, mint csúcsteljesítmény, a szocializmus volt, másrészt az ezzel mindenütt párhuzamosan jelentkező konzervatív irányban. Azonban tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy igazi intenzitással és átütőerővel csak a haladó irányzat rendelkezett. Az ezzel ellentétes konzervatívnak nevezett irányvonal, a jelzett idők után csak mint szükségszerű reakció jelentkezik. A társadalmi kérdések fejlődése nyílegyenesen haladó vonalat mutat s az ellentétes irányzat csak átmenetileg kerekedik felül. A bécsi kongresszuson Metternich a maga legitimitás-elméletével és az ehhez kapcsolódó restaurációs politikájával csak politikailag és látszólag állította helyre a forradalom előtti állapotokat. E politikai restauráció is csak ideig-óráig élt és csak addig maradhatott fenn, míg a társadalmi fejlődés meg nem indult teljes erővel a francia forradalom által kijelölt irányba. A bécsi kongresszus egyik legnagyobb tévedése talán éppen az volt, hogy azt hitte, hogy politikai hatalommal irányíthatja a társadalmi

kérdések fejlődését. Nem vette észre, hogy az elképzelések ez időszaka végérvényesen lejárt és a francia forradalommal láthatóan is oly korszak kezdődött, amelyben éppen ellenkezően, a társadalmi problémák fejlődése, mikéntje és karakterisztikuma határozta meg a politikai irányvezetést. E tények fel nem ösmerése az 1814-ben megalapozott politika bukásához vezetett. Az 1814 és 1848 között eltelt 34 év sem nevezhető a kongresszusi elgondolások diadalának, mert a forrongások napirenden voltak. Ha Metternich utolsó szavaitan: „én a rend sziklája voltam”, sok igazság is van, de már gyakorlatilag e kijelentés nagyon is támadható, mert Metternich kormányzása alatt Európában a rend, legalább is abban az értelemben, ahogyan a bécsi kongresszuson talán Stein és Talleyrand kivételével elképzelték, csak igen viszonylagos volt.

Ha e kor társadalmi problémáinak keresztmetszetét kívánjuk közelebbről megvizsgálni, akkor tisztában kell lennünk azzal, hogy teljes ellentétben a szocialista és néhány radikálisabb baloldali író állításával, ekkor még nem a szociális eszme az ideál és nem a társadalmi kérdések játszik a főszerepet, legalább is nem úgy és olyan mértékben, ahogyan ma e szerepet betöltik és ahogyan e kérdést manapság értelmezik. Ez természetesen nem jelenti azt, mintha a szociális kérdések fontosságát vagy valóságos jelenlétüket a nevezett időszakban tagadnánk. Hiszen ez ellentétben volna az előbbieken vázoltak logikai értelmével, mindössze csak azt kívántuk vele jelezni, hogy ha a fenti időszak társadalmi problémáit óhajtjuk vizsgálni, akkor nagyon teli ügyelnünk arra, hogy ne tévesszük össze azokat a kor politikai megnyilvánulásaival. Kétségtelen, a 'szociális elem és törekvés az akkori eseményekben és cselekményekben felfedezhető és a társadalmi problémák már akkor is (sőt mondhatjuk, hogy lényegesen ez időponttól kezdve) motorikus erővel hatnak a politikai aktivitás irányára. Az is igaz, hogy a bécsi kongresszus legnagyobb tévedése éppen e jelenség fel nem fedezése volt, amit súlyosbított, hogy a szociális kérdések a XIX.-ik század folyamán mindinkább előtérbe nyomultak. Csakhogy e jelenség megnyilvánulása egyelőre olyan formák között, oly alakban történt, mely az

általános fejlődés szempontjából még nem nevezheti uralkodó erővonalnak. A problémák ily jellegzetessége csak a század vége felé kezd igazán kidomborodni s csakis ettől az időponttól kezdve (melyet évszámmal nem is lehet pontosan meghatározni) beszélhetünk a társadalmi kérdésekről, mint a politikai célkitűzéseket döntően befolyásoló tényezőkről. Még pontosabban meghatározva: a társadalmi kérdések s így főleg az osztálytagozódás és az osztályharc problémája ugyan már akkor is (a metafizikaiak mellett) végső indítékai voltak a politikai cselekmények kialakulásának s e döntő pont körülbelül a francia forradalommal kezdődik, de még csak éppen indítékai, megnyilvánulási forma nélkül, amelyek bizonyos értelemben a tudatosságot is nélkülözték. E rendkívül fontos különbség okát az általános fejlődés metafizikai törvényeiben kereshetjük és találhatjuk meg.

A szociális problémák levezetésének óhaja a francia forradalommal robbant ki komoly és föltétlenül követelő formában, de még ez és az utána 1917—18-ig következő valamennyi forradalom (itt talán csak az 1871-es párizsi kommün az egyetlen kivétel) nélkülözötte a föltétlen szociális jelleget és bizonyos értelemben polgári forradalom volt, még akkor is, ha a vezetés a legalulról jöttek kezében volt és a közvetlen indítóok esetleg a proletariátustól is származott. Bármilyen sürgös volt a társadalmi kérdések megoldása, ekkor még hiányzott az emberiség kezéből az a határozott forma, mellyel e problémák megoldására indult, hiányzott az; a biztos irány, mely felé törekedni kellett. Mindezt csak a marxizmus fellépése adhatta, de még fellépése után is jó néhány év telt el, míg tanai mindenütt oly mély gyökeret vertek, hogy az események kialakulását döntően tudták befolyásolni. Mert e szempontból nemcsak Rousseau és a racionalisták különböző tételei, de a marxizmust megelőző utópista szocializmus tanai is, tulajdonképpen csak ködös elképzelések voltak, melyeknek tudományos értéke az általános szellemi fejlődés szempontjából ugyan rendkívül nagy, mégis lényegük nélkül fogva csak elképzelések maradtak. Mindez eszmék nem adtak a tömegek kezébe oly formulát, amellyel a problémák levezetését megkísérelhették volna. Ennek hiányá-

ban maguk kerestek oly formát, melyről azt gondolták, hogy segítségével a kérdést eredményesen megoldhatják. E formát, ezt az eszmét meg is találták önmagukban, de nem a tömegben, vagy az osztályban, mint ahogyan ez a szociális jellegű megmozdulás logikus következménye lett volna, hanem egy más valamiben, mely azonban éppen az elnevezés őszintesége miatt fogalom lett: a nemzetben. S e felfedezés a metafizikai okoktól eltekintve, a materializmus korszakának határán álló és azt közvetlen megelőző romantikus miszticizmus eredménye volt.

Ez irányzat ugyan már a realitást kereste, de ösztönszerűleg még mindig ellenezte a tények pusztán tárgyi jelentőségének elfogadását és igyekezett a rideg valóságot bizonyos romantikus és misztikus jelleggel felruházni. E felfogásnak köszönhető, hogy a szociális tényezők ellenére is a francia forradalom után nem a tömeg, az osztály és a proletár lett az ideál, hanem még „csak” a nemzet, mely egyelőre elvileg, de már magában foglalta a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó egyéneket is. Másrészt e körülmény igazi és legmélyebb indítékát a már egyszer említett metafizikai okokban kell keresnünk és a probléma történelemből-cseleti értelmét és jelentőségét, csakis e szemlélet világítja meg igazán. A metafizikai törvényszerűség kérelhetetlen logikája folytán szükséges volt, hogy az emberiség előbb a „nemzet” gondolatának fejlődésén és virágzásán menjen keresztül. Saját fejlődési menetének tehát követnie kellett ez eszme kifejlődését és csakis e gondolat túlfejlődése és jelentőségének elhalványulása után térhetett más, ennél talán még bonyolultabb összetételű utakra. Ha a politikai események már közvetlenül a francia forradalom után a mai szociális értelmezés szerint, a társadalmi kérdések fejlődésének irányában haladtak volna, illetve a társadalmi kérdések nemcsak közvetve, de közvetlenül is hatottak volna a politikai cselekmények kialakulására, úgy ez korát megelőző tünemény lett volna, melyhez hasonló jelenséget ugyan még találhatunk a történelemben, ez azonban sohasem felel meg a dolgok rendes kialakulási menetének és éppen ezért a legtöbb esetben nem vezet a remélt eredményhez. Az emberiség e kérdésben elfoglalt állás-

pontja abszolút logikus következménye a történelmi eseményeknek. A francia forradalom előtt a politikai erővonal az uralkodói abszolútizmus volt. (Legközvetlenebb megnyilvánulása és csúcsteljesítménye XIV., XV. és XVI.-ik Lajos uralkodásának korszaka.) E rendszer osztályuralmat jelentett. Ha nem is éppen oly kivételt nem tűrőt, mint amilyen kivételt nem tűrően napjainkban a proletárdiktatúra elve fellép, de mégis többékevésbé határozott osztályuralmat. Már most világos és érthető az a logikus gondolatmenet, hogy a tömegek, melyek ezt az osztályuralmat megdöntötték, nemcsak a megdöntött osztályuralom létjogosultságát tagadták, de ugyanakkor elvesztették bizalmukat, helyesebben, mondva, nem támadhatott fel bizalmuk az esetleges új osztályuralom tényével szemben sem. Ezért fordultak az osztály helyett a „nemzet” fogalmához, mely mint „mi” és „egységes”, polárisán szemben állott az „én” és „különös” fogalmával. A nemzet-fogalom szociológiai szempontból nem volt egyéb, mint egy levezetési forma, mellyel a társadalmi kérdéseket és az összes ehhez kapcsolódó állami problémákat megoldani vélték. Mivel az osztályuralom megdöntése után nem következhetett ismét kifejezetten osztályuralom, így megkísérelték a kérdéseket egységesen megoldani, valamennyi társadalmi rétegnek egy közös cél érdekében történő összefogása által. Világos volt, hogy a társadalmi problémák helyes levezetése mindenkinek érdekében állott. Igaz, hogy nem egyformán, mert az uralkodó osztályoknak csak az állott érdekükben, hogy uralmuk nyugodt folytonossága biztosíttassék, de éppen e törekvés ellensúlyozására és bizonyos fokig leplezésére találták ki, illetve alakították át új formába a nemzet-jelszót. A romantikus miszticizmusnak megfelelően e fogalmat bizonyos magasabb erkölcsi erővel ruházták fel, etikai ideál magasságára emelték azon megokolással, hogy a közös célok megoldása érdekében mindenki ez erkölcsi eszme köré gyűlhessen, másrészt pedig, hogy azt, ki ez ideán kívülállónak vallja magát, nyugodt lelkiösmerettel lehessen kikapcsolni minden további cselekvésből. Csakis e felfogással magyarázhatjuk, hogy a megdöntött osztályuralom képviselőinek egy része, teljesen jóhiszeműen és önzetlenül résztvett ez új eszméért folyta-

tott küzdelemben, illetve: miután az osztályuralom még a legtöbb helyen csak erkölcsileg diszkreditatott, de formailag bizonyos vonatkozásokban továbbra is fennállt, maguk az ezen csoporthoz tartozók is küzdöttek saját osztályuralmuk megszüntetése érdekében, mint például a magyar főnemesség túlnyomó része 1814 és 1848 között.

E tüneményt nevezték felvilágosultságnak és bár az elnevezés találó, mert hiszen mindehhez csakugyan szellemi felvilágosultságra volt szükség, azért mégsem fejezi ki tökéletesen a dolog lényegét. Mert a felvilágosultságon túl még valami más, egy olyan ideál is kellett legyen, amely értelmet adott a küzdelemnek és lemondásnak, mert a helytelen állapot felösmerése még sohasem indítóok ez állapot megszüntetésére, akkor, ha nem tudunk a pillanatnyinál jobb lehetőséget felfedezni. Ez ideált találta meg az emberiség a nemzet, a nacionalizmus fogalmában, mely fogalom a francia forradalomtól kezdve egészen a XIX.-ik század végéig a politikai fejlődés iránya, vagy miként mi neveztük, erővonala volt. Ez eszme, mely a történelmi események logikus folyamányából keletkezett és mint azok szükség-szerű következménye jött világra, a fenti szempontból kétségtelenül bevált, mert minden erőt legalább is ideiglenesen egy közös cél érdekében egyesített, sőt azáltal, hogy magasabb, erkölcsi értékkel is felruházták és a Icor uralkodó erővonalává tették, céljá, mégpedig az állami törekvések egyetlen céljává vált, mely körü a politikai események kavargtak és hullámoztak. A tévedés, mely a végső diadaltól mégis elütötte, abban rejlett, hogy létrehozásakor nem számoltak kellőleg a nyilvánvaló realitásokkal és azok további jelenlétével. Mert az osztályellentétek a felállított közös eszme ellenére tovább is megmaradtak, legfeljebb az ellentétek és a küzdelem hevessége átmenetileg csillapodott, mivel a iömegek még nem látták tisztán a kérdések igazi lényegét és a megoldást ez új kollektív eszmétől a nacionalizmustól várták. A nacionalizmus azonban, a társadalmi kérdések szempontjából csak forma és nem lényeg, tehát nem megoldás volt. Csak egy lehetőség, amellyel a korszaknak megfelelően bizonyos romantikus és misztikus alapon keresték a levezetést, vagyis

inkább a levezetés lehetőségét, mely éppen azért nem sikerülhetett, mivel az eszme létrehozásakor csak a közös cél, a modern állami gondolat megteremtése lebegett az emberiség előtt, de ugyanakkor nem számoltak egy nagyon is valóságos és reális dologgal, az ezen közös cél mellett, legalább is hasonló intenzitással meglévő közös érdekellentétek körülményével. Ennek következményei akkor mutatkoztak észrevehetően, midőn a marxizmus révén oly szellemi áramlat keletkezett, mely nemcsak elméletileg mutatott rá a dolgok igazi lényegére, de a problémák levezetésére gyakorlati programot is adott.

IX. fejezet

„La montagne est passée, nous irons mieux.”

Nagy Frigyes utolsó szavai.

A nacionalizmus „nemzeti” és a szocializmus „eszme” szuverenitása — A XIX.-ik század gazdasági és politikai törekvéseinek „polgáris” jellege — A gazdasági kérdések hatása a bölcseletre — Ricardo — A munkás; és a munkaadó közötti viszony és annak következményei, mint természeti alaptörvény — Hegel — A hegeli „Vernunftstaat” és „Weltgeist” — A nacionalizmus következménye: politikai helyett, gazdasági elnyomás — E tünemény további hatása: a nacionalizmus megszűnik az osztálykérdések egyetemes megoldási kísérlete lenni — A társadalmi osztályok nemzeti, vagy nemzetközi volta — A földbirtok, az ipar és a kereskedelem viszonya a nemzeti államhoz.

Ha a társadalmi kérdések mai alkatának kifejlődését a fentiek alapján vizsgáljuk, akkor e fejlődési folyamatot az előbbieken vázolt tényekből vezethetjük le. Abból a politikai formulából, melyet a francia forradalom a társadalmi és állami problémák megoldására választott. Másrészt azonban tagadhatatlan, hogy a nacionalizmus pusztá ténye még elméletileg sem oldja meg a problémát, hiszen a nacionalizmus végső indítéka is társadalmi, sőt gazdasági kérdésekben rejlik, ugyanak-

kor pedig ez elnevezés csak gyűjtőfogalom, mely különböző célkitűzéseket foglal magában és csak abban egységes, hogy e célkitűzések megvalósítását csupán egyetlen egy úton és módon, a kollektív „nemzet” fogalom által igyekszik elérni és minden politikai cselekvés indítékát egy tényezőre, a népszuverenitás fikciójára vezeti vissza és csakis e népszuverenitást ösmeri el jogforrásnak és végrehajtó hatalomnak. Míg a kollektivizmus valamennyi formája a probléma levezetését kizárólag egy társadalmi csoport által, e csoport diktatórikus akaratával kívánja végrehajtani, addig a „nemzet” fogalom minden oly egyént magában foglal, aki a népszuverenitás gondolatát helyesnek és maga fölött állónak fogadja el. Mivel pedig a nemzetet egyedek alkotják, így tulajdonképpen minden egyes személyt e szuverenitás részesévé tesz, vagyis minden egyént felruház az elvont főhatalom-fogalom egy részével. A szocializmus csak az „eszme” szuverenitását ösmeri és maga a proletár is csak emanációja e gondolatnak; nem más, mint a helyzet által adott szükségesség, aki csak végrehajtja a szuverén eszme rendelkezéseit.

Napjainkban a nacionalizmus mint konstruktív erővonal (itt a hangsúly a konstruktív szócskán van) kétségtelenül befejezett tény, mely túljutott fejlődése csúcspontján, de az osztályharc tüneményében a proletárjáratús harca még nem monopolisztikus jelenség, oly értelemben, mintha e téren csakis e harcnak volna jövője és létjogosultsága. A polgári osztály küzdelme a múlt századétól eltérő jellegzetességgel és célkitűzéssel, de éppen olyan fontossággal bír napjainkban is, mint a XIX.-ik század folyamán, sőt e küzdelemben még az arisztokrácia és a plutokrácia harca sem vesztette el jelentőségét, annál kevésbé, mivel e társadalmi rétegekben is a folyton növekvő ellentétek következtében oly határozott osztályöntudat van kialakulóban, mely természetesen a küzdelem intenzitásának fokozódásához vezet.

A polgáriasság a múlt század társadalmi küzdelmeiben s ezáltal közvetlenül a politikában is csak irány; valami, ami szükségszerűen megelőzte a szocializmus fellépését. Érdekes, hogy e polgáriasság tendencia nem élte magát túl és nem érte el fejlettségének maximumát,

mert ha elérte volna, akkor mindenütt automatikusan be kellett volna következzen a proletariátus uralma. E kizárólagos uralmat pedig, beleértve a Szovjetuniót is, ma még egy államalakulatnál se észlelhetjük. S mind-
 ezt az élet és a fejlődési tempó gyorsaságának rohamos emelkedésével magyarázhatjuk, mely sebességváltozás éppen a XIX.-ik század folyamán alakult ki. Mind-
 emellett azonban nem tagadható, hogy a „polgáriás” törekvés a francia forradalomtól kezdve az egész XIX.-ik századon végig vonul és a politikai célkitűzéseken túl, a bölceletben is érezteti hatását. Különösen ott fejlődik nagy lendülettel, ahol az abszolutizmus a különböző forradalmak után lassan-lassan megszűnik és a liberalizmus mellett az úgynevezett polgári társadalom van kialakulóban és a kapitalizmus fénykorának küszöbén áll. Angliában már az 1688-as forradalom után észlelhetjük e törekvést, helyesebben még előbb, mert hiszen ilyen értelemben Angliában a polgáriásodás a liberalizmus fokozott megvalósítása révén éppen az 1688-as forradalommal kezdődik. A kontinensen a francia forradalom által indul meg az ily irányú fejlődés. A bécsi kongressuson még egyszer megkísérlik a gátépítést e törekvések ellen, vissza szeretnék állítani a XVIII.-ik század gondolatvilágát, de a kísérlet nem sikerülhetett és a fejlődési irányvonal egyenesen halad a kitűzött cél felé. Franciaországban 1830 júliusában következett be az igazi polgári jellegű forradalom és általa bizonyos mértékben a polgárság uralmának megvalósulása. Közép- és Kelet-Európában azonban a feudalizmus 1848-ig érintetlenül fennállott. Ugyancsak a múlt század elején, sőt bizonyos vonatkozásokban még jóval azelőtt, megkezdődik a gazdasági kérdések előtérbe való nyomulása, mely e polgári mozgalomnak közvetlenül expanzivitást kölcsönözve a liberalizmus és kapitalizmus kifejlődéséhez vezetett, s ezáltal közvetve a szocializmus keletkezésének lett okozója. E körülmény a bölceletre is éreztette hatását, mégpedig egyrészt a közgazdasági tudományokra, másrészt pedig az általános filozófiára. A közgazdasági tudományok terén főleg a klasszikus angol közgazdasági iskola foglalkozott a kérdéssel és itt elsősorban Ricardo. Csakhogy Ricardo megfigyeléseiben és következtetéseiben még nem jutott

túl a tünemények „jelenség” voltán és mai értelemeibeír nem fedezte fel azoknak sem szociális, sem filozófiai értékét és jelentőségét. Ricardo és a klasszikus közgazdasági iskola a vállalkozó és a munkás közötti viszonyt ugyan már helyesen a tényeknek megfelelően ítélte meg, de azt csak mint egyszerű jelenséget kezelte és változhatatlan természeti alaptörvény gyanánt fogadta el. Az., hogy e viszonyban az egyik a nyereséget, a másik pedig a pusztá létminimumot kapja, Ricardóéknak még semmit se mondott.

A probléma pusztá meglátásánál továbbment Hegel, aki számtalan más társadalmi jelenség mellett szintén észrevette a vállalkozó és munkás között lévő viszonyt és megérezte annak igazságtalan voltát is. Miután azonban Hegel nem forradalmár, hanem bölcselő volt, semmiesetre se kívánta a kérdés forradalmi úton való megoldását. Felállította a maga „Vernunftstaat” és „Weltgeist” elméletét, melyekkel a nyilvánuló ellentéteket természetes fejlődés útján vélte kiegyenlíthetőeknek. Hegel ez elgondolásától azonban már csak egy lépés volt a kérdés forradalmi megoldásáig, mert világos volt, hogy mihelyt a tömegek öntudatra ébredtek és helyzetük igazságtalanságát tudományos tételekkel is megerősítve látták, akkor többé nem tudtak türelmesen várakozni arra, hogy a hegeli „Vernunftstaat” lassú fejlődéssel hidalja át a társadalmi ellentéteket, hanem a probléma gyors és radikális megoldását követelték. A döntő lépést a tudományos szocializmus megteremtésével Marx tette meg, aki elméletében sajátos és eredeti módon összekapcsolta a tudományos valóságot politikai célkitűzésekkel. Hogy mást ne említsünk: rendkívül érdekes körülmény, melyet Marx is többször hangsúlyozott, hogy az ő számára a proletariátus tulajdonképpen csak eszköz a filozófia (ezalatt saját bölcséleti rendszere értendő) beteljesítésére. E kijelentés azt az előbbi állításunkat is bizonyítja, hogy a szocializmusnál, még a gyakorlati megnyilatkozásokban is, tulajdonképpen csak eszme létezik és minden más ez eszme emanációja.

Kétségtelen, hogy a francia forradalom minden polgári jellege mellett is végső eredményben keletkezését szociális tényezőknek köszönhette, tehát a társa-

dalmi kérdések megoldására irányuló intenzív, tudományos és módszeres levezetések keresése ez időponttól kezdve nyomul előtérbe. Mindehhez azonban a kollektív nemzet-fogalom és a népszuverenitás fikciója nem volt elegendő, mert mind a kettő csak átmeneti megoldást jelenthetett. A népszuverenitás-fogalom által az alsóbb néprétegek egyelőre kiélhették vágyaikat és átmenetileg eszmeileg kárpótlást találtak a változott formában továbbra is megmaradt elnyomatásukért. A néni-zet-fogalom elfogadható volt a még mindig hatalmas feudalizmus számára is, mert e magasabb értékű és bizonyos misztikus, majdnem vallási alapon álló célkitűzés lehetővé tette, hogy egy táborban foglaljanak helyet a különben halálos ellenségnek tartott proletariátussal és mindazon rétegekkel, melyeket általában népek vagy még realiztikusabban plebsnek szoktak nevezni. Végül pedig a kettő között állott az úgynevezett középosztály, vagyis mindazon egyének, kik valamilyen oknál fogva a fenti társadalmi csoportok egyikéhez sem tartoztak és éppen ezért tetszés szerint magyarázva helyzetüket, mindkét csoport felfogását őszintén óhajthatták és követhették. Látszólag tehát e megoldás tökéletesen megfelelt a követelményeknek és a legjobb módnak tűnt az ellentétek levezetésére. De ez csak látszólag volt így, s csak addig tarthatott, míg a természetes fejlődés és a különböző kérdések bonyolódása által nyilvánvalóvá nem vált az elképzelés alapvető tévedése. Az alsóbb néprétegek számára a népszuverenitás fikciója csak kábítószer volt, még akkor is, ha a felsőbb osztályok e jelszót nem kábítószernek alkalmazták, hanem maguk is őszintén hittek benne. Mihelyt a tömegek felfedezték azt, hogy helyzetük javulására a népszuverenitás gondolata nincs túlságos nagy hatással, mert a *liberalizmus révén kifejlődött kapitalizmus* a politikai helyett gazdasági elnyomatást jelentett, akkor nyomban elfordultak e gyakorlatilag számukra igen csekély értékű gondolattól és nem a népszuverenitást, hanem a mardék nélküli osztályuralmat követelték, amely természetsestrűleg nem lehetett más, mint a saját osztályuk uralma. Viszont e fordulat nyomban maga után vonta a felsőbb társadalmi rétegeknek a „nemzet” és „népszuverenitás” ideáljával szemben elfoglalt eddigi

támogató álláspontjuk megváltoztatását, Ez természetesen mit sem von le azon állításunk értékéből, mely szerint kezdetben a vezető társadalmi rétegekhez tartozó egyének is tisztán meggyőződési alapon fogadták el és látták helyesnek a XIX.-ik század uralkodó eszméit, (pl. nálunk Eötvös, a németeknél Stein, a franciáknál Lamartine.) Ez kezdetben majdnem kivétel nélkül így volt s e sz c fordulópontra, melyről a fentiekben beszéltünk, csak a század vége felé, egyes helyeken a század közepén következett be, tehát az eszme keletkezése óta egy, sőt két nemzedék is felnőtt, amely természetesen már más szemmel látta a dolgokat, mint az apák és a nagyapák.

A vezető rétegek tehát a harcot választották, egy saját egyéni álláspont elfoglalását, annál is inkább mivel mind nyilvánvalóbb volt, hogy az osztály-ellentétek újabb oly kompromisszumos áthidalása, mint amelyen a francia forradalom után a nemzet-fogalom révén történt, többé aligha lesz lehetséges. A harc vállalása e társadalmi réteg számára is a nemzet-ideáltól való távolodást jelentette. Teljesen téves tehát az úgynevezett konzervatív világnézetnek e felfogása, hogy államépítő szempontból csak a proletariátus veszedelmes, mivel e társadalmi réteg az ubi bene ibi patria jelszót vallja s ebből kifolyólag nemzetközi érdekeket szolgál, míg a felsőbb társadalmi rétegek, beleértve a kapitalizmus főbb képviselőit, a plutokráciát és az arisztokráciát, föltétlenül nemzeti alapon állanak. E felfogás tökéletesen helytelen, mert a valóságban, kivéve ott, hol nem alakult ki valamelyes különleges helyzet, mint például az utódállamok nemzeti kisebbségeinél, a múlt század értelmezése szerint ma a felsőbb társadalmi rétegek is éppoly kevésbé vagy éppannyira állanak nemzeti alapon, mint a szervezett munkásság. A proletariátus szervezkedése és az osztályharc nyílt hirdetése az élcsoporthoz is az osztályharci alapra való helyezkedést váltotta s ez magától értetődően ellentétben áll a nemzet-fogalommal, mert e felfogás az osztályérdekeket előbbre helyezi a közös nemzet-ideálnál, mely közös eszmény éppen a társadalmi tagozódás folytán tulajdonképpen egyik fél számára sem létezhetik. Ha végiggondoljuk e folyamatot, úgy mindez világosan fog állani előttünk.

A különböző társadalmi rétegek közt közös célról csak addig lehetett szó, míg volt egy közös ideál, mely felé törekedtek és addig, míg a közös eszmény mindegyik fél számára tényleges eredményeket tudott felmutatni, a jelen esetben az egyiknek a gazdasági nyereséget, a másiknak pedig a hatalom illúzióját. Mihelyt azonban ez ideál egyik, vagy másik felet többé nem volt képes kielégíteni, akkor a kielégítetlen fél szükségszerűen az eddig követett eszmék ellen fordult s ezáltal közvetve a másikkal is szembekerült. A kellemetlen a dologban mindössze az volt, hogy annak ellenére, hogy e harc teljes nyíltsággal folyt, mégsem lehetett nyilvánosan bevallani, mivel az időközben kialakult korszellem ezt nem engedte meg. A küzdelmet tehát bizonyos formák közé kellett szorítani, amely természetesen ismét csak a gyűlölködés és az osztályellentétek fokozódásához vezetett.

A proletariátus viszonya a XIX.-ik század liberális. és kapitalista világnézet alapján felépült államhoz többnyire csak negatív lehet és saját érdeke csak minimális összefüggésben van ez államtípus létérdekével. Ezzel szemben a kapitalizmusnak, a plutokráciának és az arisztokráciának bizonyos vonatkozásokban vitális érdeke ez államrendszer fennmaradása, mivel annak bukása esetén, rendszerint szociálistikusabb ízű államforma következik, amely természetesen ellenkezik saját létérdekével. Ebből következik, hogy egyes kérdésekben e fenti társadalmi rétegek föltétlenül inkább támaszai a múlt századbeli nemzeti államnak, mint a szervezett proletariátus, s e tünemény vezette a konzervativizmust az előbbieken tárgyalt téves álláspont kialakulásához. E körülményen az sem változtat, hogy a liberális és kapitalista állam, úgy ahogyan az az múlt században volt, ma már csak nagyon korlátolt számban létezik, mivel a liberalizmust a legtöbb helyen a burkoltabb, vagy nyíltabb parancsuralom váltotta fel és a kapitalizmus is eredeti értelmezése szerint fokozatosan korlátozódik. Bármennyire is megváltozott a helyzet, még mindig maradtak fent a múlt államrendszerből oly jellemvonások, melyek a múlt század államának lényeges alkotóelemei és így a proletariátus érdekeivel éles ellentétben állanak. Másrészt viszont, bármennyire is

módosultak a mai államokban a liberalizmus és kapitalizmus elgondolásai, ez előbb említett jelenségek még továbbra is a fenti irányok védelmezői maradtak, tehát azon társadalmi rétegek, melyek számára a liberalizmus, de főleg a kapitalizmus bármilyen formák között való konzerválása létet, vagy nemlétet jelentett, föltétlenül támogatják a modern államalakulatokat is, mert azok fennmaradása szoros összefüggésben van saját létérdekükkel. Miután pedig ezen államalakulatok legtöbbszörnek a fentiekből kifolyólag a nacionalizmus lényeges eleme, ezért mondhatja a felületes szemlélő, hogy a proletariátussal szemben a társadalom élcsoportja mindig a föltétlen nemzeti állameszme híve. Ez a nemzeti irány a társadalom élcsoportjánál azonban csakis addig terjed, míg valamilyen módon ellentétbe nem kerül saját osztályérdekeivel. Amint ez ellentét jelentkezik, éppen olyan nemzetközivé válik, mint a proletariátus a maga internacionális jellegű politikai programjával. Ezzel magyarázható az a közkeletű, részint helyes, de részint téves következtetés, hogy a zsidó nagytőke államellenes, mert nincs tekintettel az állam céljaira, hanem ön- és nemzetközi célokat szolgál. A tőke és főleg a nagytőke nemzetközisége vitathatatlan, csak hogy e jelenség nem annak következménye, hogy a nagytőke rendszerint zsidó kézben van, hanem annak, hogy az osztályöntudat felébredése, az osztályérdekek előtérbe való nyomulása és a fentről indított osztályharc a tőkeakkumuláció természetes következményei. E fentről jövő osztályharc pedig érdekei védelmében éppen úgy bárkivel és bárki, vagy bármi ellen szövetezik, mint ahogyan a kapitalista világrend elleni küzdelemben a proletariátus is csak osztály- és nem állami, vagy nemzeti érdekeket ösmer. A nagytőkének föltétlenül érdeke még a inai módosult kapitalista államok fennmaradása is, ezéért támogatja azt, vagyis nemzeti míg szüksége van rá, de amint érdekei ellen támadást vél felfedezni, a proletariátushoz teljesen hasonlóan szövetezik más államokbeli kapitalista csoportokkal, ha szükségesnek látja, akár saját államának megsemmisítése érdekében is. Természetesen az ismét vita tárgya lehet, hogy miért van a nagytőkében éppen a zsidóság oly nagy számarányban képviselve, de ennek kutatása nem lehet a

mi feladatunk. Másrészt bizonyos, hogy a nagytőke azon képviselői, akik nem tartoznak a zsidósághoz, kapitalista, sőt politikai szempontból is azokkal teljesen egyenrangúan ugyancsak a fenti értelemben nemzetközi alapon állanak. Bizonyos különbségek talán lesznek, de ezek is inkább csak formaiak és anélkül, hogy közvetlenül a dolgot befolyásolnák.

E kérdéssel kapcsolatban azonban még szükséges valamire rámutatnunk. Közelebbi szemlélettel észlelhetjük, hogy az arisztokrata nagytőkések sokkal kevésbé állanak nemzetközi alapon mint e csoporthoz tartozó más származású egyének. S e körülményt annál kevésbé szabad figyelmen kívül hagynunk, mivel minden fogyatkozása ellenére is, a nagytőkés osztálynak még ma is nagyon sok arisztokrata származású tagja van. Téves volna azonban e tüneményből az arisztokrácia mindenkori és minden körülmények közti nemzeti jellegére messzebbmenő következtetéseket levonni. Vitathatatlan ugyan, hogy az arisztokrácia minden nemzetközisége mellett is sokkal inkább bír nemzeti jelleggel, mint más, vele egy anyagi színvonalon lévő társadalmi réteg (itt természetesen az arisztokráciának csak azon tagjairól van szó, akik továbbra is megőrizték a régi magas anyagi színvonalat) de ez bizonyos történelmi adottságokból, melyekkel az arisztokrácia jellemzésével kapcsolatban fogunk majd foglalkozni, érthető és magyarázható is. Itt azonban e tényezők mellett sokkal realisabb körülmények játszanak közre. Az arisztokrácia vagyónának alapja rendszerint a föld, társadalmi és politikai helyzete tehát latifundiumokon nyugszik. E birtokterületek természetszerűleg csakis bizonyos fizikai határok között helyezkedhetnek el, míg az ipari és kereskedelmi vállalatok, ugyancsak karakterisztikumuknál fogva, nincsenek oly szűk korlátok közé szorítva, nincsenek föltétlenül határokhoz kötve, s ezáltal a nemzetközi relációk kiépítése könnyebb és így az érdekkör is általánosabb. E relációk adott esetben odáig fejlődhetnek, hogy az érdekkör súlypontja esetleg az anyaországon kívül található és így bizonyos körülmények között ennek érdekeivel ellentétbe is kerülhet. A latifundium érdeke fizikai állapotánál fogva tisztán létezési alapon, mindig többé-kevésbé összefügg azon állam érdekeivel,

melynek határain belül az illető birtoktest elterül, s ezáltal a latifundium tulajdonosa is szorosabb közösségbe kerül anyaországa érdekeivel. A fentiekben vizsgált jelenségeket csak ilyen megvilágításban láthatjuk a valóságnak megfelelően.

X. fejezet

„Szabadság, egyenlőség, testvériség! Halál reá.
ki el nem ismeri!”

Madách: Az ember tragédiája. IX. szín.

A forradalom eszméi és a középosztály érdekei — A „nemzet” fogalom, a liberté, égalité és fraternité jelszavak jelentősége a különböző társadalmi rétegek szempontjából — „Engedmény” és „vívmány”. — „A nemes ember”, a „szabad polgár” és a „munkás” típus, mint a különböző korok ideálja — A társadalmi élcsoporthoz és a középosztály szövetsége — E szövetség döntő jelentősége a középosztály további állásfoglalására, — A középosztály és proletariátus szembefordulásának objektív okai

A középosztálynak a XIX.-ik század folyamán kialakult helyzete és fejlődése önként adódik abból a történelmi szituációból és azon jelszavakból és célokból, melyeket a francia forradalom teremtett. Ez új ideálok leginkább a középosztálynak felelhetnek meg, mert a két szélsőséges társadalmi réteg a proletariátus és az élcsoporthoz jobbra csak a szükségtől hajtva nyúlt a forradalom eszméiből született megoldáshoz és a pillanatnyi lelkesedés elszállása után már csak ez eszméktől való szabadulás módját kereste. Viszont, mind a népszuverenitás fogalma, mind a liberalizmus ideáljai tökéletesen megfeleltek a középosztály érdekeinek, mert miaderek által közelebb juthatott céljai megvalósításához. Ennek a társadalmi rétegnek éppen az a jellegzetessége, hogy se nem proletáriás, se nem arisztokratikus, hanem negatív és pozitív formában is a kettő között áll. Szóval polgáriás. Másként nem is lehetne jellemezni, de ezt az elnevezést nem szabad összetéveszteni a nyárspolgár

fogalmával, mely a középosztálynak csak egy sajnálatos kinövése, de igazi karakterisztikumához semmi köze sincs. (Akárcsak az élceken annyira közkedvelt Arisztid-típus.) A középosztály, jellem szempontjából is föltétlenül a két szélsőséges réteg között áll és bár felfelé, vagyis hatalom után törekszik, de azért ideális esetben éppen úgy megérti a proletárt, mint az arisztokratát és egyformán bír mindkét réteg erényével és hibáival. A XIX.-ik század tehát e szempontból „polgáris” korszak volt, mert eszméivel leginkább a középosztály fejlődését mozdította elő és politikailag e társadalmi réteg hatalomnövekedésének kedvezett. Maga a középosztály a két ellentétes pólus küzdelmében csak szórványosan foglalt állást, megmaradt a maga külön világában, teljesen a forradalom-teremtette ideálok kultuszának élt és azok kifejlesztésén dolgozott. Ez annál is könnyebb volt, mert a liberalizmus tulajdonképpen csak annyiban volt szabadelvű, hogy megengedte, sőt megkövetelte azt, hogy mindenki a liberalizmus eszméit vallja, de e gondolatvilággal akár jobbról, akár balról szembehelyezkedni éppen olyan bünt jelentett, mint napjainkban a kommunisták szemében az ortodox-marxizmussal való ellenkezés. A középosztály tervei megvalósításánál ott, ahol a liberalizmus eszméire vagy pedig a nemzeti érdekekre hivatkozott, rendszerint csak igen csekély ellenállásra talált, tehát nyugodtan haladhatott célja felé. A liberalizmus megvalósítása Európában, de Európán kívül is majdnem kivétel nélkül mindenütt a középosztálynak köszönhető. Ha a kezdeményezés nem is eredt mindig tőle, de föltétlenül ő vitte győzelemre az eszmét. E megvalósítási törekvésekhez nem utolsó sorban az önérdék is hozzájárult, hiszen a liberalizmus ideáljai minden, az élcsoport színvonalá alatti lévő társadalmi réteg számára emelkedési lehetőséget jelentettek, már pedig a hatalomra való törekvés általános tünete a középosztályból sem hiányzott.

A nacionalizmus és liberalizmus eszméinek elfogadása más szituációból adódott és más helyzetet teremtett a felsőbb rétegeknél és a proletariátusnál. Az első mámor elszállása után, ami előtt nézetünk szerint mindkét csoport tagjai még őszintén hittek az új irány általános fejlődési lehetőségében, ez ideák megvalósítása a

felsőbb társadalmi rétegek számára „engedményt”, a proletariátus számára pedig csak „egy lépést” jelentett a kitűzött cél felé. A felsőbb társadalmi réteg szempontjából, mely a XIX.-ik század elején még mindennütt majdnem kizárólag az arisztokráciából állott, mind a „nemzet” ideálja, mind a testvériség, egyenlőség és szabadság jelszava föltétlenül engedményt, a vélt jogok bizonyos részének feladását jelentette, mert hiszen e csoport a XIX.-ik század előtt még nyíltan és bevalottan a nemzettől különálló résznek tekintette magát, Tehát abban az esetben is, ha felösmerte a nemzeti gondolat jelentőségét és őszintén beösmerte helyzete igazságtalan voltát, még akkor is, a kollektív nemzet eszméjének elfogadása, nem is beszélve a liberalizmus egyenjogúsító kísérleteiről, számára föltétlenül egy különleges és rendkívül előnyös helyzet feladását jelentette, egy előnyös pozíció elvesztését, melynek fájó voltát még őszinteség esetén is éreznie kellett. Bár az események fejlődése folytán az általános helyzet bizonyos fokig e társadalmi réteg javára alakult, a politikai fejlődés iránya mégis érdekeivel ellentétben haladt. Az eljövendő szociális korszak mindinkább előre vetette árnyékát és az élcsoporthoz is kénytelen volt felfedezni, hogy e kor kiindulópontjai azok az ideálok voltak, melyeknek megteremtésében annak idején ő maga is résztvett. E felfedezés természetes következménye volt, hogy most már elfordult ez eszményektől és ezeket újból többé-kevésbé az osztály és osztályuralom fogalmaival helyettesítette.

A proletariátus más úton, de ugyanerre az eredményre jutott. Számára a francia forradalom eszméi, nem mint az élcsoporthoz engedményt, hanem „vívományt” jelentettek. Egy lépést céljai megvalósítása felé. E lépést teljesnek képzelték vagy legalább is olyanoknak, amely egyenes irányban a kitűzött ideálok szellemében fog tovább fejlődni s ezáltal rövidebb vagy hosszabb idő alatt célhoz érkezik, levezeti az ellentéteket és maradéktalanul megvalósítja a proletariátus törekvéseit is, természetesen nem osztályalapon, hanem a kor romantikus-misztikus elképzelésének megfelelően a felállított „nemzet” ideál keretén belül. A fejlődés irányvonala azonban a proletariátus szempontjából is

egészen másként alakult. Míg a felsőbb rétegek egy elfoglalt pozíciót szerettek volna maradék nélkül megtartani s e törekvésük sikertelensége következtében fordultak el a XIX.-ik század uralkodó eszméitől, addig a proletariátus a megteremtett ideálok révén egy új pozíciót kívánt maradék nélkül megszerezni s miután ezt belátható időn belül a korszerű eszmékkel nem tudta elérni, szembefordult a kor politikai vezérgondolataival. Ez a különben talán nem is vitatható állításunk különösnek tűnhetik, miután az előbbieken azt mondtuk, hogy kezdetben a proletariátus is nem osztályalapon, hanem az egyetemes nemzetfogalom keretén belül óhajtotta céljait megvalósítani. Az ellentmondás azonban nem magában a megállapításban, hanem éppen abban a felfogásban rejlik, ahogyan a proletariátus e kérdést értelmezte és kezelte. Az ellentét már magában a kezdetben elfoglalt álláspontban mutatkozik és ez már is eo ipso lehetlenné tette, hogy a fejlődés a kívánt úton haladjon tovább. Világos ugyanis, hogy oly kollektív kereten belül, mint amilyen a XIX.-ik század nemzet-ideálja volt, nem lehetett osztály érdekeket maradék nélkül megvalósítani, kivált akkor nem, midőn ezen osztályérdekek úgy fogalmaztattak, hogy azok valamilyen formában mindig sértették a többi társadalmi rétegek vitális érdekeit. Az ilyen cél elérése csakis kíméletlen osztályharc alapon képzelhető el, midőn a céljaiért küzdő társadalmi csoport a másik fél vagy felek érdekeire semmiféle tekintettel nincs, de semmiesetre se oly kereten belül, hol a kitűzött célok általános érdekeket vélték szolgálni, mint az élcsoport és a proletariátus esetében.

Az események fejlődése azonban egészen más hatással volt a középosztályra és másként is alakult ki e csoport állásfoglalása. A középosztály eredetileg nem követelt egyebet, mint hogy a dolgok irányításában számarányához és tehetségéhez képest résztvehessen, vagyis a szabad érvényesülés lehetőségét. Körülbelül azt, amit Bethmann Hollweg e mondással jellemezett: „freie Bahn dem Tüchtigen”. Ezen túl azonban, bizonyos kérdésekben föltétlenül elősmerte maga fölött az élcsoport tekintélyét, viszont némely vonatkozásban helyeselte a proletariátus célkitűzéseit is. Ez állásfoglalás-

lás természetesen nem teljesen önzetlenül és a problémák lényegének tökéletes felismerése következtében történt. Ha ez állásfoglalás csakugyan a felismerés következménye lett volna, akkor az események nem igen fejlődhetek volna a mai stádiumig és talán már elérteztünk volna azon, különben általunk meglehetősen kétkedéssel fogadott esetleges állapothoz, melyet Engels, megjósolt, ahhoz a ponthoz, ahol a fejlődés megáll és „az emberiség a szükségszerűség birodalmából átugrik a szabadság birodalmába”. A középosztály bár tudatalatti, de föltétlenül józan elgondolása alighanem azon tételtől indult ki, hogy szabad fejlődési folyamat mellett, éppen azért, mivel a két szélsőséges csoport érdekei bizonyos mértékig távol állanak tőle és természetesen számarányától is támogatva, idővel föltétlenül korlátlan hatalomhoz jut. E meggondolás alapján a két szélsőséges csoport konfliktusaiba, amennyire ez elkerülhető volt, nem avatkozott be és arra várt, míg ezek annyira legyöngítik egymást, hogy a kizárólagos vezetésre mindegyik képtelenné válik, gondolván, hogy így a hatalom minden különösebb fáradozás nélkül egyszerűen az ölébe hull majd. Addig is a közvetítő szerepét igyekezett játszani, amit annál könnyebben megtehetett, mert mindig hangoztatta, hogy cselekvéseiben az egyetemes nemzet érdekeit tartja szem előtt. S miután annyit mindenestre elért, hogy megszerezte a felsőbb társadalmi rétegek politikai bizalmát, melyek a fenyegető veszedelem ellen benne látták természetes szövetségüket, így a hatalom lassan-lassan kezébe ment át és így lett a középosztály a XIX.-ik század politikai történelmének formálója.

Kétség sem fér hozzá, hogy a XVIII.-ik században az általános köztudatban élő ideál, a „nemes ember” a lelkileg is előkelő főúr volt. E fogalmat a XIX.-ik században a „szabad polgár” eszménye váltotta fel, mely ugyan még napjainkban is létezik, de már mindinkább kezd előtérbe nyomulni a technika embere, a „munkás” ideálja, amely természetszerűleg szoros összefüggésben van a proletariátussal.

A felső rétegek kizárólag a proletariátustól való félelemtől hajtva szövetkeztek a középosztállyal és csak is e szövetség révén juthatott a polgárság a XIX.-ik

század folyamán uralomra. De egyúttal e szövetség döntötte el azt a helyzetet is, melyet a középosztály a bekövetkezett eseményekkel szemben elfoglalt és bizonyos vonatkozásokban még ma is elfoglalni kénytelen. E szövetség révén az osztályharc élessége még jobban kidomborodott, a proletariátus most már teljes határozottsággal szembefordult nemcsak az élcsoporttal, de magával a középosztállyal is. A proletariátustól való félelem az élcsoportnál oly nagy volt, hogy belátta a nálánál fizikailag erősebb középosztállyal kötendő szövetség szükségességét. S e szövetséggel tudta aztán a polgárság fokozatosan megszerezni hatalmát. Viszont annak ellenére, hogy a XIX.-ik század folyamán a politikai cselekmények irányítása a polgárság kezébe ment át, még nem lehet azt állítani, hogy a felsőbb társadalmi rétegek minden aktív jelentőségüket elvesztették volna. A primhegedűt ezután a polgárság játszotta, de a másodhegedű fontos szerepét, sőt némelykor magát a kezdeményezést is, még mindig a legfelsőbb társadalmi réteg töltötte be. Annál is inkább, mert minden tehetsége mellett is, a polgárság rövid idő alatt nem szokhatta meg a hatalom gyakorlásának formáit s így még mindig voltak oly dolgok, melyekhez nem értett, melyeket elődjétől előbb meg kellett tanuljon. Nagyon valószínű, hogy ha az események a kezdetben kialakuló irányba fejlődnek tovább, akkor a polgárság gyors küzdelemben teljesen függetlenítette volna magát a felsőbb társadalmi rétegektől és felbontva a velük kötött politikai szövetséget, ez osztályt korlátlanul saját hatalma alá rendelte volna. Az események fejlődése azonban új helyzetet teremtett.

A középosztály a felső társadalmi rétegek által felkínált szövetség elfogadásával bizonyos mértékig elvesztette függetlenségét és mindennek előtt e szövetség révén elvesztette a proletariátus előtt még meglévő hitelét. A mai értelemben vett szervezett proletariátus ugyan kezdettől fogva sem viseltetett túlságosan nagy bizalommal a középosztály iránt, e bizalmatlanság mégis csak akkor alakult ki véglegesen, midőn a középosztály céljai megvalósítása érdekében a társadalmi élcsoporttal szövetségre lépett. Ez időpontig, ha eszmeileg talán nem is, de vérségileg a proletariátus bizo-

nyos kapcsolatot érzett a polgársággal, mert hiszen nyilvánvaló volt, hogy a középosztály nem egy tekintélyesebb tagja proletár sorból emelkedett fel arra a polcra, melyet pillanatnyilag elfoglalt s e tudat mégis bizonyos közösségi érzetet váltott ki. A proletariátusban élt a bizalomnak egy szikrája, még úgy vélte, hogy e hozzá legközelebb álló osztály talán mégsem fogja egészen cserbenhagyni és hogy éppen magasabb helyzeténél fogva önzetlenül küzd majd az ő érdekeiért is. Míg a társadalom élcsoportjától e bizalmat a proletariátus minden körülmények között megtagadta, addig a fenti okok folytán a középosztálytól egyelőre ezt mégsem vonta meg teljesen. De a polgárságnak az élcsoporttal kötött szövetségét, a proletariátus végérvényesen árulásnak tekintette s ezáltal önkénytelenül rá is kiterjesztette korlátlan osztálygyűlöletét és ellene fordította az osztályharc élet is. Ekkortájt keletkezik a burzsuj szó is, mely azonban etimológiai értelmén túl főleg oly fogalom lett, mellyel a proletariátus elsősorban az áruló középosztályhoz tartozókat akarta megjelölni, sőt megbélyegezni, miután szerinte ezek gyáván és önző érdekektől vezetve behódoltak a feudalizmusnak. Ha behódolásról éppen nem is, de mint az előbbiek nyomán láttuk, szövetségről föltétlenül beszélhetünk. E szövetség körülbelül akkor jön létre, midőn Nyugat-Európában elkezdődik a polgári uralom korszakának kifejlődése, tehát hozzávetőleg a júliusi forradalomtól kezdve az 1830-as évek tájékán. E szövetséggel ugyan a polgárság elérte célját, de egyúttal ez döntötte el jövőbeni állásfoglalását és megszabta mai problémáinak kialakulását is. Azáltal, hogy e szövetség révén a proletariátus előtt hitelét veszítette, sorsát egyszerismindenkorra a társadalmi élcsoporttal kötötte össze és a társadalmi rétegek közt folytatott küzdelemben e csoporttal együtt, mindig az egész proletariátussal találta magát szemben. Sorsa egy bizonyos mértékben szintén függvényévé vált az osztályküzdelem kialakulási irányvonalának és a mindenkori intenzitás hevedségének. E szövetség révén tehát a középosztály mind önmaga, mind az általános fejlődés szempontjából nagyon nagy kockázatot vállalt, melynek súlyosságát csak akkor vette észre, midőn az események úgy

alakultak, hogy bizonyos döntő fontosságú kérdésekben határozott állásfoglalása elkerülhetetlen volt.

Feltehető a kérdés: mi volt az, ami a polgárságot nemcsak a proletariátus érzése szerint szubjektíven, de az objektív valóságnak is megfelelően szembeállította e társadalmi réteggel! Mert akárhogyan is szemléljük a dolgokat és ha igaz is, hogy a polgárság céljai elérése érdekében pályája kezdetén a feudalizmussal szövetséget kötött — éppen annyira tagadhatatlan, hogy a hatalom szilárd megszerzése után, igyekezett mind a egyetemes társadalmi élcsoporthoz, mind az arisztokráciához, bizonyos vonatkozásokban lehetőleg kiszorítani pozíciójából és sok oly alkotást hozott létre, melyek tökéletesen ellenkeztek a fent nevezett társadalmi rétegek létérdekeivel s így bizonyos fokig és közvetve a proletariátus érdekeit is szolgálta. Mégis kétségtelen tény, hogy a múlt század közepétől kezdve a proletariátus dűhe mindinkább a szemében áruoló polgárság, a burzsuázia ellen fordult.

E tünetnyre nézetünk szerint két tényezőben találhatunk magyarázatot. Az egyik tényező a kapitalizmus térhódítása és kifejlődése nyomán keletkezett tényleges ellentét, a másik pedig a proletariátus szemében már egyszer említett árulás volt. Ez „árulás” a proletariátus körében olyan burzsoázia ellenes légkört teremtett, melyben lehetlenné vált minden további tárgyilagos ítéletalkotás. E bizalmatlan és mérgezett légkör következtében, a proletariátus a középosztály minden cselekedetében már eleve maga ellen irányuló akciót látott s ez természetesen kizárt mindenféle megértést és megegyezést. A másik sokkal reálisabb alapon nyugvó ellentét, mely az előbbieken vázoltakra is visszahatással volt és ezáltal a gyűlölet intenzitásának állandó emelkedéséhez járult hozzá, a kapitalizmus kifejlődéséből keletkezett. E tünetnynek közvetlenül közgazdasági okai vannak, illetve maga az egész jelenleg szoros összefüggésben van a kapitalizmus problémájának kifejlődésével. Mindez azonban a helyes megvilágítás érdekében mélyebb elemzést igényel.

XI. fejezet

„... és barlang résen és testvér tüzekből
az éjszakába füstök lengenek.
Láng villan fel minden szunnyadó üszőkben
s tüzek hazája lesz a rengeteg.”

Áprily Lajos: Idahegyi pásztorok

A társadalom és a forradalom jelszavainak önző felhasználása — A nacionalizmus, mint a XIX.-ik század vezérgondolata — Napóleon: a forradalom eruptív korszakának befejezése és a dinamikus fejlődés kiindulópontja — A kapitalizmus lényege és jelentősége — A „liberté” jelszó gazdasági és az „égalité” jelszó politikai jelentősége — Mindkettő következménye: a kapitalizmus kifejlődése — A középosztály és az élcsoport szövetségének lényege — E csoportok egymás elleni küzdelme a szövetség keretein belül — Az arisztokrácia és a kapitalizmus viszonya — „Liberté”, mint a kapitalizmus jelszava — A proletariátus átalakulása — „Rend” és „osztály” — A technika fejlődése, a kapitalizmus és a marxizmus befolyása a proletariátus állásfoglalására — A gazdasági élet racionalizálása és az élcsoport tehetetlensége — A középosztály és az élcsoport szövetségének meglazulása a világháború előtt — A társadalmi kérdések fejlődési irányai a világháború után

A XIX.-ik század uralkodó eszméinek kiindulópontja a francia forradalom volt. E forradalomnak köszönhető keletkezését a nacionalizmus és liberalizmus és ezekkel kapcsolatban bizonyos mértékig a kapitalizmus is.*) A kiindulási eszme a szociális jellegnek is megfelelően föltétlenül az alsóbb néprétegek felemelése

*) Természetesen a bizonyos mértékét hangsúlyozni kell és ez csak addig terjedhet, míg a természetes összefüggés az eszmék közt kimutatható, mert másrészt nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus kifejlődésénél a francia forradalom csak okozat, de nem közvetlen ok, mivel a kapitalizmus gyökerei sokkal messzebb a múltba nyúlnak vissza.

volt, amit a forradalom jelszavai: liberté, égalité és fraternité is bizonyítanak. Ha ez eszmék politikai célkitűzéseinek értelmét és bölcséleti értéküket pusztán a szavak etimológiai értelméhez kapcsoljuk, akkor föltétlenül ezen szándékot olvashatjuk ki belőlük. A valóságban azonban e jelszavak hatása egészen más volt. A három jelszó közül a liberté a kapitalizmus kifejlődését eredményezte s mint ilyen, mindazoknak kedvezett, kik a kapitalizmus virágzásában érdekelve voltak. Tehát elsősorban a már vagyonos felsőbb társadalmi rétegeknek, másodsorban pedig azoknak, kik az idők folyamán vagyont szereztek maguknak s így azonosultak céljaikban a kapitalizmussal. Az égalité a polgárság, a középosztály jelszava volt s mint ilyen neki kedvezett. A fraternité pedig a proletariátus, a legalsóbb néprétegek eszményképe volt s megvalósítása esetén ezen társadalmi osztálynak kedvezett volna. Teljesen téves hit tehát, hogy e három jelszó egyaránt az alsóbb néprétegek érdekét szolgálta, mert a valóságban mindegyik más és más társadalmi csoportnak jelentett előnyt. Ugyanakkor ahhoz sem férhet kétség, hogy e jelszavak közül az ideált megközelítőleg csak a liberté és az égalité érte el, ellenben a fraternité célkitűzései nagyon is messze elmaradtak a valóságtól. A felállított ideálok megvalósítása, csak oly téren következett be, mely a középosztály és felső társadalmi réteg számára haszonnal járt, de majdnem semmi sem történt az alsóbb néprétegek érdekében, noha e jelszavak végeredményben érettük keletkeztek. A társadalmi problémák levezetése vagy legalábbis az ellentétek enyhítése csakis abban az esetben lett volna elérhető, ha a jelszavak effektív értékét etimológiai jelentőségük arányához mérik. Ezzel még nem kívántuk azt mondani, hogy kezdetben a különböző megvalósítási kísérletek nem bírtak volna csakugyan őszinte jelleggel, azonban a jelszavak alkalmazása egészen más eredményeket produkált, mint amilyent tőlük várni lehetett s ezáltal ismét csak fokozódó mértékkel hatottak az osztályellentétek kiéleződésére. Ha a forradalom jelszavai szociális eredetüknek megfelelően valóban egységesen az alsóbb rétegek nivelésére fordítatnak, akkor elérhető volt, ha nem is éppen a társadalmi ellentétek

kiegyenlítését, de föltétlenül azok csökkentését és megátolták volna az új, hatalmas erővel meginduló és ellentétes érdekeket felmutató osztályképződést. Természetesen *csak* a politikai szabadság megvalósítására való törekvés még semmiesetre sem volt ehhez elegendő, bármilyen őszinte szándékból is fakadt különben e gondolat. A liberté, egalité és fraternité jelszavak hatása egyszerre, de a társadalmi rétegek szempontjából korántsem egységesen jelentkezett és a maga karakterisztikumának megfelelően minden társadalmi osztály fejlődésére más és más hatással volt. Ez a különös és egymástól is különböző hatás az egyes társadalmi rétegek számára a már meglévő ellentétes érdekkörök mellé még egészen új, egymással ugyancsak szembenálló érdekszférákat teremtett, vagy a régi ellentéteket annyira kiélezte, hogy kiegyenlítődéss helyett mind az osztályképződésnek, mind az osztályok közt lévő küzdelemnek egészen új formáit indította el. Mivel azonban másrészt nem vitatható, hogy a francia forradalom többször idézett jelszavai szociális jellegből fakadtak és a megvalósításukra irányuló konkrét szándék, sőt kezdetben maga a törekvés is ily értelmű volt, így önmagától adódik a kérdés, hogy ezek ellenére miként volt lehetséges, hogy a valóságban mégis az alapeszmétől oly teljesen elütő eredményt értek el és kérdés, minő okok voltak e hatás előidézői, kialakítói és formálói?

Vizsgálódásainkban nagyjában figyelmen kívül kell hagynunk magát a francia forradalmat, mert minden akció kezdete, különösen ha a nevezett forradalomhoz hasonló kilengésekkel és radikális átalakító hatásokkal jár, a történelmi eszmék kifejlődése szempontjából nem bír technikailag föltétlen döntő jelentőséggel. Ez csak megindítja a cselekményeket kifejlődési irányukba, de a végső kialakulás mindig egy fizikailag nyugodtabb korszakban, rendszerint más és újabb események hatása következtében jön létre. Másrészt pedig éppen e szempontból a francia forradalom szociális jelleggel bír, amennyiben célkitűzése csakugyan jelszava megvalósítása volt. Az említett kifejlődés tehát csakis a forradalom radikális jelenségeinek megszűnése után indulhatott meg. A kezdetet már a napóleoni kor-

szak jelenti, de e fejlődés végleg csak Napóleon bukása után 1814 táján indult meg. Mondhatjuk, hogy Európában ekkor kezdődik igazán a liberalizmus korszaka, mely aztán társadalmi szempontból (nem politikailag, mert e téren a nacionalizmus volt az uralkodó eszme) majdnem egészen a század végéig egységesen megszabta a fejlődés irányát s ezáltal közvetlen előidézője volt a társadalmi tagozódás és az osztályharc mai állapota kialakulásának.

A nemzet fogalma, a szó misztikus varázsánál és misztikus értelmezésénél fogva szerencsésen egyesítette magában nemcsak azon lehetőségeket, melyekkel az új gondolkört és fejlődési irányt szolgálni lehetett, de egyúttal nem vetette el annak lehetőségét sem, hogy e nagy célok szolgálatának leple alatt az egyes társadalmi rétegek továbbra is saját önző osztályérdekeiket kövessék. Amennyire marxista ízüen hangzik ez a megállapítás, annyira nem akar egyáltalán az lenni. Míg az ortodox marxizmus e körülményt kizárólag az úgynevezett uralkodó osztályokra vonatkoztatja, addig mi kénytelenek vagyunk ezt kiterjeszteni valamennyi többi társadalmi rétegre is. Kétségtelen, hogy e tárgyi vonatkozásában kibővített ítélet, sokkal inkább megközelelti az igazság objektív értékét, mint a marxizmus egyoldalú beállítása. A marxizmusnak igaza lehet annyiban, hogy az említett önző célok előtérbe tolása sokkal nagyobb szerepet játszott az úgynevezett uralkodó osztályoknál, mint az alsóbb néprétegeknél. Ez kétségtelenül helytálló, de a marxizmus megállapításának igazsága csakis eddig terjed és nem e határon túl. Teljesen téves az az ítélete, amellyel a fenti vonatkozások alól kivonja az általa oly nagy előnyben részesített társadalmi rétegeket. Hogy ez a jelenség miért volt így, annak megvannak a maga külön pszichológiai okai, amelyek erkölcsi értékének elbírálásánál a marxizmusnak újból igaza lehet, de mely igazság ismét semmi befolyással sincs az események konkrét kialakulására s így természetesen nem lehet hatással a fenti ténymegállapításra sem.

Ez önző célok szolgálatának lehetősége a legteljesebb mértékben adva volt a francia forradalom előbb említett jelszavai által, illetve azáltal, ahogyan azok a

különböző társadalmi rétegek felfogása révén nyilvánultak. Nem a mi feladatunk annak kutatása, hogy e jelszavak miért nyilvánultak meg a fenti módon, csak azokra a pusztán tényekre mutathatunk rá, melyek a mai helyzet kialakulását előidézték.

A francia forradalom tehát megteremtette a nacionalizmus fogalmát és ettől kezdve e kollektív fogalom a XIX-ik század politikai vezéreszméje. Illetve: a kizárólagossággal csak a század közepéig (1848) mondhatjuk vagy még helyesebb meghatározással egészen addig, míg a különböző európai államok elérték nemzeti önállóságukat vagy egységüket (Magyarország, Németország, Olaszország, Románia, Szerbia, Görögország stb) vagy amíg megdöntötték az abszolút monarchiát és helyette a parlamentarizmust fogadták el kormányforma gyanánt. (Franciaország.) E fenti időpontra kétségtelenül a nacionalizmus volt a kor politikai vezérvonalára. Ez átalakulás után azonban, bár a nacionalizmus vezérgondolata megmaradt, kizárólagossága megszűnt és melléje hasonló intenzitású vezérgondolat gyanánt a liberalizmus emelkedett, mely kiváltságos szerepét egészen a világháborúig megőrizte, ám lassan-lassan áthajlott a szocializmus felé. E kérdések persze vitathatók. Például a történelmi materializmus hívei rámutathatnak körülményre, hogy mindé vezérgondolatok felett a kapitalizmus lebeg, vagy legalább is az előbbi motívumok végső eredetüket a kapitalizmusnak köszönhetik. A magunk részéről azonban ezt a felfogást sehogysem tudjuk osztani, mert bár a kapitalizmus egyidőben mutatkozó szerepe és az, hogy a jelenség az előbbi erővonalak intenzitását nemcsak elérte, de egyes vonatkozásokban túl is szárnyalta, kétségtelen, mi a kor politikai vezérmotívumainak mégis csak a nacionalizmust és mellette a liberalizmust tartjuk. A kapitalizmus rendkívüli jelentőségének elismerése mellett a politikára gyakorolt hatását csak közvetve látjuk meg és elsősorban a társadalmi kérdésekre gyakorolt befolyását vesszük észre. Mint ilyen azonban bizonyára nagy, sőt legnagyobb jelentőséggel bírt és a legnagyobb fontosságú szerepet játszotta az osztály és osztályharc mai állapotának kifejlődésében. E hatást már röviden az előző oldalakon érintettük, mi-

dön rámutattunk arra a körülményre, mely szerint a francia forradalom jelszavai az egyes társadalmi rétegeknek egyenként és különbözően kedveztek. Ez a különös érdekkör a kapitalizmust, a társadalmi kérdések legfőbb tényezőjévé avatja. A vélt, vagy tényleges áru-lás mellett ez állította szembe a középosztályt objektíven is a proletariátussal, s mint ilyen, ez volt az osztály és osztályharc mai fejlettségi állapotának legfőbb meghatározója.

A francia forradalom tulajdonképpen csak 1814-ben ért véget és a felvetett eszmék irányába való fejlődés csak a bécsi kongresszus után indult meg. Minden bizonnyal ez a megállapítás első pillanatban ellentmondásnak tűnik, mert mint ismeretes, a bécsi kongresszuskor létrejött Szentszövetségnek, mely bizonyos ideig és bizonyos mértékben határozottan uralkodott Európán, éppen az volt legfőbb feladata, hogy ez eszmék uralomra-jutását meggátolja. De ösmeretes, hogy nyomban a bécsi kongresszus után az európai közvélemény két pártra szakadt (a bécsi kongresszusnak éppen ez volt legnagyobb történelmi tévedése, akár csak a párizsi békekonferenciának) egy kisebb és átmenetileg hatalmasabbik pártra, mely a Szentszövetség célkitűzéseit támogatta (megint csak nagyrészt önző osztályérdekből) és egy jóval nagyobb, de átmenetileg gyengébb pártra, mely a forradalom eszméiért lelkesedett és az emberi jogok győzelméért harcolt. A kongresszus után megindult e tömegek részéről a harc a Szentszövetség és az általa képviselt ideológiák ellen és mindaddig, míg a küzdő felek céljaikat el nem érték a küzdelem változó hévvel és szerencsével szakadatlanul tartott. S így ez a harc tulajdonképpen a forradalom eszméiért folyt, győzelme a forradalom győzelmét jelentette. Másrészt; 1814 előtt még nem lehet a forradalom megszűnéséről beszélni, ha a forradalmat nem azonosítjuk kizárólagosan a rémuralommal. Napóleon bizonyos vonatkozásokban kétségtelenül már a revolúció győzelmét jelentette, de még nem annak végét és főleg nem azon természetes fejlődés kezdetét, mely az ily megrázkódtatásokat az eszmék lecsiszolódása után mindig követi. Napóleon tü-neményszerű megjelenése e szempontból intermezzo volt. Befejtette a forradalom eruptív korszakát és elindította

dinamikus kifejlődése felé. De csak azon eszméket, melyek az ő számára kedvezőek voltak. A többieket, a forradalom leglényegesebb ideológiáit, miután azok többnyire keresztetkék saját célkitűzéseit, vasmarokkal elfojtotta, s így az ilyen irányban történő általános, lassú fejlődés csak a történelem színpadáról való eltűnése után következett be. Mivel befolyása nemcsak hazájában volt egyetemes, de az akkori egész Európában hasonló helyzet uralkodott (természetesen Anglia kivételével), gigantikus egyénisége teljesen ránehezedett az akkori Európa szellemi légkörére s egyéniségének ereje és varázsa elnyomta a forradalom „polgár” ideálját. Az ezirányú általános, miként ma mondanánk, kollektív fejlődés, csak akkor indulhatott meg, midőn a meteor, melyet Chateaubriand a világtörténelem utolsó nagy egyéniségének nevezett, már nem létezett többé.

Ez irányzat kialakulásával egyidőben fejlődésnek indul a kapitalizmus is. E fejlődést ismét csak viszonylagosan értelmezhetjük, mert míg egyrészt világos, hogy bármilyen értelemben is a kapitalizmus jelensége eredetét illetőleg sokkal messzibbre nyúlik vissza, (szigorú közgazdasági értelmezés szerint olyan régi, mint maga a világ) s mai állapotához hasonlóan nagy körvonalakban már a jelzett időkben létezett, addig másrészt vitathatatlan, hogy ez időpontban kezdi felölteni mai sajátosságait, tehát ekkor indul el mai kifejlődése felé.*) E jelenségek indítékát ismét két okban kereshetjük. Az egyik a technikai fejlődés, mely a múlt század elején vette kezdetét s mint ilyen az ipari termelés s a kapitalizmus erőinek kibontakozásához vezetett. A másik indítóok szorosan kapcsolatos ez előbbivel és abból a többször említett áldozatból eredt, melyet a különböző

*) Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy jelen esetben a kapitalizmust nem értelmezhetjük szigorúan közgazdaságilag. Közgazdasági szempontból a kapitalizmus a tőkére alapított termelési rendet jelenti s világos, hogy ilyen szemszögből a legeszményibb kommunizmus is csak a kapitalizmusnak valamilyen formája lesz. A tőke és a termelés a közgazdasági élet elemi jelenségei, melyeknek megnyilvánulási formáit a mindenkor jogrend ugyan korlátozhatja, de melyek nélkül közgazdasági folyamat mégsem képzelhető el.

társadalmi rétegek hoztak akkor, midőn a francia forradalom eszméinek hatása alatt elfogadták a kompromisszumos „nemzet” megoldást. A legkisebb áldozatot e szempontból a középosztály hozta, sőt az ő számára ez áldozat egyelőre előnyt jelentett, mert a jelzett kollektív fogalomba beleilleszkedve új jogokat nyert s így szabad formák közt törekedhetett céljai felé. A két szélsőséges csoport azonban áldozatot hozott. Az áldozathozás pszichológiai mértékkel mérve kétségtelenül az élcsoporthoz volt nagyobb, mert ez osztály ténylegesen meglévő jogokat és helyzeteket áldozott fel, míg a proletariátus csak eszmei és követelt jogokat, melyeket ténylegesen még sohasem gyakorolt és így azok előnyeit és értékeit legfeljebb csak elméletileg, de gyakorlatilag egyáltalán nem ösmerte. Ezek után nagyon érthető, hogy az élcsoporthoz, mely az „áldozatot” csak 50%-ban hozta meg meggyőződésből és 50%-ban a kényszernek engedett, olyan új lehetőségek után nézett, melyeknek segítségével a felállított új kereteken belül kárpótolhatta magát elvesztett előnyeieért. S e kárpótlást nagyon hamar megtalálta a forradalom liberté jelszavában, s ezzel kapcsolatban a kapitalizmusban. De nemcsak az élcsoporthoz, hanem a középosztály is, melynek jelszava természetesen az égalité volt, csakhamar felfedezte a kapitalizmusban és a szabadságban számára rejlő előnyöket és azonnal hozzáfogott azok kihasználásához. E törekvésében az élcsoporthoz csakhamar utóirte, sőt túl is szárnyalta. Bizonyos, hogy e szempontból következetes a marxista etika, midőn gyűlöletével elsősorban a burzsuj, a szigorúan vett polgári társadalom, vagyis a középosztály ellen fordul. Mert míg az élcsoporthoz a gazdasági kizsákmányolás bizonyos kárpótlás gyanánt történt (legalábbis kezdetben ez volt a tudatalatti indítók), addig a középosztály, melynél nem lehetett szó hasonló kárpótlásról tisztán egoisztikus érdekből és nyereségvágytól hajtva lett a legszélő kapitalista és imperialista politika híve. Mindehhez hozzájárult az a szövetség is, melyet a polgárság a társadalmi élcsoporthoz kötött. Csakhogy mint láttuk, a szövetség motívumai mindkét oldalon önzőek voltak. Érdekes továbbá, hogy e tünemények sorrendje, az előbbieken tárgyaltnak éppen fordítottja volt. Mert annak ellenére, hogy

a „liberté” volt a kapitalizmus kifejlődésének indítóoka, mégsem a társadalmi élcsoport kezdeményezte a modern értelemben vett kapitalista és imperialista politikát, hanem az egyenlőség jelszavát valló középosztály. A jelszavak itt nem szabad megtévesszék a kutatót, mert bizonyos szempontból a liberté és égalité jelentősége azonos, mindössze attól függ, hogy milyen szempontból nézzük az eszméket. A társadalmi élcsoportra vonatkoztatva az előbbieken a liberté szónak gazdasági jelentőséget tulajdonítottunk, midőn rámutattunk arra, hogy a szabad gazdálkodás jelszavával megindult fejlődés mai eredményében gazdasági és politikai elnyomáshoz vezetett. Az égalité a középosztállyal kapcsolatban politikailag értelmeztük és azt kívántuk segítségével kimutatni, hogy az egyenlőség éppen azért volt a középosztály jelszava, mert általa vívta ki a társadalmi élcsoporttal való politikai egyenrangúságát. Gazdaságilag értelmezve, a két fogalom nem áll olyan távol egymástól s ez értelemben az égalité éppen úgy jelenthet szabadságot, mint az élcsoport liberté jelszava. Gazdasági szabadság vagy gazdasági egyenlőség nagyjában egyértelmű, s világos, hogy mihelyt a középosztály kivívta politikai egyenrangúságát, mely bizonyos értelemben a gazdasági szabadság előfeltétele volt, akkor már semmi sem állott útjában annak, hogy a liberté által fejlődésnek indult kapitalizmust is a legteljesebb mértékben magáévá tegye. Igaz, hogy ha az egyenlőség jelszavát eredeti elgondolása szerint értelmezzük, akkor ez éppen úgy vonatkozhatott a proletariátusra is. Ám világos, hogy a másik két szövetkezett társadalmi csoport, miután éppen a kapitalizmus révén megszilárdította hatalmát, tüzzel vassal igyekezett a számára mindenképpen ellenséges csoportot elnyomni, melynek ilyenformán semmi más nem maradt, mint a pusztá testvériség nagyon is platonikus jelszava.

Már most hogyan viselkedett a középosztály ez eszmékkel szemben? A politikai egyenrangúság kivívása, legalább is ami a nyugateurópai államokat illeti, aránylag rendkívül gyorsan történt, s a XIX-ik századra jellemző „szabad polgár” csakhamar általános eszménykép lett. A polgári korszak, 1814-ben megindult fejlődése után, csakhamar beköszöntött Nyugat-

Európában alig egy pár évvel a fejlődés megindulása után. A júliusi forradalom által trónraemelt Lajos Fülöpöt a történelem is polgár- király elnevezéssel illette, mely jelen esetben nem maradt üres elnevezés, hanem valóban mély szimbóluma volt egy korszak születésének. Hiszen nem kétséges, hogy a francia burzsuázia minden jó és rossz tulajdonságával s úgy, ahogyan bizonyos vonatkozásokban még ma is fennáll, Lajos Fülöp uralkodása alatt az 1830-as évek tájkán alakult ki. A francia burzsoáziát felépítésében és karakteristikumában a többi európai államok ugyan nem utánozták teljesen, (Anglia, mint majdnem mindenben, itt is kivétel), de a „polgár- királyság”, melynek más és mindenetre szabatosabb meghatározása az „alkotmányos királyság”, továbbra is a diadalmas európai középosztály eszménye maradt. (E fogalom egy válfaja az ugyancsak még polgárius jellegű köztársaság, mely eszmény körülbelül a fenti időpontnál két-három évtizeddel később kezd hódítani, s mely radikálisabb színezetét kétségtelenül a közben kialakult és virágzásnak indult marxizmusnak köszönhette.) Ösmeretes, hogy a lajosfülöpi korszakot éppen a középosztály gazdasági megerősödése jellemzi. Mert bár kétségtelen, hogy 1830-tól kezdve a politikai egyenjogúsítás mind fokozottabb, mőtékben megvalósult sőt éppen magával a júliusi forradalommal már nagyobbára be is következett, azért másrészt minden polgáriasság mellett sem mondhatjuk, hogy Lajos Fülöp alatt a polgárság már kizárólag a kezében tartotta volna a politikai hatalmat. Ezt kizárólagosan akkor még Franciaországban sem lehetett állítani. Azonban a helyzeten ez nem változtat semmit, sőt ha a kérdés mélyére hatolunk, akkor e tünemény csak jobban igazolja fenti álláspontunkat. Mert mindez a középosztály rendkívül ravasz és igen ügyesen végrehajtott taktikázása volt.

Mihelyt a középosztály kivívta a politikai egyenrangúságot, nyomban felfedezte, hogy az abszolút hatalom megszerzéséhez ez még nem elegendő, mert a társadalmi élcsoport oly gazdasági fölényrel rendelkezett, mellyel eredményesen nem állíthatta szembe a maga pusztá kvantitatív tömegváltát. Ha tehát a hatalmat véglegesen meg akarta szerezni, akkor szükségesnek

mutatkozott, hogy gazdasági téren az élcsoporthal legalább is egy színvonalra emelkedjék. Ez esetben számbeli fölényétől támogatva már a végleges győzelem kilátásával vehette fel a küzdelmet. A középosztálynál itt alakul át az égalité kezdetben politikai jelentőségű jelszava gazdasági értelmű fogalommá és így tökéletesen fedi a liberté jelszó azon jelentőségét, mely a modern kapitalizmus kifejlődését elősegítette. A társadalmi élcsoporthal bizonyos tekintetben és főleg politikai vonatkozásban, a júliusi forradalom után is megőrizte vezetőszerepét és rövidlátásában azt hitte, hogy ezáltal a kizárólagos vezetés valóban az ő kezében is maradt. Viszont a középosztály, midőn kivívott annyi politikai egyenjogúságot, amennyi a kapitalizmus szabad fejlődéséhez elegendő volt, nem követelt újabb jogokat, s túrta, hogy az élcsoporthal továbbra is nagyjában birtokolja a politikai hatalmat. Ezzel sikerült elterelnie a figyelmet valódi célkitűzéseiről. Bölcs önmérséklet volt ez, s ugyanakkor nagyon is reálpolitikai elgondolás. Mert bár bizonyos, hogy a júliusi forradalom idején a teljes politikai egyenjogúsítás már lehetséges volt, de ugyanúgy bizonyos, hogy az semmiesetre se történhetett volna meg nagy és véres összeütközés nélkül, viszont ez engedménnyel biztosította maga számára a nyugodt gazdasági előretörést, melyet teljesen indokoltan a hatalomrajutás előfeltételének tekintett. Számítása tökéletesen be is vált, mert az élcsoporthal e törekvést nem vette észre és csak akkor eszmélt rá, midőn a középosztály már nagyjában elérte célját.

Az élcsoporthal a múlt század elején és közepén is, még majdnem mindenütt kizárólag az arisztokráciából állott. Az arisztokrácia túlnyomó része pedig gazdag volt, megélhetési gondjai nem voltak s a konzervatívabb résznek oly tervei sem, melyekhez a saját erejénél nagyobb tőkére lett volna szükség. Ha pedig voltak oly elképzeléseik, akkor semmiesetre sem a közzgazdasági élet reálisabb síkján mozgó megoldást választották, hanem a házasságot, vagy az uzorakölcsönt. A vagyon e társadalmi rétegnél tehát mintegy természetes és magától értetődő valami volt, melyből ugyancsak természetsszerűleg folyt a politikai hatalom, ami bizonyos körülmények között szintén a vagyongyűjtés, vagy legalább is a zi-

lált pénzügyi helyzetek rendezésének forrásává vált. Az arisztokráciának így kezdetben semmi szüksége sem volt arra, hogy a modern kapitalizmus irányelveit és szabályait felfedezze. Midőn azonban a középosztály a múlt század derekán lassú és céltudatos küzdelem után a politikai egyenlőség és szabadság jelszavaival vértetve, a kapitalizmus védőszárnyai alatt gazdaságilag az élcsoport színvonalára emelkedett, vagy legalább is erősen megközelítette azt, akkor az arisztokrácia nyomban felösmerte a fenyegető veszedelmet. Ekkor már kénytelen volt e jelenséget észrevenni, mert a középosztály nemcsak a tökéletes politikai egyenjogúság felé tört, de gazdasági téren is egyenrangú társává vált, s azáltal, hogy számbelileg nálánál jóval hatalmasabb tömeget képviselt, határozottan kezdett föléje kerekedni.

Az arisztokrácia, vagy mondjuk helyesebben az élcsoport, felösmervén a veszélyt nyomban cselekedni is kezdett. Ahhoz a fegyverhez nyúlt, mely az ellene folytatott küzdelemben is a legeredményesebbnek bizonyult; a szabad gazdasági versengéshez, a kapitalizmushoz. saját fegyvereivel akarta a középosztályt továbbra is a második helyre kényszeríteni. Miután a szabad gazdasági versengés eredményességéhez a nagy tőkeerő elengedhetetlenül szükséges, úgy vélte, hogy meglévő vagyónánál fogva e tőkeerővel már eleve rendelkezik s így természetesen fölényben lesz a középosztály felett, mert a polgárság képviselői rendszerint csak kisebb méretekből kiindulva tehetek szert az idők folyamán nagyobb gazdasági hatalomra. A számítás elméletileg helyes is volt, mindössze két dologban tévedett. Nem számolt azzal, hogy a középosztály azon része, mely most már határozottan ellenfele volt és kizárólagos vezetést követelt, „már” rendelkezett azon nagy, sőt sok esetben nagyobb tőkével, mely az élcsoportnak is birtokában volt, s így az egyenrangúság e téren teljesnek volt nevezhető. Másrészt a rendelkezésre álló tőke felhasználási módja a két társadalmi rétegnél nagyon is elütő volt, s e különbség erősen a középosztály előnyére döntötte el a küzdelmet. Minderre a következőkben még visszatérünk.

Az élcsoport további problémája az volt, hogy e küzdelmet milyen jelszavakkal díszítve indítsa meg? A

forradalom vívmányaként uralkodó népszerű jelszavak közül a testvériség természetesen szóba se kerülhetett. Ekkora humorral, vagy cinizmussal mégsem rendelkezett senki. Az egyenlőséget se igen lehetett alkalmazni, mert a múlt század közepén éppen úgy beszéltek kiváltságos osztályról, mint napjainkban, s ez osztály szájából az egyenlőség nem hangzott népszerűen akkor, ha valamiben a maga számára követelt egyenlőséget. Mindezek után a szabadság jelszava mellett döntöttek, s így lett a liberté e társadalmi réteg eszményképe. A társadalmi és gazdasági szabadság hangzatos frázisai nagyszerűen leplezték a mögöttük meghúzódó önző célokat és kíméletlen küzdelmet. A szabadság, átalakult a „mindent szabad” fogalmává, s lassan így jött létre a körünket jellemző társadalmi és gazdasági anarchia.

De míg a kérdések idáig fejlődtek, addig még néhány érdekes tünetet és eseményt észlelhetünk. A fentiek a múlt század közepén és részben annak vége felé uralkodó helyzetre világítottak rá. Ha az eseményeket tovább kívánjuk vizsgálni, akkor kutatnunk kell, hogy e nyilvánvaló hadüzenet ellenére miért nem következett be a középosztály és az élcsoport döntő összecsapása? Bár a küzdelem kétségtelenül meg volt, de az barátságos kézszerítések és mosolyok közt folyt és a küzdelem teljes nyíltsággal csak a proletariátus ellen irányult. Ifogy mindezt kellőleg megvilágíthassuk, szükséges ismét visszatérnünk a proletariátushoz.

*

A proletariátus, a francia forradalomtól kezdve a múlt század közepéig bizonyos várakozási állásponton, helyesebben mondva forrásban volt. Ez idő alatt alakult ki tulajdonképpen az a társadalmi csoport, melyet ma modern értelemben véve proletariátusnak nevezünk. A negyedik rend ez időben vétkezi le „rendi” mivoltát és lesz a másik három rendhez hasonlóan nem „rend”, hanem „társadalmi osztály”. Bár természetesen, legalábbis kezdetleges formában a csoportnál már a múlt század elején felfedezhetjük a ma megnyilvánuló összes jellegzetességeket és tulajdonságokat, de az igazi osztályöntudat határozottan ez időben fejlődik ki és körvonalazódik.

A proletariátus kezdetben mutatkozó passzivitása szándékosnak is tekinthető, de mindenesetre nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szervezés hiánya révén ekkor még valóban nem volt harcképes állapotban. Bizonyos, hogy emellett a forradalom kompromisszummal való végződése még véglegesen nem ábrándította ki az új ideálokból, hiszen a nemzet-fogalom tágabb kereteibe e társadalmi réteg is nyugodtan belehelyezkedhetett és bizalommal várhatta tőle problémái megoldását. Midőn azonban az évek egyre-másra múltak és a problémák megoldása érdekében semmi vagy csak nagyon kevés történt, akkor a proletariátus nemcsak bizalmát veszítette el, de megkezdte a saját céljai érdekében való szervezkedést is. E szervezkedést két tényező siettette és alakította ki véglegesen: az egyik a kapitalizmus és a technika fejlődése, a másik pedig a marxizmus fellépése volt. A kapitalizmus és a technika fejlődése szoros összefüggésben állottak és állanak bizonyos fokig ma is egymással. A modern értelemben vett kapitalizmus egyik legfőbb közgazdasági indítéka kétségtelenül a még a XVIII.-ik század végén megindult hatalmas technikai fejlődés volt. Ugyanakkor azonban a kapitalizmus elmélyülése, az ipari termelés tökéletesítése, majd a termelés racionalizálása serkentőleg hatott a technikára és azt a maximális fejlettségi fokra emelte. E két tényező így hatott kölcsönösen egymásra és egymás révén mindketten az osztálytagozódás és a társadalmi küzdelem jelenségeire. Már kezdetben világosan felismerte a proletariátus, hogy helyzetét a kapitalizmus súlyosbítja, de a kizsákmányolás elleni harc, egyes lokálisabb jelentőségű tünetektől eltekintve, még nem folyt teljes céltudatossággal és főleg nem folyt szervezeten. Az utópista szocializmus tanai és gyenge erejű kísérletei (Owen és Fourier) nem bírtak eljutni e társadalmi rétegegig. A céltudatos és szervezett küzdelem csak a múlt század közepe táján, a marxizmus, vagyis a tudományos szocializmus fellépésével kezdődik. A marxizmus tanai minden részletre kiterjedően megformnlázták a proletariátus követeléseit és a követelésekért vívandó harc eszközeit és módozatait. Ezáltal a marxizmus oly fegyvert adott a proletariátus kezébe, mellyel most már céltudatosan, módszeresen és a győ-

zelem kilátásával vehette fel a küzdelmet a vele szemben álló csoportokkal. A proletariátus szempontjából, a marxizmus fellépésétől kezdve a társadalmi küzdelem egy gondolatban tökéletesen egységes. S ez egységes elv a proletariátus egyeduralmáért, a többi társadalmi rétegek ellen folytatott kíméletlen küzdelem volt. E vezérgondolatot a szervezett proletariátus bármely elvi alapon álló csoportja magáévá tette, s így ez mindenkori akciónak tengelyévé lett. A tudományos szocializmus fellépésétől kezdve a proletariátus, ha más utón és módon, de föltétlenül egy célt követett, s így a különböző cselekmények hatásai is egységesek voltak. Az osztályharc jelensége végső formájában a múlt század közepén alakult ki. A két megtámadott társadalmi réteg részéről a szervezkedés és a kizsákmányoló kapitalizmus további fejlesztése volt a válasz. Kétségtelen, hogy ez a tünemény, éppen olyan osztályharc, mint a proletariátus küzdelme.

Ugyancsak a marxizmus fellépése magyarázza meg, hogy az ellentétek kirobbanása után mégis miért folyt bizonyos enyhébb formában a küzdelem a középosztály és az élcsoport között, sőt miért állott fenn e két társadalmi réteg között továbbra is egy bár ellenséges, de mégis meglévő szövetség¹? Egyrészt az élcsoport azon erőfeszítése mellyel a középosztály egyeduralmát akarta megakadályozni, nem járt sikerrel, másrészt időközben a proletariátus felkészült a középosztály és az élcsoport ellen folytatandó célszerű és kíméletlen küzdelmére. A fenyegető közös veszedelem hatása alatt mindkét csoport helyesebbnek látta, ha a harcot teljes erővel a közös ellenség ellen folytatják és maguk között átmenetileg a küzdelemnek csak enyhébb formáját választják. Ez átmeneti állapot bizonyos vonatkozásokban napjainkban is tart. A középosztály gazdasági erőforrásai már a múlt század közepétől kezdve bőségesen elegendőnek mutatkoztak arra, hogy ellensúlyozni tudják az élcsoport eredetileg meglévő nyomasztó tökefölényét. Ezáltal a középosztály eredményesen tudott ellentállni az arisztokrácia támadásának és megakadályozta abban, hogy újból döntő fölénybe kerüljön. Mindezt megkönynyítette az a mód, ahogyan az arisztokrácia a rendelkezésre álló gazdasági erőforrásokat felhasználta.

Az élcsoportha bármilyen nagy tartalékokkal is rendelkezett és bármennyire is követte a kapitalizmus kizsákmányoló politikáját, még sem tudta e gazdasági küzdelmet racionalizálni, még oly primitív módon sem, mint ahogyan a múlt század közepén, sőt még vége felé is a gazdasági cselekvés racionalizálása jelentkezett. Az élcsoportha ezen a téren képtelen volt legyőzni konzervativizmusát, szemben a középosztály haladó szellemével, mely azonnal fogékonyan reagált az újszerűségekre. Végül pedig ugyancsak döntő fontosságú tényező volt a két réteg életstandardja és igényeik mértéke is. A középosztály természetesen kisebb igényekkel rendelkezett, de még azok is, akik már eljutottak vagy túlszárnyalták az élcsoportha anyagi színvonalát, bizonyos kereteken belül maradtak, vagy legalább is ezt föltétlenül összhangba tudták hozni vagyoni helyzetükkel, mivel az alulról jött ember helyes érzékével ösmerték a pénz értékét s így nem költek annyira anyagi képességeik határán túl. Ezzel szemben az élcsoportha tagjai nem tudták leszállítani vagy korlátozni igényeiket (kivételek természetesen voltak és vannak, de itt a nagy átlagról van szó) s ez a körülmény párosulva az egyébként sem racionális gazdálkodással, természetesen azon következményt vont maga után, hogy nemcsak nem sikerült felülmúlni a középosztályt, de a legtöbb esetben ez fölénybe is került. Másrészt kétségtelen, hogy a teljes és végleges győzelem a középosztálynak sem sikerült és ha nagyjában meg is szerezte a hatalmat, am az élcsoportha nemcsak erkölcsileg, de reális számítás mellett is oly tényező maradt, mellyel továbbra is komolyan számolni kellett. Lehet, sőt bizonyosra vehetjük, hogy ha a küzdelem az eredeti terv szerint kíméletlenül tovább folyik, akkor nem jön létre e kompromisszumos helyzet és a küzdelem véglegesen egyik vagy másik fél javára dől el. De miután a megegyezés a fentiekben vázolt tényezőkből kifolyólag létrejött, így az élcsoportha csendesén és ökölboszorítva túrta, hogy a középosztály lassan a politikai vezetést is kicsavarja kezéből, így lett a XIX.-ik század a polgáriasság korszaka. Európában mindenütt hasonló körülményekkel találkozunk, legfeljebb a különböző tények az egyes országok sajátos helyzetéhez és körülményeihez képest

mutatnak különbséget. Míg Magyarországon a polgári házasság és az izraeliták recepciója volt a liberális vagy ami a jelen értelemben azonos, a polgári korszak legfontosabb vívmánya, addig más nyugateurópai államokban az általános titkos választójog és az egyház és az állam szétválasztása. Mindezen tények legfeljebb következményeikben lehetnek szélsőségesek, de kiindulópontjuk még csak nem is a radikalizmusból, hanem a polgáriasságból fakadt. Akinek úgy tetszik, szabadkőműves ideológiának is nevezheti, csak hogy e távlatból nézve és e megnyilatkozásokban, a szabadkőműveség sem volt egyéb a polgári egyenjogúsítás gondolatánál.

Miután a középosztály is belátta, hogy egyelőre nem sikerült teljes győzelmet aratnia, a maga részéről is engedett. Természetesen főleg a proletariátus fenyegető támadásának súlya alatt. Arra törekedett, hogy szelídebb eszközökkel továbbra is növelje gazdasági erejét, az égalité jelszavának hangoztatása által a politikai vezetést is magához ragadja s így lassan-lassan mégis megszerezze a teljes hatalmat. A fentvázolt körülményektől támogatva és ügyes politikával ez sok tekintetben sikerült is. Nagyon ravaszul, ahol lehetett, maga helyett a társadalmi élcsoport képviselőit tolta előtérbe és hagyta, hogy azok csillogó pozíciókban kiélhessék hiúságukat. Mögöttük azonban annál biztosabban nyomult előre. Bár a hangulat izzó volt, de a szükségétől vezetve a hallgatóságos szövetség továbbra is fennállt s elég jól is működött, hiszen valóban a világháborúig sikerült megakadályozni a proletariátus végső támadását. A szövetség meglazulása csak közvetlenül a világháború előtt következett be, midőn a középosztály azt hitte, hogy már elegendő erővel rendelkezik arra, hogy lerázhassa magáról a társadalmi élcsoport terhei szövetségét. Bár kevesen vették észre s pozitív adatokkal a magunk részéről is nehezen tudnánk bizonyítani, mégis meggyőződésünk, hogy közvetlenül a világháború kitörése előtt volt a társadalmi küzdelemnek egy oly fázisa, midőn a középosztály már annyira a hatalom birtokában volt, hogy egy nagyobb erőfeszítés révén, legalább is az élcsoport felett diktatórikusan megszerezhetette volna a hatalmat. (Természetesen itt Magyaror-

szág néhány más állammal együtt kivétel és csak a többi európai államok többségéről van szó.) Ugyancsak meggyőződésünk, hogy ha nem jön közbe a világháború, akkor a középosztály valamilyen formában ez erőszakos lépést meg is kísérelte volna. A világháború kiobbánása azonban gyökeresen felforgatta az összes társadalmi és eszmei kérdéseket. 1919 után egyrészt mind a középosztály, mind az élcsoport tömegeinek tetemes része természetesen a maga módján, radikalizálódott és így bizonyos vonatkozásokban megszüntette és egybeolvasztotta a háború előtti társadalmi rétegek karakterisztikumait, másrészt azonban egészen ellenkezően, az újból fellángolt nagy elvi ellentétek következtében a társadalmi rétegeket a legélesebben szembeállította egymással, a leghatározottabban körvonalazta az osztályokat és ezáltal az általános osztályharcot mindenki mindenki ellen jelszóval, a lehető legnagyobb intenzitással indította meg.

IV. RÉSZ
TÁRSADALMI KERESZTMETSZET

„Was ziehst du mich in diese düstern Gänge?“

Goethe: Faust

XII. fejezet

„De l'Audace, encore de l'audace toujours de
l'audace.”

Danton

A társadalmi küzdelem irányvonala — Az arisztokrácia szerepe e küzdelemben és a szerep jellemzésének kísérletei — Gobineau, Günther és Chamberlain — Carlyle „hős”-elmélete — Ortega, Keyserling és Coudenhove Kalergi — Az „arisztokrata”, a „polgár” és a „proletár” fiktív és valóságos típusai — Az arisztokratizmus, mint felsőbbrendű fogalom — Társadalmi fokmérő — Az arisztokrata és a proletár, mint e grafikai tengely végpontjai — A polgár, mint ütközőpont és biszexuális fogalom — Az arisztokrácia, mint legmagasabb társadalmi osztály — A proletár gyűlölete és a polgár sériődöttsége az arisztokratával szemben — A belső érték tudata és hiánya — Az arisztokrata és a büntudat komplexum — Az „uralkodó” fogalom spirituálizálása — Az arisztokrata és bármely szuverén uralkodó egyenrangúsága — A rangon aluli házasság kérdése — Vili. Edward és Mrs. Simpson — Konzervativizmus és hagyomány.

Bár vitathatatlan, hogy a modern osztályharc jel-szava a „mindenki mindenki ellen”, azért másrészt azt sem lehet tagadni, hogy a küzdelem fő irányvonala alulról felfelé halad. E küzdelem tehát az uralkodó élcsoport ellen folyik és a támadást az alsóbb néprétegek vezetik. Igaz, hogy éppen a mi meghatározásunk szerint az élcsoport fizikai összetétele meglehetősen vegyes és ma már semmiesetre se korlátozható kizárólag az arisztokráciára, de lényegesebb alkotó elemét még ma is, a legtöbb helyen, a születési arisztokrácia teszi és jellemvonása föltétlenül arisztokratikus. Így határozottan jogosultnak látszik az a felfogás, mely

a társadalmi rétegek jellembeli tulajdonságainak elemzésénél azt az osztályt állítja vizsgálatának középpontjába, mely egyben az osztályküzdelem terén is koncentrikus támadások gyújtópontjában áll. Végül pedig, de nem utolsó sorban s ezt különösen is hangsúlyozni szeretnék, úgy véljük, hogy elméletileg és gyakorlatilag is csak hozzájárulhat a problémák tisztázásához, ha valaki e kérdések középpontjába került szociális rétegből kísérel meg, természetesen a köznapi nézőpontoktól igen távol levő, de lehetőleg őszinte és elfogulatlan bírálatot mondani saját társadalmi osztálya jelleméről és jövőjéről. Mindez nemcsak a problémák bölcséleti megítélése szempontjából tűnik szükségesnek, de az esetleges gyakorlati megoldásoknak is ez az egyik helyes kiindulópontja.

Az arisztokrácia szerepéről, feladatairól, jelleméről, erényeiről, hibáiról és bűneiről, különösen az utóbbi időben, annyi mindenfélét írtak már össze, hogy talán éppen ez irodalom sokasága miatt, az ellentétes vélemények áradatában, nagyon nehéz szilárd támpontra találni. Nem beszélvén a nyilván tendenciózus munkákról (könyvek, tanulmányok, cikkek stb.), melyeknek bevallott céljuk, hogy a kérdést egyik vagy másik oldalról helyezték éles megvilágításba, valamennyi komoly munkának is majdnem kivétel nélkül az a hibája, hogy talán tudat alatt, de az osztályharc hevében, annak termékeként íródtak s így csökkent mértékben és komolyabb szándékkal, de az előbb említett tendenciózus művekhez hasonlóan, a problémát ugyancsak egyik vagy másik oldalról igyekeznek megvilágítani és az olvasó véleményét jobbra vagy balra befolyásolni. Természetesen ez minden szellemi terméknél s így bizonyos mértékben a jelen munkánál is így van. Ez magától értetődő jellegzetessége az emberi alkotásoknak a bölcséleti meghatározásokat azonban e művek valamennyien elhanyagolták, pedig nézetünk szerint ez az egyetlen helyes alapja minden elbírálásnak. S mi a következőkben ily meghatározásokhoz szeretnénk eljutni.

Ha végigtekintünk az ily műveken, azt látjuk, hogy mégis akadtak néhányan, akik valamilyen vonatkozásban helyesen mutattak rá a probléma egyes pontjaira.

Megpróbálta a kérdést a különböző fajelméletek szem-
szögéből megoldani Gobineau, majd csaknem két em-
beröltővel később Hans Günther is. Tévesen, mert az
arisztokrácia jellemét és szerepét faji elméletekből le-
vezetni nem lehet. Bár kétségtelen, hogy a meglévő tu-
lajdonságok valóban biológiai eredetre vezethetők visz-
sza, de nem faji szempontból, mai értelmezés szerint,
mert az arisztokrácia az a társadalmi réteg, mely min-
denütt a világon fajilag a legkevésbé tiszta. Másrészt,
míg Gobineau elképzelésein határozottan észlelhetők a
múlt század elejének romantikus-misztikus hatásai,
addig Günther csaknem teljesen a Harmadik Biroda-
lomban virágzó fajelméleti elgondolások alapján áll.
Mélyebb e szempontból H. S. Chamberlain kísérlete, ki
ugyan szintén a faji mítoszból táplálkozik.*), de fontos
dolgokat is észrevesz s így, nem arisztokrata száрма-
zása ellenére is, a probléma tisztázásának egyik jelentős
tényezőjévé válik. A régebbiek közül Carlyle „hős”-el-
mélete sok rokonságot mutat a továbbiakban kifejtet-
tekkel, de Carlyle általánosabb emberi vonatkozások-
ban érintette a kérdést s mély gondolatai, melyek két-
ségtelenül korának egyik legnagyobb gondolkodójává
avatják, természetszerűleg nem tudták a problémákat
kimeríteni. A modernek közül Ortega, Hermann Key-
serling és R. N. Coudenhove Kalergi foglalkoztak be-
hatóbban e kérdésekkel, de közülük csak Ortega és Cou-
denhove Kalergi értek el valóban komoly eredménye-
ket. Keyserling arisztokrata származása ellenére egy-
általán nem bizonyíték elméletünk mellett, mert min-
den kiváló értéke ellenére, bizarr és excentrikus egyé-
nisége némely kérdésben oly megállapításokra ragadta,
melyek a való tényállástól nagyon is messze állanak.
Ő sok dologban túlságosan egyéni impresszióinak a ha-
tása alatt áll. Ortega őszintén és becsületesen törekszik
a helyzet tárgyilagos megítélésére, de fejtegetései sok-
kal inkább szociális követelményeket tartalmaznak,
mintsem a tények valódi feltárását. A problémát leg-
inkább kétségtelenül Coudenhove Kalergi közelítette
meg s bár a kielégítő megoldást ő sem találja meg,
mégis „Los vom Materialismus” és „Totaler Staat, To-

*) „A XIX.-ik század alapjai” és „A faj jelentősége”

taler Mensch” című munkáiban igen mélyen elemzi az arisztokratizmus lényegét és e társadalmi réteg külső és belső jövőjét illetően, sok nagyon helyes megállapításról tesz bizonyosságot.

Ha jellemezni kívánjuk a különböző társadalmi osztályokat és főleg ezek élcsoportját, az arisztokráciáit, akkor szükséges, hogy a látszólagost a valóságtól el tudjuk választani. Minden osztály bír oly tulajdonsággal, mely valamely más társadalmi rétegre is jellemző. Tehát egy társadalmi réteg sem jelent sem fizikai összetételében, sem pedig jellembeli megnyilatkozásában zárt egységet. Legkevésbé az arisztokrácia. Közelebbi vizsgálat mellett nyilvánvaló lesz, hogy melyek azok a tulajdonságok, melyek az illető társadalmi csoportra föltétlenül jellemzőek és melyek azok, amelyek csak valamely idegen hatás révén kerültek vele összeköttetésbe. E szemlélet szükségszerű következménye az, hogy az arisztokrácia jellemének vizsgálatakor két ellentétes típust különböztethetünk meg. Az egyik egy fiktív, a maga valóságában egyáltalán nem is létező valami, melyre azonban a továbbiak megértése végett föltétlenül szükségünk van. E fiktív személy, a valóságban nem létező „*az arisztokrata*” típusa, mely összpontosítva magában foglalja mindazon jellemvonásokat, melyek „*az arisztokratára*” jellemzőek. Szóval az eszményi és ideális arisztokrata. Ezzel szemben pedig ott áll a valóságos, a húsból és vérből való arisztokrata minden hibájával és erényével, akit éppen olyan alaposan vizsgálunk kell, mert sem egyiknek, sem másiknak külön-külön való szemlélete nem vezethet el a valósághoz. Csakis az együttes és állandó összehasonlító vizsgálat. A két típus ugyanis szükségszerűen kiegészíti és érthetővé teszi egymást.

A fiktív arisztokrata típusának felállításával igen jól észlelhetjük, hogy a tényleges arisztokratánál melyek azok a megnyilatkozások és jellemvonások, melyek valóban arisztokratikusak és melyek azok, amelyek valamely más társadalmi osztályra jellemzőek s így bizonyos zavaró körülményt jelentenek. E szemlélet által nem lesz túlságosan nehéz, nemcsak a tényleges arisztokráciáról elfogulatlan bírálatot mondani, de jövőbeli fejlődéséről és szerepéről is megközelítőleg valószínű ítéletet alkotni.

A társadalmi rétegek jellemzésénél is egyes csoportok állanak más csoportokkal szemben. Ha ezen vizsgálatnál az élcsoporthoz vonatkozólag — ily fiktív típust állítottunk fel, akkor magától értetődő, hogy e fikció a többi társadalmi rétegek kebelén belül is megteremtendő. Tehát szükséges a másik két társadalmi réteg képviselője gyanánt, az abszolút s a valóságban nem létező „polgár” és „proletár” fogalom felállítása. Mindenesetre ezen fix típusokat az egyes társadalmi rétegek differenciáltsága miatt nagyon nehéz megalkotni, ez mégis szükséges és lehetséges is. Mint a következőkből kitűnik, a fenti képzelt típusokat nagyon is ellentmondást nem tűrően fogalmaztuk meg és amely egyén nem egyezik majdnem hajszálpontosan a felállított követelményekkel, az semmiesetre sem formálhat jogot arra, hogy az alább tárgyalandó társadalmi csoportok valamelyikébe sorozzuk. Nézetünk szerint azonban ez nemcsak az elvont elméleti elgondolásokat igazolja, de fedi a realisabb elképzeléseket is, mert nyilvánvaló, hogy a nyárspolgár, osztályának éppen olyan sajnálatos kinövése, mint az arisztokrata élceiben anynyira közkedvelt Arisztid-típus. S ha ily sajnálatos kinövést a proletárra vonatkozólag hirtelen nem is tudnánk megjelölni, azért ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a proletár társadalom emiatt egységesebb volna.

Szemléletünkben a két szélsőséges társadalmi osztály, a proletariátus és az arisztokrácia a tengely két fix pontja, mely két pont között, bár szintén meghatározva, de kevésbé pontosan és bizonyos rugékonysággal rendelkezve, helyezkedik el a középosztály, vagy mint ahogyan a felállítandó fiktív típusban az egyszerűség kedvéért nevezni fogjuk: — a polgár.*)

A polgár bizonyos mértékben egyaránt rendelkezik az arisztokrata és a proletár jó és rossz tulajdonságai-
val és egyaránt folytat harcot a kettő ellen és a kettő mellett. Támadó tevékenységétől eltekintve, bizonyos kiegyensúlyozó szerepet is játszik, ütköző- és fékezőpont mindkettő számára. Más hasonlattal élve: biszexuális lény, mely azonban a kétlaki életen kívül, saját ön-

*) Fejtegetéseinket szemléltetőleg bemutató grafi-
kon a könyv végén található.

álló életet is él. Minderre bővebben még a következőkben visszatérünk. Ezzel szemben a tengely két végpontján a proletár és az arisztokrata abszolút fogalmak. Jellemük és tevékenységi körük egészen pontosan körülíródott és föltétlenül és könyörtelenül állanak egymással szemben, noha másrészt éppen ez abszolút voltuk miatt, az egyébként mérhetetlen jellegbeli különség ellenére is, több hasonlatosság van közöttük, mint amilyen hasonlat külön-külön a középosztállyal kimutatható. Ebből ismét számtalan érdekes dolog következik, de mielőtt e kérdéssel tovább foglalkoznánk, rá szeretnénk világítani néhány mondatban arra, hogy szemléletünkben milyen viszonyban áll egymáshoz a valóságos és fiktív típus.

Miután a fiktív típus a valóságban nem létező eszménykép marad, így természetes, hogy abszolút értékű fogalommá válik. Ez abszolútát a valóságban kell elképzelnünk. Az arisztokrata és a proletár nemcsak a grafikai ábrázolás kedvéért lesz a társadalmi tengely végpontja, de jellegbeli tulajdonságainál fogva, a valóságban is. Az arisztokrata e lépcsőn a legmagasabb fokot jelenti, a fejlődésnek oly állapotát, mely formailag és lényegileg, belsőleg és külsőleg egyaránt maximum. Az arisztokrata nemcsak külsőleg rendelkezik a legtökéletesebb formákkal, de szellemileg és lelkileg is a legtökéletesebb kategóriát jelenti, melytől mindkét másik társadalmi réteg messze elmarad, úgyannyira, hogy bizonyos vonatkozásokban e fiktív típus föltétlenül úbermensehi magaslatban lebeg amazok fölött. Ez a magasság természetesen vetítődik a tényleges egyénekre és itt aztán a jó hatások mellett már megfelelő rossz hatásokat is kivált, úgyannyira, hogy a valóságban a rossz hatások a felületes tömegek szemében, teljesen elhomályosítják az arisztokratizmus lényegét.

De egyelőre még az eszmei típusról van szó. Ezzel szemben a proletár fikciója magától értetődően a másik végletet alkotja és nemcsak társadalmilag a legalacsonyabb osztály, de valóságban is az ember szellemi és lelki nivójának legalsóbb állapotát képviseli, természetesen azonban itt is csak a társadalmi osztályokhoz viszonyítva. Mert a végtelenségig nem mehetünk, különben arra az eredményre jutnánk, hogy a proletár a

bűnöző kritériuma, az arisztokrata pedig a tökéletes ember. Ez természetesen képtelenség”, mert a proletár minden rossz tulajdonsága ellenére sem okvetetlenül bűnöző, viszont az arisztokratánál is van még magasabb rendű valami, a zseniális és a zseni, melynek abszolút volta ismét csak szükségszerű fikció. De ezzel már ki is mondtuk azt, hogy alapján véve közel járunk a fenti állításhoz. A proletár az alsóbbrendű ember, helyesebb meghatározással az ember 0 fokon, az arisztokrata pedig a felsőbbrendű ember, reális értelemben mondjuk 80 fok körül, melyen túl már csak 80 és 100 fok között a zseniális következik, melynek csúcspontja a századik fokon lévő abszolút zseni. A proletár nem okvetetlenül rossz ember, nem föltétlenül bűnöző, mint ahogyan a legtökéletesebb arisztokrata sem válik pusztán az arisztokrataság fogalmának betöltésével zsenivé. De ahogyan az igazi arisztokratán mindig érzik valami kis lehellet a zseniből, ugyanúgy a valódi proletár mindig, halvány kriminológiai színezettel bír. Ez azonban a fenti szituációnak természetes folyománya. A zéró fok közelebb lévén a mínusz zónához, aránytalanul könnyebb, csábítóan könnyebb az ide való leszállás, mint az emelkedés. Viszont 80 fok körül akarva, nem akarva megérinti az illetőt valami a csúcok tiszta levegőjéből. Magától értetődően s ezt különösen is hangsúlyozni kívánjuk, hiszen ez nemcsak a társadalmi osztályok jellemzéséről mondott bírálatunk leglényegesebb pontja, de ez elméletre építjük az osztályharc jövőjéről még csak a következőkben kifejtendő véleményünket is; — e fikció gyakorlati értelmezését a legtávolabbról sem szabad úgy felfognunk, mintha minden született arisztokrata magasabbrendű, majdnem a zseniális határán járó ember volna, akivel szemben a proletár sorban született egyén minden vonatkozásban alsóbbrendű lény. Így értelmezve nemcsak egyike volna a legigazságtalanabb ítéleteknek, de minden komolyságot nélkülöző alaptalan állítás is. Világos, hogy az a körülmény, hogy valaki grófnak, bárónak, hercegnek vagy proletárnak született, még csak külsőleg határozhatja meg pillanatnyi társadalmi hovatartozását. De ezen külsőségekhez a mi szemléletünknek semmi köze sincs,

Az értéket vagy értéktelenséget természetesen nem a születés pusztá ténye határozza meg, bár a mai biológiai kutatások alapján valószínűnek látszik, hogy a belső érték kialakulásának ez is egyik fontos tényezője lehet. De egyelőre nem erről van szó. Az arisztokratizmus mint fogalom, föltétlenül felsőbbrendű valami, ami után már csak a zseniális és a zseni következik, melynek legmagasabb foka az abszolút zseni, mint szükségszerű fikció, a tökéletes Übermensch mindentől független. De viszont az arisztokratizmus fogalma nem arisztokratikus köznapi értelemben, nem exkluzív formailag, mint ahogyan az arisztokrácia társadalmilag kétségtelenül az. Vagyis, arisztokrata lehet születése pillanatától kezdve bárki, a legnyomorultabb proletár is, ha különben megfelel az arisztokratizmus lényegének, viszont a legkékvérűbb főúr is csak proletár akkor, ha lényege és karaktere a proletár-fikció jellemének felel meg.

Azt, hogy az arisztokrácia nemcsak a legmagasabb társadalmi osztály, de a fejlődési állapot egy maximuma is, bizonyítja az, ahogyan e társadalmi réteghez tartozók egymásközt és azon körökkel érintkeznek, melyek külsőleg föltétlenül még fölöttek is állnak. Az arisztokrata és ezen az egy ponton talán nemcsak bensőleg, de bármely születésénél fogva is arisztokrata, a maga fölötte álló társadalmi réteggel, mely ilyenformán csakis a királyi családokra és az ezekhez tartozók körére szorítkozik, teljesen mint egyenrangú érintkezik. Az egyenrangúság természetesen bizonyos vonatkozásokban és bensőleg értelmezendő, mert külsőleg a társadalmi állás különbsége az etikett és jóízlés következtében kifejezésre jut. Csakhogy itt ismét nagy különbség van az arisztokrata, a polgár és a proletár között. Ugyanis az arisztokrata e külső különbséget, szemben a polgárral és a proletárral, mindig természetesnek veszi és sohasem fogja lealázkodónak tartani. Mint ellentét felhozható, hogy az arisztokrata osztályérdekből dinasztikus érzelmű, mert különösen monarchiában pozíciójának jelentősége mindig az uralkodóhoz és az udvarhoz igazodik. Mindenesetre, főleg azoknál, kik nem túlságosan felelnek meg az arisztokrata fikció követelményének, ez is lehet motívum, de semmiesetre se

döntő tényező s így ezen indokolt, de túlságosan egyoldali magyarázatot nem fogadhatjuk el teljes értékű bizonyítás gyanánt.

Az indítóok sokkal inkább az a belső érték, melynek az arisztokrata mindig tudatában van s mely a polgárból, de főleg a proletárból hiányzik. A proletár, a polgárral vagy az arisztokratával való érintkezésben mindig csak határtalan gyűlöletet érez, azért mert az „úr”, aki elnyomója és hatalmasabb nála. A polgár az arisztokratával szemben már nem gyűlöl, de sértődött. Mindig megbántva érzi magát, még akkor is, ha az illető arisztokrata különben egyáltalán nem érezte vele a köztük lévő társadalmi különbséget. Csakhogy a polgár ezt önmagában érzi még akkor is, ha a legcsekélyebb mértékben sem figyelmeztették rá. A polgárból ugyanis általában hiányzik a belső értéknek azon biztos tudata, mely megvan az arisztokratában s mely így természetesen meghatározza a felette álló társadalmi rétegekkel való külső és belső érintkezés feltételeit. A proletár ezen belső érték-tudattal egyáltalán nem rendelkezik s azért gyűlöl, mert tudja, hogy hiányzik belőle valami, ami a másiknak megvan s amit ő nem tud megszerezni. E hiányt a másik anyagi helyzetére, hatalmára, szóval közönségesen úri mivoltára vetíti és ennek szétrombolásával véli elérni a maga célját. A polgár ezen természetesen már túl van, ő már a valóságnak megfelelően látja a dolgokat és bizonyos mértékig saját erényeivel és hibáival is tisztában van. De nem annyira, mint az arisztokrata. S ezért hiányzik belőle a belső érték biztos tudata. A polgár legtöbbször nemcsak külsőleg, de belsőleg és főleg kapacitásilag is meglátja és eiősmeri a maga fölött álló lényt, de éppen mivel bizonyos mértékig saját értékét is ösmeri és tudja, hogy ő is oda fejlődhetne, idegesíti és bosszantja ez a különbség. Ezért feszélyezi az arisztokratával való érintkezés. Ez a feszélyezettség az arisztokratával való első érintkezés alkalmával kivétel nélkül minden polgárnál megvan, bármilyen polgári öntudattal készüljön is erre (vagy talán éppen ezért) és a fejlődésképteleneknél életük végéig meg is marad. Minden egyes érintkezési alkalom kellemetlenül emlékezteti saját értékének hiányosságára. Magától értető-

dően ezt nem szabad úgy értelmezzük, mintha a belső érték hiányát nyilvánvaló külső körülmények határoznák meg, mondjuk a kifinomult társadalmi érintkezési formák ösmeretének hiánya. Bizonyos, hogy az elfogódott érzést és különösen nálunk, nagyon sokszor ilyen vagy ehhez hasonló körülmények váltják ki. S bár a magunk részéről az ily kifinomult formákat is a belső előkelőség folyamányának tartjuk, mégis világos, hogy ezeknek ösmerete vagy hiánya még nem döntheti el valakinek belső értékét és hovatarozását. Ugyancsak nem vehetjük tekintetbe azon eseteket sem, ahol az arisztokrata szándékosan érezteti a polgárral a köztük lévő különbséget. A fentiekben, mint általában mindenütt, ahol nem utalunk külön ennek ellenkezőjére; a minden zavartól mentes viszonyokról van szó. Ugyanakkor azonban bizonyos, hogy minden egyéni öntudat ellenére az arisztokratát is nagyon gyakran veszélyezi a polgárral vagy a proletárral való érintkezés. S ez a legtöbb esetben egyáltalán nem (mini ahogyan azt általában tévesen hiszik) *góg*, hanem a büntudatérzós eredménye. Ez a büntudatérzés, mely nem más, mint a szociális igazságtalanságnak a tudata, ma már tudatosan, vagy tudat alatt majdnem minden arisztokratában megvan és a polgárral vagy a proletárral való érintkezéskor azonnal jelentkezni fog. Ezen a téren tehát az arisztokratának is bizonyos gátlásokat kell legyőznie s formailag ezen az egy ponton teljesen hasonlít a másik két társadalmi réteghez. Kétségtelen, hogy a büntudatérzés a legtöbbnél csak érzés marad, minden további konkrét kihatás nélkül, de a tényen ez semmit sem változtat.

Az arisztokrata tehát a polgárral és a proletárral ellentétben a maga fölött állókkal való érintkezésben nem érzi lealázónak a formai különbségeket, sőt a ceremóniák megtartását egyenesen elősegíti és benne maga is örömet leli. Eltekintve a természetes emberi hiúságtól, mely mindebben nagymérvű kielégülést talál, s mely kétségtelenül egyik fontos indítéka a fenti magatartásnak, ezen lázadás nélküli alárendelés még az előbb említett belső érték ösmeretéből fakad. Az arisztokrata jól tudja, hogy uralkodójában önmagát tiszteli meg. Éppen azért, mert a közjogi és esetleg vagonjogi hely-

zeten kívül nem érez semmi más különbséget maga és uralkodója között. Midőn tehát uralkodóját bizonyos formák közt tiszteli és magát önkényesen alárendeli, akkor tulajdonképpen önmaga előtt borul le és önmaga értékét helyezi magasra. Ez bizonyos esetekben lehet ugyan a narcizmushoz hasonló önimádat és egoizmus, item is állítjuk az ellenkezőjét, de bárhogyan is szemléljük a dolgokat, azok a maguk valóságában a fentiekhez hasonlóan jelentkeznek. Az arisztokrata bizonyos vonatkozásokban tehát spiritualizálja és imperszonifikálja az uralkodó fogalmát és e fogalmat önmagára vetíti. A valóságban az arisztokráciánál magasabb *társadalmi osztály* nincs és az ehhez való tartozás a lelki fejlődés és a szellemiek kivételével, a maximuma annak, amit egyén a földön elérhet. A hatalom területe, a gazdagság stb. mind változhat, növekedhet és apadhat természetesen e körön belül is, de ez a dolog lényegén mit sem változtat. A hatalom területe, a gazdagság stb. csak külső jelek, melyek legfeljebb hierarchikus megkülönböztetések egy ugyanazon osztályon belül, de a dolog érdemleges részét nem érintik. A leghatalmasabb uralkodó is lényegileg nem több, mint a legszegényebb és legjelentéktelenebb arisztokrata, ha az illető főrangú megfelel az arisztokratizmus ama követelményeinek, melyekről már szó volt és melyeket még a továbbiakban fogunk kifejteni. S ugyanígy, a legszegényebb és a legjelentéktelenebb igaz arisztokrata lényegében szintén teljesen egyenrangú a leghatalmasabb szuverén uralkodóval. A köztük lévő különbség csak külső megkülönböztetés, egy hierarchikus disztinkció, melyet az osztályképződés sajátosságai termeltek ki magukból, de mely a dolgok érdemleges részét a legtávolabbról sem érinti. Ezen hasonlatosságot talán leginkább a katolikus egyház szervezetéből vett példával tudnánk megvilágítani, hol mint ösmeretes, püspöknél nagyobb lelki hatalom nincs, tehát még a pápa is csak püspök, lényegileg a többi püspökkel teljesen egyenrangú és semmiben sem fölöttük álló. A köztük levő különbség szintén csak hierarchikus megkülönböztetés, melyet egyházkormányzati, diszciplináris okok követelnek meg, de mely a dolgok spirituális részét nem befolyásolja. Másrészt azonban ezen két körül-

ményt nem lehet teljesen azonosítani egymással, mert míg az egyháznak e meghatározása bármilyen eredetű is legyen, de azért többé-kevésbé mégis csak önkényes és azonos feltételek mellett a megfelelő lelki hatalom hiányában is esetleg nagy kapacitási különbség lehet a pápa és mondjuk akármelyik felszentelt áldozó pap között az illető sacordes javára, addig egy uralkodó azonos feltételek mellett (természetesen az azonos feltételek hangsúlyozása igen fontos) csak bármely igazi arisztokráciával lesz egyenlő és semmivel sem több annál, de ugyanakkor azonos feltételek mellett, mint lényeg és érték föltétlenül több lesz az arisztokrácián kívüli osztályok bármelyik egyénénél. Mindez azért, mivel az arisztokratizmus fogalma úgy, ahogyan ezt meghatároztuk s ahogyan még a következőkben fogjuk fejtegetni, szuperlativusza az ember fejlődési képességeinek, maximum, mely alól csak a zseni és a zseniális, ember kivétel. Viszont a zseni származására való tekintet nélkül, bizonyos vonatkozásokban föltétlenül tökéletes arisztokrata is.

Az egyenrangúság megnyilvánulása más aszerint, hogy az illető társadalom a fejlődésnek mily fokán van. Például a kontinentális uralkodó családoknál majdnem mindenütt létezik az egyenrangú házasság fogalmaj mely nemcsak a Habsburg-család házi törvényeiben határozottat meg szigorúan, de hallgatólagosan, vagy kifejezetten a többi uralkodó családoknál is elősmertetett. Természetes, hogy ezen törvény nem irányul az arisztokrácia ellen és az arisztokráciának sohasem is jutott eszébe, hogy így fogja fel a dolgot, bár magától értetődően az egyenrangú házasság fogalmából ő is kizárta. Ennek folyománya, hogy az arisztokrácia a maga körében is annyira ellenzi a rangon alui házasságot. Bár e felfogást némileg indokoltnak tartjuk, mégsem vitatkozhatunk az álláspont helyessége vagy helytelensége felett. Mindössze arra szeretnénk rámutatni, hogy a valóban kvalitatív, vagyis arisztokratikus nemzeteknél az ilyen tilalmi korlátok nem léteznek és azokra nincsen is szükség, mert a kvalitatív nívó annyira magas, hogy a külső ellentétek fennállása mellett, bár ezek sem túlságosan élesek, a belső korlátok a minimumra redukálódtak. Angliában a morganatikus házasság ösme-

retlen fogalom és legutóbb a VIII-ik Edwárd király házasságával kapcsolatban felmerült konfliktus sem azért tört ki, mert Mrs. Simpson polgári származású volt, hiszen a királynak jogában volt bármilyen származású nőt királynévá tenni. Sokan e körülményt, valamint azt, hogy VIII-ik Edwárd meg kellett hajoljon a parlament és a kormány akarata előtt, a demokrácia győzelmének nevezték. De feltehető a kérdés, hogy nem nevezhetjük-e ezt ugyanígy az arisztokrácia győzelmének? Természetesen nem azon egyszerű értelemben, hogy egy polgári származású nőt megakadályoztak abban, hogy Anglia királynője legyen. Mrs. Simpson nem polgári származása, hanem magánélete miatt, melyben az angol közvélemény kivetni valót talált, nem lehetett Anglia királynője. S ez a természetes szelekció, a minőségnek, a kvalitásnak mindenek fölé való helyezése, melynek még a hallatlan népszerű és valóban tehetséges királyt is feláldozták, föltétlenül arisztokratikus vonás, a legarisztokratikusabb vonások egyike. A végletek mindig és mindenütt találkoznak. A legtisztább demokrácia és a legtisztább arisztokratizmus nem egy és ugyanaz-e? Én azt hiszem, igen.

A polgár, a fenti formaságokban nem fedezi fel az önmaga értékére visszahulló megbecsülést és ezért a maga fölött lévőknek adandó tiszteletadást kissé mindig lealáználak véli. Az arisztokrata, még Angliában is, ahol pedig az előbb említett általános demokrácia vagy arisztokratizmus folytán a király valóban csak primus inter pares, mindig készséggel kifejezésre juttatja a fennálló különbségeket. E motívumban keresendő továbbá az arisztokratának nemcsak az etikethez és ceremóniához, de általában a formaságokhoz való ragaszkodása, melyet az élcsoporthoz tartozók nemcsak felfelé, de önmaguk közt is szeretnek megtartani. A formaságokhoz való ragaszkodás az arisztokráciának egyformán bűne és erénye lehet. Mert míg a legsúlyosabban elítélendő az olyan formaság, mely mások rovására jelentkezik, és nem veszi figyelembe az általános emberi követelményeket, addig vitathatatlan, hogy éppen a formákhoz való ragaszkodás¹ adja az arisztokráciának azt az ellentálló erőt, mely más fizikai vonatkozásban ma már bizonyára nagyon meggyengült. A helyes formali-

tások helyes és állandó gyakorlása megszokottá válik és ezáltal a külső és belső életfolyásnak oly állandóságot biztosít, amely természetszerűen hozzájárul a kiegyensúlyozottsághoz és a produktiváshoz is. E formalitásnak természetes következménye, amit általában konzervativizmusnak neveznek. S hogy ez a konzervativizmus helyesen alkalmazva s bizonyos keretek között mit tudott produkálni, ahhoz elegendő végiglapoznunk Anglia utolsó ötven évének politikai történetét, hol az arisztokratikus konzervativizmus oly egyéniségeket teremt, mint a zsidó Disraeli és a valóban arisztokrata Lord Curzon. Mindezek azonban kevésbé lényeges dolgok és tulajdonképpen csak folyamányai az általános arisztokratikus jellemvonásoknak. (Ez egyenlőség legősibb felismerése az Artus királyról szóló monda, melynél arisztokratikusabb valamit alig lehet elképzelni s egy szimbolikus modern megnyilatkozása volt a kerekasztal konferencia.)

XIII. fejezet

„Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben der täglich sie erobern muss.“

Goethe: Faust.

Arisztokrata és proletár, mint individualizmus és kollektivismus — A polgár viszonya e fogalmakhoz — Az individualizmus jellembeli következményei — Az „ős” probléma — Politika és individualizmus — Miért lehet az arisztokrata adott esetben szocialista és miért nincs arisztokrata származású kommunista vezér — A XIX.-ik század mint az individualizmus kora — Politika és dilettantizmus — A dilettantizmus oka és további hatása a művészetre és tudományra — A foglalkozások proletáriás vagy arisztokratikus volta — Mérnök és zsákhordó — Arisztokratizmus és sport — Az osztályöntudat — Az arisztokrata csak minimális osztályöntudattal rendelkezik — Ennek okai és az osztályöntudat intenzitása a többi társadalmi rétegeknél — Arisztokrácia ellenes hangulat, a kollektivismus előrenyomulásakor — Az 1917-es orosz forradalom és a fran-

cia forradalom összehasonlítása — Az ellentétek találkozására — A „burzsuj” fogalom értelme és jelentősége a kommunizmus szemszögéből — A kommunista viszonya a polgárhoz és az arisztokratához — E viszony felderítését szolgáló egyéni kísérletek

Az arisztokrata és a proletár mint individualizmus és kollektívizmus is ellenpólusként állanak egymással szemben. Ez különben a belső érték tudatából vagy hiányából is következik. Individualista, egyéniség csak az lehet ki e hatalmat jelentő belső értékkel tisztában van. Aki, mint a proletár, ezen biztonságérzést, belső értéket és hatalmat közvetítő tudattal nem rendelkezik, nem lehet az individualizmus híve és gyengesége folytán a kollektívizmus védőszárnyai alá menekül, bogy sejtéként beolvadjon az egészbe, az egésznek védelmét és áldását élvezhesse. Ezzel szemben a fiktív arisztokrata maga a tökéletes individualizmus. Egyéni értékének és képességeinek teljes mértékben tudatában van, egyéni életet él és ebben az élni akarásban más, kevésbé határozott egyéniségeket könyörtelenül le is gázol, viszont az egyéniséget, bármilyen ellenfele is legyen, mindig érti és becsüli. A proletár viszont az egyéniségben *csak* ellenfelet láthat, mert az egyénisége folytán olyasmire képes, melyet ő belső értékének hiányában sem felfogni, sem végrehajtani nem tud.

Természetes, hogy az arisztokratánál, e szélső határokig menő individualizmus nemcsak a valóban nagyvonalú dolgokban nyilvánul meg, de az élet apróbb vonatkozásaiban is. Ebből kifolyólag az arisztokratáról azon téves hitet terjesztik, hogy különöc, kényes és gögös (ez utóbbira még részletesebben visszatérünk). S itt ismét élesen nyilvánul meg a három társadalmi rétegtípusa között levő különbség. Mert e hiedelmek terjesztése leginkább a polgártól indul ki. A proletár oly messze esik az arisztokratától, hogy cselekedeteit vagy életmegnyilvánulásait egyáltalán fel sem bírja fogni, tehát nem is gondolkozik róluk, s egyszerűen minden további nélkül szívből utálja őket. A polgár azonban az arisztokratához már jóval közelebb áll, nemcsak észreveszi, de gondolkozik is e megnyilvánulásokon. Ő már csak bizonyos fokig kollektív és erősen indivi-

dualista hajlamú, de még nem érkezett el az individualizmusnak arra a fokára, hogy az arisztokratát tökéletesen megérthesse s így kénytelen megelégedni a bírálattal. S ez a bírálat nagyon gyakran nem egyéb téves magyarázatnál. Képtelen felfogni az individualizmus egyes kifinomult megnyilatkozásait és ezért az arisztokratát különcnek, kényesnek és gőgösnek nevezi, magában pedig bosszankodik azon, hogy mindezt nem tudja megérteni. Utánozni próbálja, de persze csak lefelé s azt is rosszul. Bizonyos, hogy mindez kultúrhiánynak is mondható, de a dolog megértéséhez szükséges a hiány valódi okainak felfedezése. Egy magyar közmondás szerint: úr nem siet, nem kérdez és nem csodálkozik.*) A nem sietést valószínűleg a mi különleges hazai viszonyaink termelték ki, hol még mai napig is mindenben érzik egy kis ázsiai nyugalom és nemtörődomség, így ezt nem vonatkoztathatjuk az általános viszonyokra. A csodálkozás hiánya ismét összefüggésben van azzal, amit majd az arisztokratizmussal és a zsenialitással kapcsolatban fogunk vizsgálni, de a kérdés már határozottan jelenlegi problémánk körébe vág. Az arisztokrata csakugyan nem kérdez. Ha idegen városban van, inkább bolyong egy félórával tovább és maga találja meg a keresett helyet, mintsem a járólóktól megkérdezze a helyes irányt. Ugyanígy egy arisztokratának se fog eszébe jutni, hogy vasúton vagy valamely nyilvános helyen idegen emberekkel minden különösebb indok nélkül ismeretséget kezdjen. Az igazi arisztokratának nagyon komoly okai kell legyenek arra, hogy ezeknek ellenkezőjét tegye. A polgár mindezt természetesen indokolatlan zárkózottságnak, különködésnek, lenézésnek és gőgnek könyveli el, pedig a legtöbb esetben nem az. Bizonyára ez is lehet, de az illető akkor már nagyon is eltávolodott a fiktív arisztokrata típustól, mert mint látni fogjuk, a *gőg* egyáltalán nem arisztokratikus vonás. Az igazi indítóok az individualizmus, a saját és mások egyéniségének tökéletes megbecsülése, mely annyira atavisztikusan idegződik az ariszto-

*) Igaz, ehhez a nemfizetést is hozzá szokták tenni, de ez már ismét csak sajnálatos kinövés, mert az igazi úr mindig fizet.

tába, hogy mindezt csak nagy külső vagy belső események hatására tudja némileg levetkőzni. Ez a megbecsülés nemcsak nem óhajtja a saját magánügyeit mások előtt szellőztetni, de éppen ennyire tiszteletben tartja más egyének magánügyeit is, egyéniségüknek minden szokását, minden belső megnyilatkozását. Az arisztokrata ismerőseitől sohasem fogja kérdezni, hogy ezt vagy azt miért teszi, bármilyen különös dolgot is műveljen az illető, mert tudja, hogy neki is vannak ilyen saját maga előtt nagyon jól megindokolható különcködései, s így a más szokásait tiszteletben tartja. Ezzel szemben a polgár azonnal kérdezni fog. Miért teszi ezt vagy azt? S mindez nem annyira tudásvágy, mint puszta kíváncsiság, vagy ami a jelen esetben ugyanaz, — indiszkréció. A másik egyéniségének és magánügyeinek tiszteletben nem tartása. Az, hogy a polgár a kérdősködések mellett saját magáról is elmond minden lehető és lehetetlen dolgot, nem változtat a helyzeten semmit; ez a közvetlenség nem emeli őszintesége értékét. Ellenkezően, sílyosbítja. Az individualizmus újabb hiánya és a másik egyéniségének újabb nem megbecsülése. Részint nem érzi saját egyéniségének zárt s éppen ezért kielégítő voltát, tehát szüksége van arra, hogy bensejét mással is közölje, (a művésznél mindez természetesen egészen más motívumokból fakad) másrészt pedig nem gondolja meg, hogy közlései a másik ember számára valószínűleg abszolút semmi jelentőséggel sem bírnak és így fölöslegesen rabolja el idejét. Arisztokratánál ez sohasem fordulhat elő. Ezért teljesen elképzelhetetlen az, hogy egy arisztokrata, mondjuk vonaton megismerkedvén valakivel, egy órán belül elmondja az illetőnek egész élettörténetét, összes szerelmi és családi vonatkozású ügyeivel együtt. Egyáltalán nem is ismerkedik, mert erre nincs semmi belső szüksége. Saját egyénisége izolálja a külvilágtól és az csak zárt egységként reagálhat más egyéniségekkel kapcsolatban. A megismerkedés vágya csak a vele belsőleg tökéletesen egyenrangú, vagy felette álló személyiséggel kapcsolatban jelentkezhetik. Ez az eredete az unatkozó angol jólismert figurájának, melyet mint ilyet bármely nemzet arisztokráciájának körében is megtalálhatunk. Sem az angol, sem az arisztokrata nem

unatkozik, mindössze a saját egyénisége teljesen kielégíti és nem érzi pillanatnyilag szükségét annak, hogy más egyéniségekkel kapcsolatot teremtsen. A proletár az egyéniség hiányánál fogva, azonnal a kollektivizmus védőszárnyai alá menekül, a polgár pedig, ki már individualista ugyan, de még tökéletlen alakban, keresi a hasonló gondolkozású egyéneket, hogy ezáltal individualizmusában megerősítve érezze magát. Az arisztokratának nincs szüksége e megerősítő érzésre, ő máitökéletes individuum és tökéletessége folytán a partnereket nem keresés útján, hanem ösztönszerűleg, majdnem azt mondhatnánk telepaticusan találja meg. Az arisztokrata az egyéniséget mindig becsüli, értékeli is, a proletár viszont csak ellenséget láthat benne, s a saját Énje tudatának hiányában szükségét érzi, hogy saját értékét embertársa lealacsonyításával fokozza.

Bár halványabb mértékben, de ez a törekvés a polgárban is megvan (arisztokrata-vicek), miután az individuum fogalmát ő sem érti meg és főleg: mivel képtelen e fogalom átélésére. Ezzel függ össze bizonyos vonatkozásban az, hogy az arisztokrata büszke öseire. Azért, mert ősei magához hasonló egyéniségek voltak, akik éppen ezért nemzedékről nemzedékre segítettek kiformálni az ő tulajdon egyéniségét is. A proletár, ki egyáltalán nem és a polgár, ki csak kevésbé egyéniség, a múltban sem rendelkezhetett ily egyéniség-elődökkel, mert ha rendelkezett volna, akkor ő is arisztokratikus egyéniség volna és nem polgár, vagy proletár. A fenti motívumokból eredő elzárkózás szerves és egyik legfőbb jellemvonása az arisztokratának. Ily értelemben tehát a zárkózottság föltétlenül arisztokratikus jellemvonás. Nagyon természetesen felvetődik a kérdés, hogy mindez indokokon túl nem játszik-e fontos szerepet a beképzeltség és a gög? Bizonyára. Tagadhatatlan, hogy az arisztokrata elzárkózásában mindig van egy kis lenézés is, ami nem is annyira gög, mint inkább az a többé-kevésbé jogos félelem, hogy a bensőleg sem hasonló emberek társaságában feszélyezve érezné maga!.. Ma pedig, midőn az osztályharc hevessége folytán az arisztokráciát szellemileg és morálisan alsóbbrendű osztálynak nyilvánították, mindehhez még bizonyos fokú ösztönszerű félelem is hozzájárul. Mindez azonban csak a

gyakorlati megítélésnél lehet fontos és még itt sem lehet bizonyos szűkreszabott határokon túl, mert hiszen a fenti alapmotívumok mégis csak változatlanok lesznek. Az elzárkózás semmiesetre sem lehet gőg, míg annak indítóoka csak a saját vagy más egyéniségének megbecsülése. De csakis e pontig. Abban a percben, hogy az izoláltság bármilyen vonatkozásban való feladása embertársaink megsegítésének érdekében szükséges és ezt nem tesszük meg, akkor már valóban gőgből eredő igen súlyos hiba.

Az individualizmusból folyik, hogy az arisztokrata politikai téren csak olyan pártokhoz csatlakozik, melyeknek az individualizmushoz valami közük van. Mentől több közük, annál több bennük az arisztokrata. És hasonlóan az arisztokrata csak oly foglalkozást képes valóban jól ellátni, amelynek szintén valami köze van az egyéniséghez. Ezért vannak arisztokrata származású szocialisták, sőt szocialista vezetők is, de nem léteznek arisztokratából lett kommunista vezérek. Ez igen éles és lényeges megkülönböztetés. A tulajdon mindig összefüggésben van az egyéniséggel. A kommunizmust, mint közösségre irányuló tendenciát, mindig meg kell különböztetnünk a szocializmustól, mint társadalmi együttműködésre irányuló törekvéstől és az emberiség elismerésétől, annak minden tagjában. Így értelmezve a szocializmus bizonyos vonatkozásokban arisztokratikus, míg a kommunizmus kizárólag proletár jellemvonásokat mutat. A szocializmus gondolatvilága adott esetben megfelelhet a valódi arisztokratának is, de a kommunizmus már sohasem, mert az egyéniségének feladását jelentené. Másrészt pedig természetes, hogy az úgynevezett polgári pártok közelebb állanak az arisztokratához, mert hiszen azok mindegyikében több alkalom kínálkozik az egyéniség kiélésére. A konzervatív és liberális program és ezek különböző válfajai, erre mindenesetre több teret nyújtanak. A múlt század még kétségtelenül az individualizmus kései, de nagyon virágzó korszaka volt. S feltűnő, hogy e kor nagy államférfiai, kezdve Metternichtől és Talleyrandtól, Ganningen, Wellingtonon, Steinen, Széchenyin, Andrassy Gyulán át egészen Cavourig és Bismarckig, majdnem mind született arisztokraták voltak. A szociális korlá-

tokat itt nem lehet elégséges ellenérv gyanánt felhozni, mert éppen az előző fejezetekben igyekeztünk kifejteni, hogy másrészt a múlt század a polgáriasság korszaka volt, midőn tehát az alulról jövő ember, ha akart és valóban tehetséges volt, érvényesülni is tudott, mint ahogyan érvényesült is. (Gladstone, Disraeli, Kossuth, Deák.)

A politikából csak akkor lesz valóban „államtudomány”, ha azt államférfiak csinálják. S erre csak „az arisztokrata” képes, mert csak „az arisztokrata” lehet államférfi. Másrészt kétségtelen, hogy minden egyéb körülménytől eltekintve a tényleges arisztokrata a legtöbb esetben született politikus. S ennek oka, hogy a dilettantizmus, a műkedvelősködés és a politika rokon fogalmak.*) A tényleges arisztokrata pedig többnyire dilettáns. E körülményt valószínűleg a túltegyésztett faj és a tagadhatatlanul meglévő bizonyos fokú degeneráció magyarázza. Mindkét tényező erősen korlátozza az elmélyülés lehetőségét. Majdnem minden arisztokrata fejlett művészi érzékkel bír, de ugyancsak ezért van köztük igazán kevés nagy művész, író vagy tudós. Viszont éppen olyan biztos, hogy az igazi író többnyire, az igazi művész és tudós pedig mindig eszményi arisztokrata is.

Az individualizmus következményei érdekesen nyilvánulnak a foglalkozások terén is. A legújabb időkig, ha az arisztokrata kedvtelésből vagy kényszerből foglalkozott valamivel, akkor a csekélyebb számú egyházi pályától eltekintve vagy politikus vagy katona volt. Ezenfelül szabad idejében lovas vagy vadász. S ma is, midőn ezen a téren az arisztokrácia már nagyon polgáriasodott, azt tapasztaljuk, hogy igazán érvényesülni csak azokon a pályákon tud, amelyeken az egyéniség leginkább kiélheti magát. Ahol tehát az egyéni kezdeményezés és a valami iránti érdeklődés lényeges alkotó elem.

Föltétlenül vannak arisztokratikus és nem arisztokratikus foglalkozások. Csakhogy az etikai elvektől eltekintve, ezek egyáltalán nincsenek valamely species-

*) Az államférfi és a politikus közti különbségre még a következőkben visszatérünk.

hez kötve. A zsákhordás például nem azért nem arisztokratikus foglalkozás, mert egy grófra vagy báróra nézve lealacsonyító, ha ő zsákot hord, hanem azért, mert a zsákhordó az egyéni kezdeményező munkának csak a legminimálisabb részét végzi. Egyénisége úgy szólván nem is létezik és munkája által individuuma beleolvad egy kollektív közösségbe, melynek létrehozásában ugyan segédkezett, de melyhez mégis igen kevés köze van. Viszont a zsákhordóval szemben nem állíthatjuk azt, hogy csak a vele összeköttetésben lévő mérnök munkája, ki azon házat építi, melyhez az illető hordár a zsák cementet vagy homokot hordja, arisztokratikus. A mérnöki foglalkozás bizonyára arisztokratikus dolog, mert az egyéniségen alapszik, de nem zárólag. Nemcsak a szellemi, a kézimunka is lehet arisztokratikus. A legnyomorultabb kínai kuli, ki saját kezével sárból építi kunyhóját, arisztokratikusabb munkát végez, mint a fehér zsákhordó, mert tevékenységében több egyéni alkotó és igazgató erő van, mint a már többször idézett zsákhordóéban. Marxista mentalitással ezt természetesen nem lehet felfogni, de fejtegetéseink nem is e felfogásnak szólnak. E különbséget még a modern nagy kapitalisták is felfedezték. Ford volt közülük az első, ki ezt észrevette és a hiányt azzal próbálta áthidalni, hogy a munkást kvázi az üzem részvényesévé tette. Bár a munkás helyzete ezáltal még nem vált sokkal egyénibb színezetűvé, de mindenesetre megszűnt teljesen egyéniség nélküli proletár jellege. Azáltal, hogy a munkás a gyár sorsában a pusztán megélhetésen túl is érdekelve van, bizonyos tere nyílik az egyéniség kialakulásának és fejlődésének. Foglalkozása tehát arisztokratikusabbá vált s ezáltal mind a munka effektív, mind teljesítményének kvalitatív értéke emelkedett.*)

Az individualista hajlam természetesen minden más terre s így a szórakozásokra és a sportra is kihat. Napjainkban is azt tapasztalhatjuk, hogy van jó arisztokrata atléta, vívó, úszó, stb., de nincs kiváló ariszto-

*) Európában többek között a cseh Bata és a francia Citroen próbálkozott hasonló módszerrel berendezkedni.

krata futballista, vagy rugby-játékos. A futball kollektív sport, hol az egyes emberek akciója beleolvad a csapat játéktudásába és az egyéniség kifejezése majdnem pusztán a góllövésre korlátozódik, mely az arisztokrata individuumot nem elégíti ki. Bizonyos, hogy a futballnak sok arisztokrata rajongója van, de ezek a rajongásnál is maradnak, bármilyen kitűnő sportemberek is legyenek különben. A játék felfogása és technikája annyira eltér velükszületett atavisztikus hajlamaiktól, hogy képtelenek az átlagnál jobb eredményt elérni. A csapatsportokban csak ott képes az arisztokrata kiválóbbat produkálni, hol a csapatok keretén belül mégis bizonyos egyéni megnyilatkozásokra is alkalom nyílik. A lovaspólónál a lovas a lovon „uralkodik” és a hoki és a kriket szabályai kevésbé kollektív jellegűek. A lovaglás és a vadászat sem azért arisztokratikus sportok, mert többnyire arisztokraták üzik őket, vagy mert különösebb anyagi áldozatokat követelnek. A vagyoni korlátok már rég ledőltek, sőt nagy mértékben eltolódtak a középosztály javára. Mindez csak a társadalmi rétegek közt megnyilvánuló különbségben keresendő. Az arisztokrata izoláltságánál fogva szórakozásaiban is az egyenrangú lehetőségeket keresi s ha ezt nem tudja teljes mértékben megtalálni, akkor a sportban is nemcsak *győzni*, hanem *legyőzni* is akar. S így még kedvtelésein belül is vannak disztinkciók. A futtatás már bizonyos értelemben véve modern sport, hol csak a győzelem a fontos. A falkavadászatnál ellenben az, hogy az illető végiglovagolja a távot és átkerüljön az akadályokon, idő és sebesség mellékes. A lovaglásnál a ló és a lovas egyenrangú felek, kik egy bizonyos mértékig mindig *mérgőznek* egymással és a jó lovas *reakényszeríti* akaratát az állatra, amely *engedelmeskedik*. A futballnál a half a centercsatárhoz passzolja a labdát s ha az jól lő, akkor az a *csapat* győz, melyben a gólt x. y. rúgta. Ha nincs meg az egyenlő eshetőség, akkor az arisztokrata igyekszik azt lehetőleg minél jobban megteremteni. Hiszen a mai európai vadászatok igazán nem mondhatók a vad szempontjából veszélyeseknek s így a küzdő felek itt nem állanak egyenlő eshetőségekkel egymással szemben. De éppen ezért elképzelhetetlen, hogy egy arisztokrata

nyúllesre járjon és a mitsemsejtő állatot jóformán lemészárolja. Az arisztokrata-kocavadász nemlétező fogalom, míg a polgár vagy proletár, ha nem emelkedik arisztokratává, mindig kocavadász lesz és marad. A gyakorlatlanság hiánya itt nem hozható fel elegendő ellenvetés gyanánt, mert hiszen éppen a vadászat, melynek gyökerei, arisztokratikus volta mellett is kétségtelenül az ember állatias természetében rejlenek, már régóta meglehetősen elterjedt a társadalom minden rétegében. Csakhogy éppen itt van a különbség. Az arisztokrata bármit is tegyen, azt átalakítja a maga individualista szemléletéhez, míg a polgár vagy proletár ennek csak rosszul sikerült utáztatára képes, mely továbbra is magán hordja osztályának, gondolkodásának bélyegét. Arisztokratikus gondolkodásmóddal vagy születésénél fogva rendelkezik valaki, vagy későbbben érzi át és így teszi magáévá, de ezt megtanulni, semmiféle könyvből nem lehet.

Ugyancsak az individualizmusból folyik, hogy az arisztokratában sokkal kisebb az osztályöntudat, mint a proletárban, vagy bármely más társadalmi rétegben. Az osztályöntudat nála csak nagyon halvány, mindenesetre több, mint a múltban volt, de ezzel még nem mondtunk semmit, mert hiszen ma sem sok és ez is inkább csak a közös veszedelem által kiváltott egymásrautaltságnak az érzése. Az arisztokrata ugyan mindig büszke a maga arisztokratikus származására, önhitt, adott esetben gőgös is, de ez semmiesetre sem jelentkezik oly formában, mint az úgynevezett proletár vagy polgári öntudat. Az osztályöntudat az arisztokratánál minimális. Erre egyénisége folytán nincs is szüksége. Mind a proletárnál, mind a polgárnál az osztályöntudat megnyugtató valami, egy sebre ragasztott tapasz, mely seb az egyéniség hiányából fakadó bizonytalan és alsóbbrendű érzés. A kollektivitásnak külső és megnyugtató bizonyítéka. Én proletár vagy polgár vagyok és büszkén vallom magam proletárnak vagy polgárnak, mert a többiek; főleg a többség is az. A többiekhez hasonló hibáim vannak s így nem kell emiatt külön szégyelnem magam. S ami talán a legfontosabb: az én társadalmi rétegeből származott ez és ez a nagy élő vagy halott egyéniség, tehát ő az enyém és én is az

övé vagyok. (Amellett természetesen nem veszik észre, hogy a közülük származó egyén már rég nem tartozik közéjük. Lenin és Sztálin sem proletárok többé és sok esetben arisztokratikusabbak a született arisztokrátánál.) Ezzel szemben az arisztokrata egyéniség és semmi más. Neki nincsen szüksége ily megnyugtató érzésre, mert ő belsőleg is teljesen kielégíti önmagát. I am, ego sum. Semmi más. „Vagyok, mint minden ember, fenség.” Az alatta lévők belsejét nem nyugtalaníthatják, a maga fölött lévőköt elismeri és az egyenrangúakkal barátságosan érintkezik anélkül, hogy egymás köreit zavarnák. És ha zavarják? Akkor megmérkőzik és vagy győz vagy őt győzik le. Hol van és mire kell itt osztályöntudat! Minél magasabbrendű valamely arisztokrácia, annál kevesebb osztályöntudattal rendelkezik. Természetesen más dolog az összetartás és más az osztályöntudat. A gazdasági és politikai támadások következtében az arisztokrácia ma nemzetközileg is összetartóbb, mint régen volt, de osztályöntudata csak nagyon keveset emelkedett. Ez például Angliában ma már odáig fejlődött, hogy ott közvéleményileg is, nemcsak azokat számítják az élcsoporthoz, akik valamely címmel rendelkeznek, hanem akiket belsőleg és külsőleg méltónak tartanak arra. A főrangú cím, csak mintegy külső elismerése ennek. Igaz, mindezt lehet demokráciának is nevezni, de azért lehetetlen fel nem fedezni e felfogásban az osztályöntudat hiányát. Másrészt az is bizonyos, hogy ez a felfogás Angliában szorosan egybekapcsolódik a gentleman fogalommal, mely a maga mivoltában szintén teljesen arisztokratikus valami.

Az osztályöntudat hiánya tehát természetes következménye a fejlett individualizmusnak. S hogy az arisztokrácia és az individualizmus fogalmi mennyire egybefonódnak, azt a tömegeknek az arisztokráciával szembeni állásfoglalásából is észlelhetjük, abból az állásfoglalásból, mely a történelmi események és eszmei áramlatok hatása alatt az idők folyamán megnyilvánult. A pillanatnyilag uralkodó arisztokrataellenes hangulat akkor kezdett kialakulni, midőn a kollektívizmus mindjobban előtérbe nyomult. A kollektív gondolat, a kollektívizmus fogalmának eszményé való té-

tele, természetszerűleg maga után vont a születési arisztokráciaellenes áramlatot. Az arisztokratizmus és individualizmus fogalmai majdnem fedik egymást s mint ilyenek pillanatnyilag polárisan szemben állanak a kollektívizmus fogalmával. Mindezt különösen a mai eseményeknél észlelhetjük, hiszen arisztokrataellenes hullámok a történelem folyamán már többször is voltak, de ezekre nem lehet a fenti szemléletet alkalmazni. A hasonló korábbi megnyilatkozások még pusztán osztályharcú érdekösszeütközésekből, szabatosabban meghatározva, fizikai súrlódási felületekből keletkeztek, míg a mai ellentétek eredői, a nagy mértékben meglévő fenti motívum mellett, eszmei térről származnak. A francia forradalomkor bizonyára a mainál jóval intenzívebb arisztokrataellenes hangulat uralkodott és az arisztokraták ezrei véreztek el a hóhér bárdja alatt s mégis, az ellentét indítékai nem mindenben azonosak a napjainkban megnyilvánuló hasonló felfogással.

A forradalom polgári jellegénél fogva még a rémuralom is lelkiismeretesen, bizonyos értelemben nyárs-polgárian működött és a forradalmi törvényszékek nemcsak a kivégzettek lajstromát őrizték meg, de majdnem minden esetben azt is pontosan feljegyezték, hogy az illetőt minő vétség miatt ítélték halálra. Ha végig lapozzuk a lajstromokat, azt látjuk, hogy a halálos ítéletek motívumait túlnyomólag összeesküvésben, hazárulásban vagy más hasonló, a nemzet vagy a haza ellen irányuló bűncselekményben jelölték meg. Természetes, hogy ez az indok a legtöbb esetben a valóságban egyáltalán nem létezett, de azért mint tünemény mégis sokat jelent. A forradalom a nemzetet és az államot, mint egy új egységes valamit hozta létre és azért távolította el útjából az arisztokratákat, mert azok kiváltságai révén államot alkottak az államban. Ez a körülmény a legélesebb ellentétben állott a népszuverenitás elméletén alapuló nemzeti állam gondolatával. Napjainkban viszont az ellentétek sorrendjében határozott eltolódás észlelhető. Bár meggyőződésünk szerint az 1917-es orosz forradalmat legfeljebb csak orosz viszonylatban lehet összehasonlítani a francia forradalommal, de semmiesetre sem világtörténelmi vonatkozásban, azért itt is érzékelhető a fenti különbség. Az orosz for-

radalom tömeg-mészárlása mindenesetre összehasonlítható a rémuralommal. De ösmeretes, hogy a bolsevista terror nem szorítkozott a születési arisztokrácia kiirtására, mert hasonlóan vagy talán még jobban, megtizedelte a középosztályt, sőt némely vonatkozásban még a proletariátust is. Az arisztokrácia fogalmát tehát kiterjesztette arra a körre, melyet az előző oldalon általában élcsoporthoz nevezünk. A rémuralom viszont aránylag kevés kivétellel a születési arisztokrácia körére szorítkozott. „Tudósokkal nem lehet világforradalmat csinálni, a szovjettársadalomnak nincs szüksége tudósokra”, mondta Lenin, midőn kegyelmet kértek tőle Mihály nagyherceg számára, aki politikával sohasem foglalkozott és egész életét tudományos kutatásoknak szentelte. Ez a mondás találoan jellemzi az orosz forradalom minőségi és a francia forradalom fizikai jellegét.

A nyers összeütközések mellett azonban a szelídebb formában megnyilatkozó harcban is észlelhetjük ezt az átalakulást. A születési arisztokrácia egyeduralma ma már bizonyára mindenütt megtörtnek tekinthető, tehát nem mondható, hogy az arisztokráciaellenes hangulat ismét elsősorban fizikai motívumok váltották ki. A múlt század közepétől kezdve a polgárság és a proletariátus fokozott előretörése következtében fokozottabb mértékben előtérbe nyomult a kollektívizmus, mely uralomra jutásáért folytatott harcának egyik döntő fázisát talán éppen most készül megvívni. E polgári, sőt helyenként proletári értelemben megnyilvánuló kollektívizmusnak a fentiek alapján, természetesen a születési arisztokrácia a legelkeseredettebb ellensége. S itt megjegyezzük, hogy nézetünk szerint ez az ellenséges hangulat nem a kollektív értelemben vett élcsoporthoz, hanem kizárólag csak annak egy része, a születési arisztokrácia ellen irányult. A továbbiakban erre még visszatérünk, de annyit már most megállapíthatunk, hogy: bár az individualista jellemvonás az élcsoporthoz nem született arisztokrata tagjaira is vonatkozik, azért e csoport általában nem állhat szemben a magasabb értelemben vett kollektívizmussal. Ellentétben lehet ugyan annak pillanatnyi megnyilatkozási formáival, különösen, ha az kimondottan polgári vagy proletári jelleggel bír, de

semmiesetre sem ellenséges a magasabrendű kollektívizmussal szemben. Mint mondtuk, az ellentétek mindig találkoznak s ahogyan a tiszta arisztokratizmus és a tiszta demokrácia egyek, ugyanúgy a kollektívizmus is lehet arisztokratikus jellegű akkor, ha az arisztokratikus szót az egyetlen helyes értelmezése szerint minőségi jelzőként használjuk és kvalitatív jelentést tulajdonítunk neki. A tömeg azonban, mely természetesen mindig jelszavak után indul és így nemcsak a dolgok lényegét ferdíti el, de különbséget se igen tud tenni az egyes tényezők között, talán inkább ösztönszerűen, mint ténylegesen, de tudatában van ez individualista hajlamnak és természetesen ennek legszembe-tűnőbb képviselője, a születési arisztokrácia ellen fordul. Nézetünk szerint ez a legkézenfekvőbb magyarázata és mélyebb értelmezése a napjainkban uralkodó arisztokráciaellenes hangulatnak. Magától értetődően mindezt nem állítjuk kizárólagossággal, mert bizonyára még más számtalan fontos motívum is közrejátszik, de egyrészt nem lehet feladatunk ezek mindegyikét alaposan boncolgatni, másrészt pedig meggyőződésünk, hogy a meglévő többi ok mellett is, mint főmotívum, bizonyára a fenti szemlélet fog kidomborodni.

Az ellentétek találkozásának, illetve bizonyos mértékben az egyéniség megnyilatkozásának egyik érdekes jelensége az, ahogyan a bármely társadalmi osztályból származó kommunista az arisztokratával és a polgárral szemben érez. Lényegileg ugyanis a burzsuj szónak más jelentése van és ezt bizonyos mértékben a szélső marxisták másként is alkalmazzák, mint ahogyan azt általában a közvélemény hiszi. Az arisztokratával szemben még a legvadabb kommunista is (természetesen csak akkor, ha ez nem csak formailag, de lényegileg is az) bizonyos tiszteletet érez, mert tudja, hogy itt eszmeileg egyenrangú ellenféllel van dolga, aki ópoly kötött és abszolútnak vélt világnézet alapján áll, mint ő. Az arisztokrata e meggyőződésből fakadó világnézetnek ugyanúgy nem tehet engedményeket. Ez eszméért való küzdelem tehát egyenrangú ellenfelekké avatja őket. Végül pedig tudja róla, hogy nevelése révén és múltjából kifolyólag a világot nem is láthatja más ként, mint azon a szemüvegen keresztül, melyet már

gyerekkorában rákényszerítettek és mely a csúcsokon levésnek majdnem természetes következménye. Az, őszinte kommunista*) éppen úgy meg van győződve arról, hogy ha más körülmények következtében is, de bizonyos adottságoknál fogva szintén nem láthatja másként a világot, mint ahogyan azt a maga ideológiájának szemüvegén keresztül szemléli. Ezen a ponton tehát megérti az arisztokratát és nagyon közel áll hozzá.

Ezzel szemben a középosztálybeli, a nyárspolgár, a burzsuj iránt csak gyűlöletet érez.*) Nézete szerint a középosztálybeli burzsuj, ha elég bátor és erős volna, akkor lemondana nyárspolgári ideáljairól és föltétlenül csatlakozna az ő ideáljaihoz. De a burzsuj ezt éppen gyávaságból és önzésből nem teszi. Míg az arisztokratánál az őt övező körülmények még a legjobb akarat mellett is rendkívülien megnehezítik a dolgok tisztánlátását és a származás és a vele született atavisztikus hajlamok ez elzárkózást mégjobban megmagyarázzák, addig a burzsujnál ilyen körülmények egyáltalán nem forognak fenn. Azáltal, hogy társadalmi köre nem oly zárt és egységes, az igazság megismerésének több lehetőségével bír. Ebben sem származásának veleszületett hajlamai és előítéletei, sem körülményei nem gátolhatják, tehát őszintesége esetén föltétlenül az ő irányzatához kellene csatlakozzon s hogy ezt nem teszi, annak nyilvánvalóan önzés és gyávaság az oka, amiért csak megvetést és gyűlöletet érdemel. Ez a meggyőződéses kommunista véleménye.*)

Igaz, személyileg engem az eszme szempontjából nem annyira a tényleges proletár, mint inkább az intellek-

*) Itt szándékosan nem használom az előzőekben többször alkalmazott proletár kifejezést, mert ez a jelen esetben nem találó. A proletár lehet kommunista is, de magáért az eszméért harcoló kommunista sohasem proletár, bármilyen származású is legyen.

*) Ez utóbbi kifejezést csak az általánosság és a jelszó kedvéért alkalmazzák az arisztokratára is, aki különben kommunista szemszögből is határozottan kívül áll ezen a fogalmon.

*) Természetesen itt nem a csöcseléket értjük, hanem azokat akik a proletár fogalmat már többé-kevésbé csak mint politikai jelszót használják, de belsejükben saját proletár voltak imádatán már régen túl vannak.

tuel kommunista érdekelt, mert bár magától értetődően a kutató, különösen különböző pszichológiai megállapítások miatt a tényleges proletárt se hagyhatja figyelmen kívül, de csak a tömeg tanulmányozása révén a tények mindig eltorzítva kerülnek elénk, a proletariátus, sajtóságos világán keresztül vetítve, mely már egyáltalán nem felel meg az eszme és a hatás tisztaságának. Ezért, ha az utóbbiak felderítése érdekében kívánunk tanulmányokat folytatni, sokkal közelebb jutunk célünkhöz, ha ezt oly embereken végezzük, akik számára mint mondtuk a proletár jelszó hangoztatása már csak külső forma s így a dolgokat sokkal célszerűbb szempontból és nagyobb távlatból szemlélik, de éppen e letisztulás következtében értik és tudják azok igazi értelmét és jelentőségét és ezen szimbólumokhoz való ragaszkodásban a végletekig fanatikusak, sokkal inkább, mint a proletariátus kommunista eszméket valló tömegeinek nagy része.

Ehhez a csoporthoz számíthatjuk a minden országban feltalálható és minden társadalmi rétegből kikerülő idealistákon kívül főleg a szovjet diplomátákat, hivatalosakat és nemhivatalosakat, ágenseket, kémeket egyaránt és azon diákokat, kiket a szovjet kommunista szempontból annyira megbízhatóknak tart, hogy külföldi egyetemekre küldi őket. Mindezek az elvtársak* akikkel érintkezni alkalmam volt, mihelyt tudomást szereztek társadalmi állásomról, kivétel nélkül azonnal meggyőzni akartak, vitába bocsátkoztak velem és logikai és tudományos fegyverek segítségével igyekeztek álláspontjuk helyességét bizonyítani. Mintegy szellemileg akarták rámkényszeríteni nézeteiket. Viszont mielőtt társadalmi helyzetemet ösmerték volna vagy ha erről egyáltalán nem szereztek tudomást és közönséges burzsujnak tartottak, akkor egészen addig, míg többszöri beszélgetés révén fel nem fedezték, hogy ellenfél voltom mellett érdeklődöm is irántuk, tökéletes megvetésükkel sújtottak vagy minden különösebb ok nélkül mindazon, amit mondtam vagy tettem, gúnyolódtak és nevettek. Persze erre nagyon könnyen azt lehetne mondani, hogy mindez csak a Lenin fiainál is megnyilvánuló nagy és szent hiúság, mely a szovjetcsillag alatt sem tudott egészen kiveszni. Én azonban

sokkal inkább előző állításomat látom vele igazolva. Nem egyedül a viselkedés hirtelen megváltozásával, mert ez, mondjuk talán Magyarországon, némileg magyarázható és indokolható volna, de már nem magyarázható így külföldön, ahol pedig hasonló tapasztalataim legnagyobb részét szereztem. Hozzám hasonló társadalmi ranggal és helyzettel bíró és mindezekben sokkal előnyösebb, számtalan fordult meg ama társaságokban, melyekbe magam is bejáratos voltam. Emeltettt kommunista ismerőseimnek nagy része e társaságok több tagjával állandóan vagy legalábbis többször érintkezett, nevemet pedig sohasem hallották, legtöbb esetben a bemutatkozások szokásos mormogásában meg se értették és még ha leírva látták is, akkor se tudták kimondani, tehát a név maga nem jelentett nekik semmit s így ez nem indokolta viselkedésük megváltozását. Mindezt tehát csakis az előbbi beállítással magyarázhatjuk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kommunista azért ne utálná az arisztokratát és szükség esetén ne távolítaná el hidegvérrel útjából. Egyáltalán nem, hiszen az arisztokrata is éppen olyan akadálya eszméi megvalósulásának, sőt talán hatalma és befolyása révén legnagyobb akadálya, csak hogy érzi, hogy ez esetben egyenrangú ellenféllel áll szemben, kit legalábbis a küzdelem szempontjából becsül, nem vet meg és nem gúnyol ki, mint ahogyan azt a többi burzsujjal teszi. Nézetünk szerint, ez érdekes és figyelemreméltó körülménynek ez az egyetlen helyes, valóságot megközelítő magyarázata.

XIV. fejezet

„...vagy az ösvény gyenge gyepről
vadbozótú láphoz ér
és a csalfa lép iszapja
újra vér, jaj, újra vér?!”

Áprily Lajos: Esti dal

Arisztokrácia és nemzetköziség — A proletariátus és az arisztokrácia nemzetközisége — Az arisztokrácia nemzetköziségének tárgyi alapjai és e nemzetköziség meg-

nyilvánulási formái — Osztályharc és osztályérdék — A szélső társadalmi csoportok osztályharcának hasonlósága és különbözősége — Az osztályérdék megnyilatkozása a múltban és jelenben — A magyar arisztokrácia állásfoglalása a 48-as eseményekkel szemben. — Államférfi és politikus — A politikai kalandor — A társadalmi osztályok viszonya e típusokhoz — A szellemi azonosság — A polgár, a proletár és az „otthon” fogalom — Az arisztokráciák szellemi azonossága — Az asszimiációs képesség — A balti és az orosz arisztokrácia — Magyarország — Windischgraetz és a frankpör — Nemzet, haza, dinasztia — Az arisztokrata idegen államok szolgálatában — Pozzo di Borgo, Savoyai Jenő, Waddington és Pourtalés — Az asszimiációs képességgel csak a szélső társadalmi osztályok rendelkeznek — A polgár viszonya e jelenséghez — A kanadai francia települések polgáris jellege, szemben az Egyesült Államok proletár jellegű bevándorlásával

A közvélemény túlnyomó többsége, valamint a szigorú nemzeti alapon álló társadalomtudósok és politikusok a marxizmus és a proletariátus egyik legfőbb bűnének a nemzetköziséget tekintik. Kétség sem fér hozzá, azon pusztán ténymegállapítás, hogy a proletariátus egyik alapvető vonása a nemzetköziség, helyes következtetésen alapul. Annál is inkább, mert e körülményt a szervezett proletariátus sehol a világon nem tagadja s maga a tudományos marxizmus is mind elméletileg, mind gyakorlatilag igyekszik hangoztatni és lehetőleg megvalósítani az *ubi bene, ibi patria* jelszóból származó követelményeket. Most nem feladatunk, hogy e felfogás etikai vagy bármilyen más szempont szerint való elbírálásával kísérletezzünk, mégis rá kívánunk mutatni néhány oly körülményre, melyek alkalmasak arra, hogy a társadalmi problémák egyes területeit új megvilágításba helyezzék.

A szigorú nemzeti alapon álló, úgynevezett „jobboldali” szociológusok és bírálók legalább is egy szempontból nagyon helytelenül cselekszenek, ha a marxizmussal kapcsolatban az általuk deffetizmusnak bélyegzett nemzetköziséget csak a szervezett vagy szervezetlen munkásságra alkalmazzák. E bírálók kivétel nélkül

megfelelnek arról, hogy a szigorúan nemzetinek tartott és általában „jobboldali” születési arisztokrácia alapján véve éppen olyan nemzetközi, mint a proletariátus, sőt az internacionalizmus tekintetében a proletariátust jóval megelőzte, mert már akkor igen erősen nemzetközi jellemvonásokat mutatott, midőn a proletariátus, mint harmadik rend, többé-kevésbé még csaknem kizárólag nemzeti alapon állott. Sőt továbbmenve, az arisztokrácia nemzetköziségének indítékai majdnem mindenben azonosak a marxista proletariátus internacionalizmusának eredőivel. Különbőség e téren alig van. A végletek, mint mindenütt, itt is találkoznak. Természetesen még sem lehet a két társadalmi réteget teljesen egyező szempont szerint és azonos mértékkel elbírálni, mert hasonlóság csak a főbb vonásokban van és ezért mindenesetre fontos különbségek is fennállanak.

Először is nem szabad elfelejtenünk, hogy a születési arisztokrácia, minden más társadalmi rétegnél hatalmasabb mértékben rendelkezik a nemzetköziség tárgyi alapjaival. Európai értelemben vett, fajilag egységes és homogén arisztokrácia ma már egy kultúrái lámban sincs. Az egyetlen kivétel talán Japán, de itt ugyanakkor más különleges szempontok is szerepet játszanak. Japán kétségtelenül nagymúltú és ősi arisztokráciával bír, de viszont nem ösmerjük kellőleg az idegen fajokkal való keveredés fokát. Bár erre vonatkozólag nem állnak adatok rendelkezésemre, azért legalább is a rokon fajokkal való keveredés mégis feltehető, sőt nagyon valószínű. Azonban ellenkező esetben is, bár milyen ősi is a japán kultúra és arisztokrácia, az európai történelem szempontjából ez ország mindössze csak hetven éve játszik intenzívebb szerepet s így bármennyire is emelkedett azóta, európai értelemben mégis csak pályájának kezdetén áll. Hogy pedig e hetven év alatt például az európai fajokkal való keveredés meglehetősen beható volt, az nem szorul bővebb bizonyítékra. Bizonyos azonban, hogy mindezek mellett abszolút értelemben nem beszélhetünk az arisztokrácia nemzetközi voltáról. Így értelmezve, nézetünk szerint, ezt a proletariátusról sem lehet állítani, bármennyire is hangsúlyozzák e körülményt az ortodox marxizmus fanatikus

hívei. Mindenesetre a proletariátusnál határozottan indokoltabbak az ily feltevések, de abszolút érvényükkel a tények bizonyos vonatkozásban mégis csak szemben állanak. Ez azonban pillanatnyilag nem tartozik ide. Az arisztokráciáról sem állítjuk tehát azt, hogy feltétlenül nemzetközi, vagy pláne azt, hogy minden körülmények között nemzetellenes; ez túlságosan egyoldalú és kizárólag marxista szellemű megállapítás volna. De igenis állítjuk, hogy a születési arisztokrácia mindenütt erősen nemzetközi vonásokat mutat és internacionalizmusának eredői a proletariátusával majdnem teljesen hasonlóan osztályöznésből, vagyis osztályharci alaptól származnak. E körülményt napjainkig csak nagyon kevés szociológus vette észre és ha észre is vette, oly ferde megvilágításba helyezte, mely a tényeknek egyáltalán nem felel meg. A marxista társadalomtudósok mindig csak a kapitalizmus és az uralkodó rétegek kizsákmányoló politikájáról beszélnek anélkül, hogy a kizsákmányolás tényét e társadalmi rétegen belül mélyebben elemeznék. Ők mindig csak a kizsákmányolásnak a proletariátusra gyakorolt kedvezőtlen hatását látják és a kizsákmányolás elleni küzdelmet akarják megszervezni. Ez lehet ugyan igen tiszteletreméltó álláspont, — de ha a dolgokat nem politikailag szemléljük, mint ahogyan a marxista, vagy kimondottan jobboldali szociológusok sajnos majdnem kivétel nélkül teszik, hanem tudományosan, a kérdések becsületes feltárására és lehető megoldására törekszünk, — akkor igen súlyos hiba, mert a problémát teljesen egyoldalúan világítja meg. A marxista tudósok az osztályöznés megállapításával elintézettnek vélik a dolgot és ezen való erkölcsi felháborodásukban nem is elemzik tovább a kérdést. Végül pedig ugyanezen kutatók csak a legritkább esetben választják külön az úgynevezett kizsákmányoló rétegeket és kapitalista vagy burzsuj megjelöléssel egy kalap alá vonják a középosztályt, az arisztokráciát és ez osztályok valamennyi árnyalatát. Hogy ez tudományos szempontból mennyire felületes és minő hiba, arra már az előző fejezetekben rámutattunk. A marxizmus felfedezi ugyan a fentről kiinduló osztályharcot, de ezt nagyon felületesen kezeli és inkább csak megsejtteti akkor, midőn ennek megnyilvánulásait általában a kizsákmányoló jel-

zövel illeti. Pedig sokkal helyesebb e tüneményt nemcsak észrevenni, de nyíltan meg is vizsgálni. Abban, hogy a fentről kiinduló osztályharcnak is az osztályönzés a legfőbb alapja, minden bizonnyal igaza van a marxizmusnak. De ezzel még nincs elintézve a kérdés. A tünemény mélyebb elemzést igényel.

Ugyanilyen súlyos hibába esnek az úgynevezett jobboldali társadalomtudósok, kik a kérdést természetesen ismét csak a túlsó oldalról világítják meg és a tényeket lehetőleg mégjobban elferdítik. E kutatók az uralkodó társadalmi osztályoktól kiinduló osztályharcot vagy egyáltalán észre sem veszik, vagy egyszerűen ártatlan és kényszerű védekezésnek tüntetik fel. Ebből kifolyólag a fenti társadalmi réteget és természetesen főleg az arisztokráciát, nemcsak az államépület gerincének jelölik meg, de nemzeti jellegükben még csak kételkedni sem mernek és a nemzetközi jelzót a zsidóság kivételével, kizárólag a proletariátusra alkalmazzák. A tények azonban ennek a felfogásnak is sok mindenben ellenkezőjét bizonyítják.

Mint mondtuk, európai értelemben vett arisztokrácia, mely állami hovatartozásán belül fajilag egységes volna, egyáltalán nincs. Abszolút értelemben véve, ez bizonyára igaz, de azért ez elgondolást mégis inkább csak a küzdelem hevében fogamzott s így politikai motívumoktól befolyásolt véleménynek tartjuk, akárcsak ellenlábását a különböző árja-elméleteket. Százszázalékos tiszta faj bizonyára nincs Európában, de mégis számtalan olyan nemzet van, mely bizonyos származási és faji tulajdonságokat túlnyomó többségben megőrzött. *A, különböző nemzetek születési arisztokráciája, mindig nagyobb százalékban keveredett idegen fajokkal, mint amilyen arányszámban nemzetének többi rétegei keveredtek.* E tüneményt csaknem szabályként állíthatjuk fel s az etnikai eredet eme sokféleségével a nemzetköziség tárgyi alapjai máris adva vannak. Természetesen ez még nem döntő fontosságú ok, de mindenesetre igen lényeges és oly tényező, mely bizonyos mértékig enyhíti a másik fő eredő, az osztályönzés etikai alsóbbrendűségét.

A kérdés már most az, hogy miben áll ez a nemzetköziség? Mik a rávalló vonások?

Az osztályharc tüneménye, melynek — ha talán némileg más módon is, — az arisztokrácia is éppen annyira hatása alatt áll, mint a proletariátus. Az ebből folyó közös osztályérdek, mely a legtöbb esetben a nemzetköziség' konkrét megnyilvánulása s mint ilyen szintén teljesen azonos a proletariátussal. A különböző arisztokráciák között mutatkozó szellemi azonosság és végül a születési arisztokrácia asszimilációs képessége. Ez utóbbi abban nyilvánul, hogy az arisztokrata új környezetbe, de hasonló körülmények közé helyezve, a legtöbb esetben igen hamar alkalmazkodik új hazájának viszonyaihoz, gondolkodásmódjához és ami talán a legfontosabb, érdekeihez is. E ponton az arisztokrácia a proletariátussal teljesen közös vonással bír, de az utolsó előtti, a szellemi azonosság, a proletariátusból hiányzik és ez az, ami az arisztokráciát tőle a nemzetköziség terén lényegesen megkülönbözteti. Viszont ez a körülmény még nem hat mérsékelőleg a nemzetköziség intenzitására, sőt egészen ellenkezően még csak növeli azt úgy, hogy mondhatjuk, hogy a születési arisztokrácia még sokkal nemzetközibb a proletariátusnál is. Bármennyire is tiltakozzanak ez állítás ellen, mégis úgy véljük, hogy a fenti ítélettel nem járunk túlságosan messze az igazságtól. Hogy a születési arisztokrácia nemzetközisége a proletariátusénál több motívumból tevődik össze, már maga az a tény is jogosulttá teszi a fenti következtetést, de ha a kérdések mélyére hatolunk, akkor az is nyilvánvalóan kitűnik, hogy a proletariátus fizikai helyzeténél fogva, bizonyos mértékig belőkényszerítődött a nemzetköziségbe, de ezen kényszeren túl, már nagyon is nemzeti. Az arisztokráciánál e kényszer, az ellene folytatott küzdelem következtében némileg szintén fennforog és az az általa is kíméletlenül folytatott osztályharcban nyilvánul. Bárhogyan is vélekedjünk e harc jogosultságáról, kétségtelen, hogy ez mindkét társadalmi rétegnél csak egy a helyzetből adódó szükségszerűség egy fizikai momentum, melynek hatása egyik osztálynál sem terjed azon a körön túl, melyet a tünemény a maga természeténél fogva kivált és kijelöl. A proletariátusnál a nemzetköziség-tárgyi alapjai, sőt bizonyos vonatkozásokban hatásai is ezzel nagyjában kimerültek, a születési arisztokráciánál

azonban itt van még a másik két fő motívum: a szellemi azonosság és az asszimilációs képesség, melyek közül a szellemi azonosság a proletariátusból teljesen hiányzik. E két utóbbi motívum tehát nem fizikai, hanem spirituális eredetű valami, amely megfelel az arisztokrácia azon magasabbrendűségének, melyről az előbbieken szó volt. S midőn e tünemény a meglévő azonosságok ellenére is az arisztokrácia nemzetköziségét a proletariátus fölé emeli, ugyanakkor azt is nyilvánvalóan megvilágítja, hogy e társadalmi réteg a proletariátusnál nemzetközibbnek mondható, mert nála e téren a fizikaiakon túl saját magából kitermelt szellemi motívumok is közrejátszanak.*) Viszont igazat adunk a marxizmusnak abban, hogy az osztályérdek és az osztályharc itt is a legfontosabb és az arisztokrácia különböző megnyilvánulásaiban elsőrendű és döntő fontosságú szerepet játszik. Mint ilyen tehát nemzetközi voltának is alapja, de nem az egyedüli. Hogy e fizikai motívum mellett a másik két szellemi nem igen szokták észrevenni, az nagyjában annak tulajdonítható, hogy azok csak mélyebb elemzés mellett kerülnek felszínre. Erre pedig sem a marxista, sem a jobboldali kutatók nem igen voltak kaphatók.

Az olvasónak bizonyára feltűnt, hogy az előbbieken mindig csak a proletariátus és az arisztokrácia nemzetköziségéről beszéltünk és egyszer sem említettük a középosztályt. A társadalmi rétegek közül a középosztály a legkevésbé nemzetközi és a leginkább rendelkezik azon tulajdonságokkal, melyeket általában a nemzeti jelzővel szoktak illetni. E körülményt még közelebről is megvizsgáljuk majd, de előbb szükségesnek mutatkozik, hogy a proletariátus és az arisztokrácia nemzetközi voltával még behatóbban foglalkozzunk.

Hogy az arisztokrácia éppen olyan osztályharc alapon áll, mint a proletariátus, ez nem szorul bővebb bizonyítékra. Ez már a klasszikus társadalomtudósok által is többé-kevésbé elősmertetett. Ahogyan az osztályharc a proletariátusnál egy szűken határolt érdekkört

*) A proletariátus asszimilációs képességének más jelentősége van s erre még a továbbiak során visszatérünk.

teremt, mely legfőbb törekvésének a hatalom megszerzését és az életnívó és standard emelését tekinti, ugyanúgy az arisztokráciánál, a támadók ellen folytatott küzdelem szintén egy különös érdekkört hoz létre, melynek alapmotívuma a hatalom és az életstandard megtartása. A küzdelem intenzitása teljesen egyforma, legfeljebb az eszközökben és a módokban van itt-ott különbség, de pillanatnyilag számunkra az a fontos, hogy a tünény révén e társadalmi réteg önzése, egyben a nemzetköziség jellemvonásává is átalakul. Ez mindig így is volt, csak nem igen vették észre. Ugyanis egészen napjainkig, (de még talán ma is) mindig több baloldali társadalomtudós volt, mint jobboldali s ezek számára kényelmesebb volt, ha az osztály önzés és egoizmus bűnét vágták a vezető társadalmi rétegek szemébe és a nemzetköziség magasztos ideáját, az általuk kizárólagos előnyben részesített társadalmi réteg, a proletariátus számára sajátították ki. A valóságban azonban e tulajdonság mindkét szélső osztálynak egyformán erénye és hibája. Mert hiszen mindig minden attól függ hogy a különböző eszméket hogyan alkalmazzák. Miként a proletariátusnál, úgy az arisztokráciánál is a nemzetköziség, a múltban nagyon sokszor súlyos bűn volt, de volt és lehet a jövőben erény is.

Az arisztokratákat egyénileg és az arisztokráciát kollektíven is a történelem folyamán már számtalanszor illették a hazaárulás vádjával, midőn valamilyen külhatalommal szövetkeztek azért, hogy annak segítségével hazájukban valamilyen politikai mozgalmat vagy forradalmat leverjenek. A francia forradalom emigránsai, kik a köztársaság ellen koalíciót igyekeztek létrehozni, a forradalmi Franciaország szemében hazaárulók voltak. Az előbbieken is láttuk, hogy Parisban is a hazaárulás, a nemzet ellen elkövetett bűncselekmények, vagy legalább is e jelszó leple alatt küldték az arisztokraták ezreit a nyaktiló alá, ha igazságtalanul is, de s ezt nem vonhatjuk kétségbe, nagyon sok esetben lelkiismeretes meggyőződésből. Ugyanakkor pedig az emigrált arisztokraták ugyanilyen tiszta lelkiismerettel szövetkeztek külföldön hazájuk ellen. Hasonlóan megisméltődött mindez a szovjet forradalomkor és megtörtént mindenütt, ahol arisztokrácia és szociális jellegű

forradalmak voltak. Az orosz emigránsok túlnyomó többsége (származásra való tekintet nélkül) ma is a legnagyobb lelkesedéssel rontana Oroszországra, ha valaki hadsereget és puskát adna a kezükbe. Ugyanakkor pedig a Szocialista Szovjetköztársaságok Uniójának párttag polgára ezen emigránsokat árulóknak tekinti, igaz talán nem hazaárulóknak, hanem a szovjettársadalom árulóinak. A különbség azonban nem olyan lényeges. Bárhogy is értelmezzük és magyarázzuk a fenti jelenségeket, bizonyos, hogy minden más magyarázat mellett ezekben a nemzetköziség egy újabb bizonyítókát láthatjuk.

Az arisztokrácia nemzetközisége még annak is tulajdonítható, hogy a születési arisztokráciának csak egy kis csoportja értette meg és fogta fel a nemzet kollektív fogalmát úgy, ahogyan e fogalmat kezdetben a racionalisták megalkották és ahogyan azt a francia forradalom konkretizálta. E fogalmat csak egy kisebb az arisztokráciának is csak egy élcsoporthoz fogta fel, nagyobb tömegei azonban még napjainkig is érzéketlenek maradtak iránta.*) Talán egyedül Angliát kivéve a francia forradalomig az arisztokrácia mindenütt a nemzettől elszigetelten fejlődött, külön önálló életet élt, majdnem állam volt az államban, Magyarországon egy-két évszázaddal, máshol is néhány évtizeddel megelőzte a fejlődésben nemzetét. Így a különböző nemzeti arisztokráciák azonos érdekeiknél fogva egy, bár külsőleg csak lazán összefüggő, de belsőleg annál egységesebb viszonyban levő nemzetközi egységet alkottak. A francia forradalom előtt, midőn modern értelemben a nemzet-fogalom még nem létezett és szerepét a dinasztikus elv töltötte be, a nemzetközi egység csak a dinasztikus elvben nyilvánult meg, de egyébként élesen szembeállíthatta egymással a különböző nemzeti arisztokráciákat. Midőn a forradalom kitörésével az élcsoporthoz ellen nyílt támadás indul, a fenyegető veszély

*) A nacionalizmus századának kezdetén ehhez a csoporthoz tartoztak nálunk a magyar reformkorszak arisztokratái: Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Teleki stb., valamint általában az a generáció, melyet Szekfü első liberális nemzedéknek nevez, bár Szekfü szerint itt Széchenyi kivétel.

hatása alatt nemzetközi szövetséget hoznak létre, melynek látható eredménye a franciaellenes európai koalíció volt. Az arisztokráciák e közösségérzete módosult formában napjainkig is fennáll. Az átalakulás szükségszerűen következett be, mert hiszen a francia forradalom hatása még az arisztokrácia körében is túlnagy volt. Ha a nemzetivé való átalakulás sikerült is, de megmaradt az összetartozás és olykor a különállóság érzése, mely adott esetben mindig azonnal akcióba lép. Ez érzés körülbelül ahhoz hasonló, mint mikor az ember idegenben egy honfitársával találkozik.

A magyar reformkorszak arisztokratáitól a nemzeti érzés tisztaságát még a legvadabb gyűlölet sem képes elvitatni s mégis ez arisztokraták tekintélyes része nem követte a nemzetet 48-ban, mert „másként” érzett, „másként” látott és nem tudta magát mindenben egynek érezni nemzetével. Pedig ha forradalom is volt 48, de másrészt bizonyos, hogy éppen úgy nevezhető szabadságharcnak is.

Mindez azonban összefüggésben van az arisztokrata, a politikus és az államférfi típusának egymáshoz való viszonyával. Az államférfi mindig előrelátással rendelkezik és tervei mérlegelésénél, bármennyire is bizik saját erejében, csak az egyenlő eshetőségek határáig megy el, de sohasem lépi aránytalanul túl e határt, mert ez esetben a bizonytalanság birodalmába tévedne, mely cselekedeteinek már hazard játékszerűséget kölcsönöz. A feltétlen komolyság pedig éppen egyik fő jellemvonása az államférfinak. A legteljesebb felelősség tudata, melyet még saját egyéniségében való abszolút bizás mellett sem szabad oly próbának alávetnie, hol a várt eredmények be nem következésének 50%-nál nagyobb esélye van. (E vonás például Napóleon zsenijéből is hiányzott.) Ezzel szemben a politikus és különösen, ha emellett még zseniális is, nélkülözi e komolyságot és felelősségérzetet. Számára a cselekedet nagyszabású játék, idegizgalom, az egyéni teljesítőképesség maximális kifejtését szolgáló lehetőség, hol nagy eredmények reményében nagy tétellel játszhat. Az, hogy a tétetek eshetősége mindig 50 percenten felül van ellene, csak fokozza számára a küzdelem izgalmasságának élvezetét. A harc kimenetele az ő szemében nem feltétlenül fontos, mert

ha eléri célját, akkor nem állapotodik meg, hanem újabb kalandok, esetleg valóban nagy tettek után törekszik. De az, hogy cselekedeteivel közben valóban nagy célokat is szolgálhat, tulajdonképpen bizonyos fokig mellékes körülmény számára. Illetve itt van azon különbség, azon határ, mely másrészt a politikust a politikai kalandortól elválasztja. A szélhámós csak egyéni érdekeit nézi s ilyen értelemben, ha céljai eléréséért nagy tétekben is játszik, de a politikusnál mindig jobban vigyáz arra, hogy tervei sikerüljenek. Számára nem fontos az, hogy a tömegek szempontjából cselekedeteinek milyen következményei lesznek s éppen ezért saját érdekében tudatosan ezen nyilvánvaló közcél ellen is dolgozhat. Ezzel szemben a politikus nem közcéllal szembe és ilyen akcióra sohasem vállalkozna, de cselekedeteinek következményei többé-kevésbé számára sem bírnak fontossággal. Az ő törekvése az egyéniség kiélése, képességeinek maximális teljesítménye, vagyis pozícióját nem, m.int az államférfi hivatásnak, hanem eshetőségnek majdnem azt mondhatnánk, mesterségnek fogja fel. Valami olyasfélének, ami által egyéni álmait megvalósíthatja és ezért nagyon sokat, sokszor saját bőrét is kockáztatja. Viszont a kalandor kerüli a veszélyt és rendszerint csak akkor kockáztat, midőn számára már csak ez az egyetlen lehetőség.

A politikus sokszor különösebb indok nélkül, pusztán az idegenfeszültség izgalmanak élvezetéért reszkizozza létét s ebben ismét nagyon különbözik az államférfitől. Az államférfi, ha szükséges, „feláldozza” életét eszmei céljai érdekében*) de sohasem kockáztatja ok nélkül éppen azért, mert érzi, hogy élete az általa vezetett tömegek számára fontos és így nem űzhet vele könnyelmű játékot.

Ha a politikus elveszti a játszmat és az események nem temetik maguk alá úgy ez lesújtja, de nem törli meg. Felelősségérzetének hiányában nem érzi a sikertelenség következtében a tömegekre szakadt szeren-

*) Például Stresemann, ki halálos betegsége teljes tudatában utazott Luganóba, Parisba a Kellog-paktum aláírására, vagy a hágai konferenciára, mert ez utakat szükségesnek tartotta és felelősségének tudatában úgy vélte, hogy ez áldozatot is meg kell hozza.

esetlenség súlyát, mert képtelen megérteni, hogy a tömegek nem látnak a kockázatban éppen olyan természetességet és idegizgalmat, mint amilyent ő maga látott, amelyért tulajdonképpen az egész vállalkozásba fogott. Számára a cselekvés játék, mely sikerülhet is, nem is és nem érti meg, hogy a tömegeket csak vezetni lehet, de nem lehet velük vagy általuk játszani. Másrészt pedig sikertelenség esetén újból kezdi a dolgot és így: ami egyszer sem valósult meg, a következő alkalomkor még beteljesedhetik. Ezzel szemben az államférfi tudja, hogy az ő számára, tervei megvalósítására mindig csak egyetlen egy alkalom kínálkozik, erre csak egyetlen egy eshetőség van és ha ez valamilyen okból nem sikerül, akkor végleg elvesztette a játszmat és a megvalósulás lehetősége többé soha (legalább is az ő életében) vissza nem tér. Ez a tudat, valamint az a körülmény, hogy sikertelenség esetén teljes mértékben érzi a tömegek sorsa által reánehazódó felelősséget és az ehhez kapcsolódó ön- és közvádat, bukása után majdnem mindig tökéletesen megtöri az államférfit.*) Ha tovább él, akkor hátralevő élete már csak árnyéka lesz önmagának. S ez a körülmény azt is magyarázza, hogy miért lesz majdnem valamennyi államférfi bukása után öngyilkos (a másik lehetőség a megőrülés) és hogy miért nem lesz majdnem sohasem öngyilkos véglegesen veszített csata után a politikus vagy pláne a kalandor⁷? Hannibál, Castlereagh és Széchenyi önkézükkel vetettek véget életüknek s ugyanezt megkísérelte Robespierre és kívülről még számtalan más nagy egyéniség. Tisza István sem menekült a biztos halál elől, midőn felismerte, hogy számára a játszma végleg elveszett. Még Danton is, aki pedig az államférfi fogalmának csak a határán jár, még ő sem menekült, midőn a veszélyre figyelmeztették, hanem férfias nyugalommal lépett a vérpadra. Napóleon bukása után sem lett öngyilkos, mert bármilyen emberfölkötti ember is volt, de éppen ezen a ponton nagyon távol állott az államférfi fenti meghatározásától.

A jó vagy rosszhiszemű szélhámosoknál, mint ami-

*) Itt természetesen nem a napjainkban gyakran előforduló úgynevezett parlamenti bukásra gondolunk.

lyenek Károlyi Mihály és Kun Béla voltak, ebben nem találhatunk semmi különöset, mert az előbbi beállítás és a kalandor általános erkölcsi fogyatkozása mindezt kellően megmagyarázza, de komoly embereknél a bukás utáni viselkedést csakis az előbbieket revén érthetjük meg, S ezért feltétlenül szükséges különbséget tenni államférfi és politikus között. Sőt érdekes, hogy maga a gondviselés is mennyire, hogy úgy mondjuk, hasonló állásponton van ily kérdésben és sokszor megelőzi és megkönnyíti az események kialakulását. Briand például politikai bukását és eszméinek összeomlását alig néhány hónappal élte túl és ezzel a természetes halállal a gondviselés talán megelőzte a dráma további kifejlődését.

Ez a szemlélet azonban már némileg hozzátartozik azon szellemi azonossághoz, mely a különböző arisztokrata társadalmak közt fennáll s melyben az arisztokrácia nemzetköziségének egyik fő motívumát jelöltük meg, hozzátéve azt, hogy e vonás a középosztálynál csak igen enyhén jelentkezik, míg a proletárból csak nem teljesen hiányzik. A szellemi azonosság az arisztokráciáknak sajátos közös vonása. A kérdés most az, hogy ezen szellemi azonosságot miként értelmezzük, mert nyilvánvaló, hogy az osztályérdekekből eredő közös kapcsolatok mellett, az arisztokráciák pusztán emberi mivoltukból eredő oly vonásokkal is rendelkeznek, melyekkel mind a középosztály, mind a proletár társadalom is bír. Ez bizonyos, de amellett találhatunk oly más vonásokat is, melyek megnyilvánulásait a többi társadalmi rétegeknél hiába keresnők. Szabályt itt nem lehet felállítani, de aki egy kissé a kérdések mélyére hatol, bizonyára felfedezi e különbséget. Gondoljunk csak arra, hogy a különböző arisztokrata társadalmak, függetlenül az egymáshoz fűző rokoni köteléktől, mily szoros kapcsolatokban vannak egymással és hogy érintkezésükben mennyire eltűnik és nivellálódik az a különbség, mely a különböző faji és kulturális jellemvonások miatt minden bizonnyal közöttük is fennáll. Ez alól, egy bizonyos mértékig, csak az angol és a francia arisztokrácia kivétel. E két nemzet arisztokráciája áll a legmagasabb fejlődési fokon s ez a fejlettség természetesen mégis némi távolságot von közte és a többi arisztokráciák közé. Másrészt e körülményt megmagyarázza a

mérhetetlen francia sovinizmus és az általános angol splendid isolation, mely hajlamos arra, hogy a más fajtában egy kissé mindig barbárt lásson. A közös oszlályérdek itt nem az egyetlen és semmiesetre sem a döntő ok.

Az arisztokrata saját társadalmi körében, ami számára mindig és mindenütt egyet jelent a megszkott körülményekkel és életfeltételekkel, mindenütt a világ legtávolibb pontján is az első perctől kezdve „otthon” érzi magát, szemben a proletárral és a polgárral, kik hasonló környezetben, de más országban mindig idegenek maradnak. (Az asszimiláció egészen más kérdés, melyre majd rátérünk.) Ez az „otthon” való érzés, mely — miként mondtuk — spirituális eredetű és a különböző arisztokráciák közt levő szellemi azonosságból fakad, teljesen hiányzik a proletárból és a polgárból s mint ilyen, egyik legnyomósabb bizonyítéka az arisztokrácia nemzetköziségének. Bármely proletár vagy polgár, aki megfelel ezen társadalmi osztályok az előbbieken meghatározott fogalmának, ha külföldre kerül, ott mindaddig, míg az asszimilációs folyamat meg nem kezdődik (s itt megint csak a proletárról van szó) az új viszonyok között tökéletesen idegen lesz, hangsúlyozzuk, még akkor is, ha különben a neki odahaza megfelelő környezetbe került, tehát vele egyenlő műveltségi fokon és életstandardon levő proletárok, vagy polgárok közé. Ez kivétel nélkül így van, akár keletről nyugatra, akár nyugatról keletre történő helyváltoztatásról van szó. E vonatkozásban tehát a proletár nem nemzetközi és e jellemvonás csak abban jelentkezik majd, hogy az arisztokratához hasonlóan, nála is nagyon hamar megindul az asszimilációs folyamat. A polgár a nemzetköziség fogalmától a legtávolabb áll, legfeljebb nemzedékek múlva alkalmazkodik bensőleg környezetéhez, egyébként azonban attól éppen olyan távol lesz, mint amilyen távol az első percben volt. Másrészt az egyes társadalmi rétegek közt levő különbség ezen a téren abban is nyilvánul, hogy míg a proletariátust és a polgárságot a közös osztályérdekek csak pillanatnyi szövetségbe tudja összekovácsolni és különös érdekeik még a szövetség tartama alatt is zavarólag fognak hatni viszonyukra, addig az arisztokráciánál

ez a szövetség, ha létrejön, mindig többé-kevésbé egységes lesz. Az osztályérdekek az arisztokráciát a proletariátushoz hasonlóan tömörülésre kényszeríthetik, sőt szét is választhatják, ez a mindenkori körülményektől és céloktól függ, de az osztályérdekeken túl van közöttük egy oly mindenkori belső kapcsolat, mely mindig megmarad és a semlegesség vagy az azonos osztályérdekek megszűnése esetén sem állítja őket könyörtelenül egymással szembe, hanem egészen ellenkezően az összetartozás és az azonosság érzését váltja ki.

A nemzetköziség kérdésével kapcsolatban még foglalkoznunk kell az arisztokrácia asszimilációs képességével is. E tünemény révén az arisztokrácia újból hasonlít a proletariátushoz, de másrészt messze felülmúlja azt. A polgár ismét önálló valami, mert a legkisebb asszimilációs képességgel bír. Mindenesetre e kérdés vizsgálatánál különbség teendő az asszimilációs képesség és az előbbieken tárgyalt szellemi azonosság és az úgynevezett „otthon”-érzet között. A szellemi azonosság és az asszimiláció etimológiai értelmének megfelelően, a változott helyzethez és környezethez való tartós alkalmazkodást, a majdnem teljes átalakulást, a hasonlóvá válást, a közösség érzetének tökéletes felébredését és állandósulását jelenti. E tulajdonságokkal legtökéletesebben az arisztokrata rendelkezik. Mindez megvan, bár túlnyomóan más érdekkörből kifolyólag a proletárban is, de teljesen hiányzik a polgárból, ösmeretes, hogy az idők folyamán házasság és más körülmények révén mennyi arisztokrata család került idegenbe, etnikai hazájával sokszor ellenséges viszonyban lévő állam fenntartósága, alá és ott nemcsak teljesen alkalmazkodott új hazája környezetéhez és gondolatvilágához, de nagyon sok esetben vezetőszerphez is jutott és másod, harmad, de sokszor már első íziglen is tevékenyen részt vett egy esetleges, a volt hazája ellen irányuló küzdelemben. És amellett a legtöbb esetben nem mondhatjuk, hogy pusztán anyagi érdekektől vezetve. Szóval valóban asszimilálódtak új hazájukhoz. Tökéletesen nemzetiséget cseréltek úgyannyira, hogy a régiből legtöbb esetben csak az idegen hangzású név maradt meg. Kérdem, melyik más társadalmi rétegnél észlelhetünk ily fokú átalakulási képességet és nem a nemzetköziség egyik leghatározot-

tabb vonása-e ez?*) Ez az asszimilációs képesség odáig fejlődhetett, hogy egyes államokban teljesen idegen származású arisztokrácia jutott döntő vezetős szerephez, mindenesetre azon körülménytől is támogatva, hogy a beszívárgott elem az őslakóknál magasabb kultúrnívót képviselt. Ez volt például a helyzet a világháboú előtti Oroszországban, hol a politikai vezetés már az XIX.-ik századtól kezdve majdnem kizárólag a német származású balti arisztokrácia kezében volt s a legtöbb, az orosz történelemben valóban jelentős szerepet játszó államférfi, ezen társadalmi csoporthoz tartozott. (Nesselrode, Benckendorf, Lieven, Witte stb.) Ugyanígy ösmeretes, hogy a magyar arisztokráciában mennyi idegen elem van s mégis nemzeti szempontból csak kevésről mondhatjuk, hogy nem alkalmazkodott a nemzeti törekvések általános kereteihez. Ez asszimilációs képesség például Windischgraetz herceg esetében oly tökéletesen nyilvánult, hogy az egyik legnagyobb magyargyűlölő leszármazottja képes volt magyar hazafias cél érdekében frankot hamisítani. Mert bárhogyan is vélekedjünk különben a nem is annyira tragikus, mint inkább tragikomikus frank-ügyről, nem vonhatjuk kétségbe, hogy az értelmi szerzőket, habár ködös, de hazafias elképzelések vezették.

S ez ismét összefüggésben van a haza és a nemzet fogalmával. Az arisztokrácia e fogalmakat a XIX.-ik század közepéig nem értette meg úgy, mint ahogyan azok értelmezésüket abban az időben már minden bizonytalansággal megkívánták.**)

*) Másrészt itt ismét nagy különbség van az arisztokrata, polgár és proletár között, ami az előbbieken kifejtett egyéniségelméletből természetesen folyik. Névváltoztatásra csak azért, hogy nemzetibbnek tűnjek, az arisztokrata sohasem volna kapható, mert ehhez túlságosan sok egyéniséggel rendelkezik.

**) A magyar arisztokrácia egy része itt mindenesetre örvendtes kivétel, mert nálunk az arisztokrácia a legrégebb időtől fogva egynek érezte magát a nemzettel és mindig kész volt a nemzeti törekvések megvédésére. Igaz, hogy csak a kisebb része és ez is a legtöbb esetben csak akkor, ha „a németről” vagy má» külső ellenségről volt szó, de a kivétel azért még így is örvendtes.

zet az arisztokrácia számára egyet jelentett a dinasztíával, melyet egyedül kellett és egyedül volt érdemes szolgálnia. Ezt szolgálták önérdékből, de amellet éppen úgy meggyőződésből is. A nemzet és az állam kollektív fogalma csak ezután következett. XIV.-ik Lajos híres, kijelentése: „az állam én vagyok” csak a későbbi demokratikus világot botránkozathatta meg, de akkor nemcsak a korszellemnek felelt meg, de az arisztokrácia minden bizonnal és a nemzet legnagyobb része is, teljes mértékben elfogadta vezérely gyanánt. Mindebből pedig következett, hogy szükség esetén elsősorban az uralkodót és a dinasztia érdekeit védelmezték, esetlegesen a nemzet érdekeivel szemben is s ez kiterjedhetett a külfölddel való szövetekezésre is. Mind olyan dolgok, melyek a XIX.-ik század közepéig napirenden voltak (osztrák—oros szövetség 43-ban) s melyek ma a hazárulás főbenjáró bűnének számítanak. S kétségtelen, hogy mindezen akciókban mindig az arisztokráciáé volt a vezetőszerp. Másrészt a dinasztikus elv mellett az egyéni függetlenség törekvése is számottevő volt. Az ily módon értelmezt egyéniségezés az arisztokráciában még a hűbérrendszer idején alakult ki és eredete elvész a középkor Artus királyról szóló legendáiban. Ez egyéniségezés abban nyilvánult, hogy még a dinasztikus elvnek sem vetették magukat föltétlenül alá. Ahogyan hűtlenséget követhettek el a dinasztíával szemben, ugyanúgy a dinasztia is hűtlen lehetett hozzájuk, Ilyenkor hazát cserélni megengedett dolog volt és az ellenfél is csak legfeljebb bosszúságot érzett, de semmiesetre sem oly felháborodást, mely a nacionalizmus korszaka óta az ily lépést mindig kísérté.

Ezen korszak előtt napirenden volt az, hogy ha az arisztokrácia tagjai otthon nem találtak boldogulásra, akkor szolgálataikat idegen hatalomnak, idegen uralkodónak ajánlották fel. Így képvisele a holland származású Hugó Grotius a svéd Gustav Adolfot a francia udvarnál, így lett az olasz származású Pozzo di Borgo minden oroszok cárjának londoni nagykövete és így lett a francia származású Savoyai Jenőből, ki németül alig és csak nagyon rosszul beszélt, osztrák hadvezér és államférfi. És, hogy az arisztokráciában mennyire megmaradt az asszimilációs képeesség még a nacionalizmus

gondolatának fellépése után is, arra az újabbkori történelemben is számos példát találhatunk. Hiszen a berlini kongresszuson Franciaországot az angol Waddington képviselte és a világháború kitörésekor a német birodalom pétervári nagykövete a francia származású Pourtalés gróf volt. Mindezt csak az asszimilációs képesség oly tökéletes fokával magyarázhatjuk, mellyel hasonló mértékben egyik más társadalmi réteg sem rendelkezik. A nemzetköziségnek egy spirituális eredetű megnyilvánulása ez, mely mintegy veleszületett tulajdonsága az arisztokráciának. Egy jellemvonás, mely — s ezt sietünk hozzátenni — egyformán lehet erény és súlyos hiba. Mert világos ugyan, hogy a gyors alkalmazkodási képesség a gerinctelenség veszélyével fenyeget, de másrészt csak nagyon kevés, a történelemben szereplő arisztokratát nevezhetünk köznapi értelemben hazaárulónak. Hogy mást ne említsünk, éppen Savoyai Jenő, ki saját hazája, Franciaország ellen vezetett hadjáratot, pusztán nacionalista szemüvegen keresztül nézve bizonyára hazaáruló volt, de azért tárgyilagos elbírálás mellett semmiesetre sem nevezhető annak. Viszont ha ugyanakkor meggondoljuk, hogy a nacionalizmus eszméje már a XVIII.-ik század elején kialakulóban volt és az arisztokrácia az asszimilációs képesség teljes megtartása mellett, csak a XIX.-ik század közepén kezdett a dinasztikus elvről a nemzeti eszmére áttérni, (Magyarország miként mondtuk, itt egy bizonyos fokú előnyös kivétel) akkor e körülményben újabb kulcsát találhatjuk meg a francia forradalom arisztokrata gyűlöletének és azon hatalom elvesztési folyamatnak, mely az arisztokráciák számára a francia forradalommal mindenütt megkezdődött.

Az asszimilációs képességgel csak a társadalom két szélső osztálya., a proletariátus és az arisztokrácia rendelkezik s az a polgárból teljesen hiányzik. A végletek még abban is találkoznak, hogy bár a proletár alkalmazkodási képessége kisebb az arisztokratáénál, de ez nála is veleszületett tulajdonság. Itt is spirituális eredetű. Ám egészen másként. Az anyagi érdekek mindkét esetben fennállanak. Csakhogy a fiktív arisztokrata ezenfelül tökéletes világpolgár is, mely fogalom máris magában rejtí a környezetváltozás lehetőségét és a ki-

választott környezethez való tökéletes alkalmazkodni tudást, akár több ízben is. A világpolgárság mivolta az egyéniség egy tökéletesebb fajtája. A fiktív proletár azonban éppen ellenkezően egyéniséghiány következtében rendelkezik asszimiláló képességgel. S e körülmény miatt hiányzik az alkalmazkodási képesség a polgárból. Ezért nemzetközi az arisztokrata és a proletár és ezért sohasem nemzetközi a polgár. A polgár a fejlődési fokon e két társadalmi réteg között áll. Már régen nem proletár, de még távolról sem arisztokrata. Egyénisége határozottan kifejlődött, de még nem érte el azt a fokot, melyen az arisztokratához hasonlóan világpolgár lehetne. Ő tehát a saját világában él, csak ebben bízik, ez elégíti ki és a másikat legfeljebb szemléli, esetleg utánozhatja is, de sohasem idomul annyira hozzá, hogy elveszítse nemzeti, önálló és bizonyos mértékben egyéni jellegét. Ha a polgár idegen környezetbe kerül, úgy továbbra is megmarad bensőleg azon nemzet tagjának, amelybe született s legfeljebb utódai, akik felemelkednek vagy lesüllyednek a proletár, vagy arisztokrata nivójára, asszimilálódnak teljesen új hazájukhoz. A polgár nem asszimilálódik és sohasem nemzetközi. Ezért például, ha Anckerschmidtet a középosztály képviselőjének tekintjük, akkor az Új Földesúr alap gondolata teljesen téves, mert a középosztálybeli nem igen tudott volna ily átalakuláson keresztül menni. Ezzel szemben a magyar arisztokrácia körében nagyon szépen észlelhetjük e társadalmi réteg átalakuló képességét. Hiszen számtalan oly magyar főrangú család van, mely tökéletesen idegen származású és amellet rövid idő alatt teljesen alkalmazkodott a magyar környezethez. Vagy gondoljunk például az amerikai kivándorlókra. A kanadai francia települések bevándorlóinak túlnyomó többsége annakidején a polgári rétegből származott s ezek évszázadokon keresztül megőrizték nemzeti jellegüket. Kanadában és az Egyesült Államok déli részén még ma is vannak szintiszta francia vidékek. Viszont az U.S.A.-ba csak a múlt század vége felé indult meg nagyobb tömegben a kivándorlás akkor, midőn Európában már ki volt fejlődve a modern értelemben vett proletariátus. A kivándorlók legnagyobb része ezen társadalmi csoporthoz tartozott. S ha nem is azon-

nal, de az első, másod generációban valamennyien elvesztették nemzeti jellegüket és tökéletesen amerikai állampolgárokká alakultak át. Amerikával kapcsolatban számtalanszor találkozunk magyar, lengyel, német, svéd stb. hangzású nevekkel, melyek viselői az amerikaizálódásban odáig fejlődtek, hogy esetleg már azt sem tudják, hogy hajdani anyaországuk a világnak mely tájékán fekszik. Mindé jelenségek a fenti okfejtés nélkül bajosan volnának elképzelhetők,

XV. fejezet

„Arbeit ist des Bürgers Zierde,
Segen ist der Mühe Preis:
Ehrt den König seine Würde,
Ehret uns der Hände Fleiss.”

Schiller: Die Glocke

Arisztokratizmus és gőg — Gőgös-e az arisztokrata? — Önhittség és gőg — Önbizalom és önhittség, mint az egyéniség folyamánya — A proletár és polgári gőg — Elszigeteltség, gőg és eugenetika — Arisztokratizmus és zsenialitás — Az arisztokrata és Weininger zsenimeghatározása — Az azonossági próba — Az arisztokrata és a zsenialitás viszonyának meghatározása — Nincs polgár vagy proletár zseni, csak arisztokrata zseni van — A társadalmi grafikon, mint a kapacitás mérőeszköze — E grafikon lényege és beosztása — A különböző társadalmi osztályok tagjainak fejlődési lehetősége e grafikon keretein belül — A társadalmi osztályok jellemzése és a kutatás jövő feladatai

Az arisztokratizmussal kapcsolatban még felvetődik a kérdés, hogy köznapi vagy tárgyi értelemben létezik-e arisztokratikus gőg? Itt természetesen ismét minden attól függ, hogy a problémát milyen szempontból vizsgáljuk. Az arisztokratikus gőg tárgyi jelenlétét senki sem tagadhatja, ugyanakkor azonban a leghatározottabban állítjuk, hogy „az arisztokrata” sohasem lehet gőgös és nem is az. Amiből természetesen még távolról sem következik, hogy a különböző nemzeti arisztokrata-

ták tagjaiban ne volna nagyon sok indokolatlan, ostoba s ezáltal kifelé sértően nyilvánuló *gőg*. Ez természetesen így van s miután ez részint általános emberi vonásokból származó jelenség, másrészt pedig nem leket célunk, hogy e kérdéssel értékelőleg is foglalkozunk, így ezt a továbbiakban nem is kívánjuk közelebből érinteni.

Az arisztokrata, az előbbieken felállított fiktív típus, sohasem *gőgös* és a tényleges arisztokrata *gőgje* is csak a legkritikább esetben pusztá osztálygőg (ez csak a legalsóbbrendű típusoknál fordulhat elő), hanem egészen más eredetű, a belső érték és helyzet tudatának íó^ománya. Hogy e vonás etikailag hasonlóan elítélendő, magától értetődő. Nem is erről van szó. Az arisztokrata mindig önhitt, de sohasem *gőgös*. Bármennyire lényegtelennek is tűnik ez a meghatározás, mégis nagy különbség van *gőg* és önhittség között. A *gőg* mindig indokolatlan beképzeltségből származik, legjobb esetben valaminek az erős túlbecsüléséből. Az önhittség a belső érték és jelentőség tudata. Ha ez a tudat tökéletesen megfelel a reális alapnak, akkor önbizalomnak nevezzük s ez egyetlen helyes megnyilvánulása. Ha e reális alapnak valaki túlnagy jelentőséget tulajdonít, akkor beszélhetünk önhittségről, mely nagyságának foka szerint lehet ugyan a *gőghöz* hasonlóan sértő is, mégis: sohasem *gőg*, mert azzal ellentétben mégis csak tényleges alapokon nyugszik. Önbizalommal minden arisztokrata rendelkezik, ez nagyon sok esetben elfajulhat kisebb vagy nagyobb önhittségig, de a tárgyi alapot nélkülöző *gőg*, (mint amilyen a pusztá osztálygőg) csak a legkritikább esetben tartozik tulajdonságai közé. Ha figyelembe vesszük mindazt, amit az egyéniség és az arisztokratizmus viszonyáról mondtunk, akkor az önbizalom és az önérték ösmerete tökéletesen érthető. Az arisztokrata, ki tökéletes egyéniség, ennek mindig tudatában van és ebből kifolyólag rendelkezik föltétlen önbizalommal. Ha ezzel szembeállítjuk a polgár és proletár hiányos egyéniségét és ha azt is meggondoljuk, hogy mindez emberileg mily könnyen túlbecsülhető, akkor mindez világosan állhat előttünk. Tagadhatatlan, hogy a *gőg* és a túlzott önhittség általában az arisztokráciának jellemvonásai közé tartozik.

mindössze mi ezt a legritkább esetben tartjuk pusztá osztálygőgnek, hanem általános emberi tulajdonságok mellett, a fenti motívumok folyományának. Bizonyítja mindezt az, hogy a polgár és a proletár csak igen ritkán önhitt, ellenben a proletár *néha*, a polgár pedig az arisztokratánál *mindig* hatványozottabb mértékben gőgös. A proletárral az egyéniség hiánya az önhittség hiányát is megmagyarázza. Mivel pedig általában nálánál alsóbb társadalmi réteg nincs, így ily értelmű gőg nem is lehetséges, mindebből egy kollektív érzés, osztályöntudat lesz, mely mind származásában, mind megnyilvánulásában igen különbözik a gőgtől. A polgár fél-egyéniesség, de mint ilyen, éppen a csökkentett-értékűségi tudatánál fogva, százszorosán jobban féltékeny arra, hogy őt tökéletes egyéniségnek tartsák. Mivel azonban az egyéniség biztos érzését nélkülözi, csak a legritkább esetben önhitt, ezzel szemben annál jobban kifejlődik benne a minden tárgyi alapot nélkülöző gőg. A proletárnál az egyéniség hiánya az önhittség motívumainak megfelelően nyilvánul. Az arisztokrata, ha önhitt, mindenkivel szemben az, lefelé, egyenrangúakkal és felfelé is. A polgár lefelé mindig gőgös, lesz, egyenrangúakkal a legtöbb esetben, felfelé sohasem. Ez azonban még természetesen nem jelent szolgait alárendelést, ami például a proletárnál nagyon gyakran előfordul, ehhez a polgár már túlságosan egyéniség. A polgár nagyon sokszor bírálja és gyűlöli is az arisztokratát, de sohasem fog észébejutni, hogy saját belső értékének biztos tudatában lesznobozza, éppen azért, mert ezzel a biztos tudattal nem rendelkezik. Ellenvetés gyanánt kétségtelenül felhozható az arisztokráciának a többi társadalmi rétegektől való elszigeteltsége, melyet általában a gőg legfőbb bizonyítékának tekintenek. Ebben határozottan sok igazság van, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ha az arisztokrácia mint kollektív jelenség valóban elszigetelt valami, de az arisztokrata, legalább is szellemileg sohasem szigetelődött el a többi társadalmi rétegektől. Túlságosan messzire vezetne tárgyunktól, ha vizsgálni kívánók, hogy biológiai szempontból az arisztokrácia elszigeteltsége előnyös vagy káros hatásokat váltott-e ki? Bár a magunk részéről inkább az utóbbi-

ról vagyunk meggyőződve, azért döntő bizonyítékkal e helyen nem tudjuk és nem is kívánjuk a problémát eldönteni. Annyit azonban mindenesetre megállapíthatunk, hogy ez elszigetelésben az arisztokráciát nem annyira, mint ahogyan a közvélemény tartja, *gőg*, hanem ha tudat alatt is, de sokkal inkább biológiai, miként ma mondanák, eugenetikai meggondolások vezették. Ha elfogadjuk azt az elméletet, mely szerint, minden hibája mellett is, napjainkig az arisztokrácia minőségileg is az első társadalmi osztály volt, akkor mindez igen érthető. Az egyéniség és a belső érték tudata ez elszigetelődést önkénytelenül is megmagyarázza. Mindez azonban összefügg az arisztokratizmus és a zsenialitás fogalmával, melyet mint utolsó pontot a következőkben fogunk vizsgálni.

Ami az arisztokratizmust és a zsenialitás fogalmának egymáshoz való viszonyát illeti, világos, hogy nem szabad e kérdést úgy felfognunk, mintha „az arisztokratát” vagy pláne minden arisztokratát zseniálisnak tartanánk. Ez valóban alaptalan és komolytalan állítás volna. De határozottan állítjuk, hogy „az arisztokratában” mindig megvan a zsenialitásnak egy halvány árnyalata is. Már tudniillik akkor, ha elfogadjuk Weiningernek azon, a zseniről adott egyik meghatározását, mely szerint zseni az, aki mindenhez ért, anélkül, hogy tanulta volna. Weininger zseni-meghatározása, nézetünk szerint a zseni egyetlen megközelítő helyes definíciója s bár természetesen Weininger fenti meghatározása, a zseninek csak *egyik* fő jellemvonását jelenti, azért az mégis rendkívül találó és ez az a pont, ahol az arisztokrata mindig megközelíti a zsenialitás fogalmát. Az arisztokratáról hasonlóan mindig elmondhatjuk, hogy mindenhez ért anélkül, hogy tanulta volna. Ez természetesen újból nem jelenti azt, hogy mindenhez egyformán és tökéletesen kiválóan ért és nem volna olyan dolog, amelyet más nálánál jobban ne tudna. Csupán azt, hogy az arisztokrata képes lesz mindent (minden szellemi, de adott esetben fizikai mesterséget is) megtanulni és azt legalább is közepes jó eredménnyel ellátni. Erre pedig a polgár csak ritkán, a proletár pedig sohasem képes. Bár hasonló kísérlet még nem történt, de merjük állítani, hogy ha kiválasztaná-

nak egy arisztokrata, polgár és proletár típust és ezek mindegyikére egy, a rendes foglalkozásuktól tökéletesen eltérő feladatot bíznanak, akkor a kitűzött feladatot aránylag legjobb eredménnyel az arisztokrata oldaná meg. Természetesen *aránylag* és az összes feltételek azonossága mellett, hogy ne álljon tehetség abszolút tehetségtelenséggel szemben. Az intelligencia különben is legfeljebb csak az elsajátítás gyorsaságára lehet mértékadó, de már sokkal kevésbé a teljesítő-képesség minőségére, mely egészen különmű dolog.

Egy másik jelenség, hogy az arisztokrata mindig tökéletesebben találja fel magát számára idegen és teljesen ismeretlen környezetben, mint a polgár, vagy proletár. Ezt sem lehet mással magyarázni, mint azzal az arisztokratára jellemző tulajdonsággal, mely által teljesen idegen körülmények között is ösztönszerűleg megérzi a cselekvés és viselkedés helyes módját. Vagyis anélkül, hogy tanulta volna, tudja, hogy mit kell cselekednie. A polgár és a proletár idegen körülmények közepette mindig tanácstalan és csak sok idő múlva tudja esetleg megtalálni a cselekvés helyes módját. Hogy azonban nehogy mégis félreértés történjék és az olvasó azt gondolja, hogy az arisztokratát a nietzschei Übermensch-sel tartjuk egyenlőnek, míg a proletárt és polgárt abszolút semmire sem értékeljük, álljon itt az arisztokrata és a zsenialitás viszonyának meghatározása.

Az arisztokrata, mint fikció, abszolút fejlődési lehetőséggel rendelkezik, szemben a fiktív proletárral, melyből ezen képesség hiányzik. A polgár fejlődési lehetőséggel bír (nem abszolút értelemben) az arisztokrata erényei és a proletár hibái nélkül.

E meghatározás érthetővé teszi azt, hogy miként értelmezzük az arisztokratizmust és a zsenialitás viszonyát. Az arisztokrata az általunk felállított fokmérő a 80-ik fokon helyezkedik el, melyen túl nyolcvantól száz fokig már csak a zseniális zóna következik és a fokmérő legmagasabb pontján a századik fokot foglalja el, ugyancsak mint szükségszerű fikció, az Übermensch-nek megfelelő abszolút zseni. A fokmérő közepén ötven foknál találjuk a polgárt, zéró foknál pedig a fiktív proletárt. E számok között különböző úgyneve-

zett elasztikus és átmeneti zónák töltik ki a számoszlopot, míg zéró alatt a mínusz zónát is sejtetni véltük. Ugyanakkor hangsúlyoztuk, hogy mind a zseni, mind az arisztokrata, a polgár és a proletár is csak fiktív típusok, melyek létezhetnek ugyan, de a valóságban mégis esnek, mindazonáltal e beosztásra szükségünk van és az hasznosnak mutatkozik mind az elméleti, mind a gyakorlati kérdések megállapításánál. A reális életben e típusokat leginkább az ötven fokon lévő polgár közelítheti meg, miután az ellentétek kiegyenlítődése itt meglehetősen nagy. A valóságban azonban itt is nehéz volna oly személyiséget találni, aki a polgár meghatározását hajszálpontosan fedje, nem is beszélve arról, hogy a kiegyenlítődéssel talán éppen e típust lehet a legkevésbé pontosan meghatározni*) Mindazonáltal ezen grafikus fokmérő révén nemcsak előbbi fejtegetéseink követhetők könnyen, de segítségével mindaz érthetővé válik, amit a társadalmi osztályokról és a zsenialitás fogalmáról mondtunk. Az arisztokrata nyolcvan foknál lévén, a legközelebb van a száz foknál lévő abszolút zsenihez, sőt a zseniális zóna határán áll. Igaz, hogy a nyolcvan fokon lévő arisztokrata is csak fiktív típus, de már nem a 78 vagy 79 fokon lévő, mely már a valóságban is létezik. S miután ezek állnak legközelebb a zseniális zónához, így e tényből logikusan következik, hogy a legtöbb lehetőségük is van arra, hogy fejlődés révén elérjék ezt az övet. Ezzel szemben a +1 vagy +2 fokon lévő proletár elé annyi akadály tornyosul, a zseniális zóna tőle oly távol áll, hogy odáig sohasem fejlődhetik. Legfeljebb az elasztikus zóna alsó határán lévő 30 fokig.

Bár talán kissé önkényesnek tűnik és kimondott példával nem is tudnánk igazolni, mégis bizonyosnak látszik, hogy a proletár nem fejlődhetik tovább, mint az első elasztikus zóna, alsó határa (30 fok). A polgár a második elasztikus zóna felső határáig juthat el (70 fok), míg az arisztokrata elméletileg a századik fokig. A fejlődési lehetőség tehát arányosan és fokokban kifejezve 30, 20, 20, ami nézetünk szerint találó arány.

*) A szöveget grafikailag bemutató ábrát a könyv végén találja meg az olvasó.

A különbség határozottan nagyobb a 0 fokon lévő proletár és az 50 fokon lévő polgár, mint a polgár és a 80. fokon lévő arisztokrata között. A fejlődés útja és lehetősége mindig szükségszerűen nagyobb, mint az előző csoportnál volt. Viszont másrészt a fiktív arisztokrata és a zseni közötti távolság körülbelül a polgár és az arisztokrata közt lévő távolságnak felel meg. Az arisztokrata előtt tehát több fejlődési lehetőség áll, sőt a zseniális zóna elérésére, talán ő rendelkezik az egyetlen lehetőséggel. Másszóval megvan benne az abszolút fejlődési lehetőség. Ismételjük, a polgárral szemben csak az arisztokrata rendelkezik. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a világon mindig csak arisztokrata zsenik voltak és sohasem létezett proletár vagy polgári zseni. Ez természetesen nem a születésre, vagy a származásra vonatkozik. De a két fogalom szoros összefüggése révén a zseni feltételezi az arisztokratát. Vagyis az arisztokrata még a fiktív 80 fokon lévő sem zseni, de a zseni mindig csak arisztokrata lehet. Lehet esetleg az arisztokratizmus legalsó határán 70 fok körül (bár a legtöbb esetben 80 fok körül van), de mégis arisztokrata lesz, erősen megkülönböztethetően a polgártól vagy proletártól. Kezdve a kispolgári származású zsidó iWeiningertől, ki a zseni fogalmának legjobb meghatározását adta, a köznemesi származású Goethén, Leonardo da Vincin és Napóleonon át az arisztokrata Bismarckig, az ugyancsak zsidó származású Marxig és a kommunista társadalmat felépítő Leninig, valamint a kőművesből lett jobboldali diktátor Mussoliniig, a világtörténelem valamennyi zsenije arisztokrata volt, ha elfogadjuk az arisztokratizmusnak azon meghatározását, melyet az előbbieken kifejtteni igyekeztünk.

A fejlődési lehetőség természetesen a fiktív típusokhoz viszonyítandó. Mint értékileg is legalacsonyabb lénynek, a proletárnak áll a legkevesebb fejlődési lehetőség a rendelkezésére. (A zéró fokon lévőnek egyáltalán nincs ily fejlődési lehetősége.) De éppen ebből kifolyólag bár a fejlődés minőségi határa a legalacsonyabb, mennyiségileg több változata lehet a fejlődés fokozatainak s ezért számbelileg a legtöbb ily fokkal bír. (Harminccal.) A fiktív polgár, bár nem bír a proletár hibáival, de az arisztokrata erényeivel se s így ha nem

is abszolút értelemben, de mindenesetre rendelkezik fejlődési lehetőséggel. Minőségileg egészen az arisztokrata határáig fejlődhet, de miután az arisztokrata és közte lévő különbség kisebb, mint amilyen különbség a proletár és ő között volt, így a fejlődés mennyiségi fokozatai is kevesebbek. (20 fok.) Hasonló a helyzet az arisztokratánál. A zseniális határán járva abszolút fejlődési lehetőséggel bír és a közte és a zseni fikciója közt lévő távolság körülbelül szintén húsz foknak felel meg.

A fenti elméletnek megvan az a kétségtelen fogya-tékossága, hogy sokkal inkább megfigyelésekre és következtetésekre támaszkodik, mint tárgyi bizonyítékokra. De míg egyrészt a magunk részéről ezen megfigyeléseket helyeseknek gondoljuk és meg vagyunk róla győződve, hogy a tárgyban való elmélyülés esetén a pártatlan olvasó legalább nagyjában igazat ad nekünk, addig másrészt az is bizonyos, hogy a tudományos kutatás mai állása szerint föltétlen érvényű bizonyítékokkal ez elméletet csak igen nehezen lehetne alátámasztani. Ez még szintén a jövő feladatai közé tartozik. Mindezek mellett felmerülhet az a logikus kifogás, hogy éppen az elmélet matematikai felépítéséből kifolyólag az arisztokrata fikció nyolevan fokon való elhelyezése önkényes, annál is inkább, mivel e fikció és a polgár fogalom elasztikus zónájának felső határa között mindössze tíz fok van (60—70 fok), míg a proletár fogalomtól az elasztikus zóna alsó határáig ugyanakkor harminc fokot jelöltünk meg. Ez az elhelyezés azonban egyáltalán nem önkényes és az egész elmélet-hez hasonló következtetéseken és megfigyeléseken alapszik. A polgár, proletár és arisztokrata között lévő nivőkülönbség nem mutat szabályos emelkedési arányszámot, ami abból is kitűnik, hogy az abszolút polgár és abszolút proletár közötti távolság 50 fok, míg a polgár és az arisztokrata között 30, az arisztokrata és a zseni között pedig csupán 20 fok. Ez a különbség arányos és megfelel a valóságnak.

Nem szorulhat bővebb bizonyítékra, hogy ez aránytalan, vagyis helyesebben, a fenti arányhoz hasonló különbséget a nevezett társadalmi rétegek képzelt és való-ságos típusai között kimutassunk. Ezt mindenki fel-

ösmerheti, aki a kérdéssel közelebbről foglalkozott. Hiszen éppen e lentről felfelé haladó csökkenő különbség következtében beszélhetünk átmeneti és elasztikus zónákról. Elasztikus zónáról csak a polgárral kapcsolatban lehet szó. Lévéen e fogalom a legkiegyensúlyozottabb, egyaránt lehetnek képviselői a fiktív típusnál tökéletesebb és tökéletlenebb alakban. Az elasztikus zóna alsó határánál kezdődik a proletár fogalma, melynek már csak a fiktív zéró pontnál tökéletesebb képviselői lehetnek, egészen addig a pontig (30 fok), ahol már eléri a túlnyomó részben polgáris jelleget. Nyilvánvaló, hogy ez a harminc fok a zéró foktól kiindulva átmeneti állapotot jelent, a proletár fokozatos átalakulását polgárrá. A proletár tehát csak a fiktív zéró ponttól kezdve jelentkezik, miután a mínusz zóna a társadalmi szempontból bomlasztó elemeket rejt magában. A másik szélsőség „az arisztokrata” bizonyos vonatkozásban szintén csak egy irányban fejlődhet (helyesebben itt süllyedhet), de ellentétben a proletárral a fiktív nyolcvan foktól csakis lefelé, egészen a polgár elasztikus zónájának felső határáig.*) (70 fok.) Nyolcvan fokon felül fejlődhet ugyan, de itt már oly zónába ér, mely a mínusz övhöz hasonlóan bizonyos fokig kívül áll a társadalmi fejlődés törvényein és jellegzetességein, csak természetesen éppen ellenkező értelemben, mint a fiktív zéró pont alatt elterülő zóna. Hogy az arisztokrata fejlődési nívója mennyiségileg kisebb, (csupán tíz fok: 70-től 80 fokig) az természetes következménye azon ab ovo meglévő különbségnek, mely közte és a polgár között fennáll s mely e lehetőséget így magátólértetődően a minimumra korlátozza. Az egyedüli lényeges kérdés, ami ezek után még felmerülhet, az, hogy mi a tulajdonképeni okozója a lelki adottságoknak és azoknak a fejlődésben mutatkozó különbségnek, melyek végső eredményben döntő tényezői a társadalmi tagozódás általunk, a fentiekben látott kialakulásának? Ha egyáltalán remélni lehet, hogy az osztály és osztályharc problémája valaha is

*) Bár saját övében belül (70—80 fokig) természetesen emelkedhetik s így fejlődése nem kimondottan egy, hanem tulajdonképen két irányú lehetőséget nyújt.

megközelítőleg kielégítő megoldást talál, akkor első-sorban e térre volnának összpontosítandók a tudományos kutatás törekvései, mert a kérdések legfőbb eredőit itt lehet megtalálni. Szociális reformokkai és új-fajta társadalmi berendezkedésekkel ugyan mindeii előbbre vihető, de végső megoldást egyik sem jelent. Igaz ugyan, hogy másrészt minden végső megoldási kísérlet utópia. Végső megoldás csak az élet és a halál. Mindazonáltal úgy véljük, hogy ha a teljes feltárás az emberiségnek talán sohasem is fog sikerülni, de a különböző kutatások s így elsősorban a biológiai jellegűek igen előrevihetik a kérdés további fejlődését. Világos ugyanis, hogy az eredők a pszichológia mellett, az általános embertan, a különböző fajkutatások és a biológia területén keresendők.

Hogy a fentiekben kifejteni igyekezett különös szemlélettel érthetőbbé tudtuk-e tenni az olvasó számára a társadalmi problémák mai állapotát, nem mi vagyunk hivatva eldönteni. De, főleg a társadalmi osztályok keresztmetszete révén igyekeztünk az osztály és osztályharc problémájának újszerű és mind a bal-, mind a jobboldali dogmatikus társadalomszemlélettől független szemléletét nyújtani. Bár fejtegetéseinket bizonyára távolról sem lehet tökéletesnek nevezni, mégis úgy véljük, hogy a mai bonyolult társadalmi problémák megértéséhez, sőt az esetleges megoldási kísérletekhez is, talán nem egészen értéktelen útmutatóul szolgálhatnak.

V. RÉSZ
L E H E T Ő S É G E K

„Verecke híres útján jöttem én,
fülembé még” ősmagyar dal rivall,
szabad-e Dévénynél betörnöm
új időknek új dalaival?”

*Ady: Gőg és Magóg fia
vagyok én.*

XVI. fejezet

„Optimismus ist Feigheit.”

Oswald Spengler

Az osztály problémák megoldásának két lehetősége — Az optimista és pesszimista felfogás — A társadalmi osztályok részéről hozandó áldozat — Ellenvetések és azok cáfolata — A történelem jövő korszaka nem lesz proletár jellegű — A Szovjetunió nem proletárt, hanem polgárias volta — A proletár és a kollektivizmus, mint az egyéniség hiányából fakadó szükségszerűség — A proletár, a polgár és az arisztokrata egoizmusa — Az állami építőmunka polgárias volta, a polgár, mint legkonstruktívabb elem — A „munkás” és a „proletár” nem azonos fogalmak — A „munkás” és a „dolgozó ember” típusa — A történelmi fejlődés különböző szemlélési módja — Proletariás, polgárias és arisztokratikus jellemvonások — A stagnációs momentumok — A történelem proletári, polgári és arisztokratikus korszakai — A jelenkor és a jövő fejlődési irányának polgárias jellege — A társadalmi kérdések jövőbeni kialakulása függ az „állam”-eszmé fejlődésétől

Mint a munka legelején is jeleztük: e tanulmány-
nak egyáltalán nem lehet célja, hogy a felmerült problémák bonyolult útvesztőjéből ellentmondást nem tűrően kivezető utat mutasson. Egy még teljesen ki nem alakult és minden részében még tökéletesen fel nem tárt problémával szemben bármely irányban ellentmondást nem tűrő ítéletet alkotni, nem volna tudományos szempontból komoly kísérletnek nevezhető. Valamennyi jelenség még túlságos változásokon megy keresztül, semhogy a végső ítélet kimondása megfelelő biztonsággal megtörténhessék. Mindazonáltal e megállapításból még nem következik, hogy az osztály és osz-

tályharc problémája körül dúló elméleti és politikai harcok útvesztőjében ne volna a magunk részéről egy nagyon is határozottan kialakult véleményünk, melyet a fejlődés szempontjából kívánatosnak találunk. Ez álláspont az egész munka felfogásából és szelleméből kiérezhető és az olvasó figyelmét valószínűleg nem is kerülte el.

A súlyosabbik kérdés az, hogy a kifejtettek alapján milyennek látjuk a társadalmi problémák jövőbeni kialakulásának lehetőségeit? Az olvasó ne várja tőlünk azt, hogy a következő oldalakon a fasiszta, a kommunista vagy valamely más világnézet társadalmi berendezkedésének közeli vagy távolabbi diadalát fogjuk ígérni. Ilyesmiről szó sem lehet. Hiszen éppen azért adtuk a munka ezen utolsó részének a lehetőségek címet. Ennél tovább ma még semmiféle tudományos kutatás nem terjedhet. Ma még csak az eshetőségekre lehet rámutatni, arra, hogy a szociális problémák a szükség-szerű adottságoknál fogva, hová fejlődhetnek. Arra; hogy e fejlődés előtt minő lehetőségek nyílnak. Mert világos, hogy mind a szélső bal-, mind a jobboldali, valamint az ezek között lévő felfogásoknak számtalan híve, erénye, hibája és kényszerítő körülménye van -- a lehetőségek tehát valamennyi irányzat előtt nyitva állanak. A káosz és az eredők különbözősége révén, valamint aszerint, hogy a kutató melyik jelenségnek tulajdonít nagyobb fontosságot, a komoly szemléletnek is tág tere nyílik. S éppen ezért a mi szemléletünk sem léphet fel a kizárólagosság igényével. Ez önmagunk cáfolata volna. Mindazonáltal az eddigiekben tárgyaltak alapján határozottan leszögezhetjük azt, hogy a társadalmi problémák jövőbeni fejlődését illetőleg két lehetőséget látunk. E fejlődési lehetőségek esélyei egyformán nagyok és mindkét megoldási módot a kezünkben tartjuk. A felelős vezetőktől, a társadalom józan belátásától és természetesen döntő fontossággal a kényszerítő körülményektől függ majd, hogy az emberiség melyik utat választja. A kutató nem tehet egyebet, mint-hogy szerény tehetségéhez mérten igyekszik rámutatni a fenti utak jelentőségére és végzetszerűségére.

E két fejlődési lehetőség egyformán magában rejtí az osztály és osztályharc problémájának egy optimista

és egy pesszimista megoldását. Ismételjük, bár egyéni-
leg az optimista felfogás híve vagyunk, a lehetősége-
ket mégis teljesen egyformán erőseknek látjuk. Ma még
nincs eltolódás egyik irányba se. De ki tudja, hogy nem
lesz-e már holnap? Azzal, hogy az optimista felfogás
hívének vallottuk magunkat, még egyáltalán nem
mondtuk azt, hogy a derűlátás föltétlenül indokolt. El-
lenkezően. Hiszen ezért idéztük Oswald Spenglert. Az
optimizmus adott esetben gyávaság is lehet. Ha a tár-
sadalom belenyugszik abba, hogy a szociális problémák
önmaguktól, vagy esetleg *pusztán* állami segítséggel ve-
zetődjenek le, akkor ez sohasem fog bekövetkezni és a
társadalom megállás nélkül rohan majd a másik meg-
oldási mód, a szociális forradalom és a legszörnyűbb
újabb világháború felé. A problémákat sem pusztá tét-
lenséggel, sem gyáva optimizmussal megoldani nem le-
het. De nem lehet megoldani csupán a legjobb szándékii
állami paranccsal vagy törvénnyel sem. Bármennyire
is spiritualizálódjék az állam fogalma, mégsem lesz
teljesen független alkotóegyeidetől, az állampolgároktól.
Ha tehát az állampolgárok a maguk részéről is te-
vékenyen nem vesznek részt a szociális problémák meg-
oldásában (mindenesetre megfelelő törvényes formák
keretein belül), akkor a megoldás elképzelhetetlen, ahhoz
az állami hatalom, legyen az bármilyen erős is, túlevés.
E tevékenyen való részttevés az egész társadalomtól,
annak minden egyes tagjától és minden rétegétől sú-
lyos áldozatokat kíván. Ismételjük, minden rétegtől és
minden tagjától, kivétel nélkül. Ezért gyávaság az op-
timizmus. A szükséges áldozatok oly súlyosak, hogy
ezekre optimizmussal tekinteni sehogy sem lehet. S még
valamiért gyávaság volna a derűlátás. Ha a társada-
lom bármilyen okból nem tud ebbe a keretbe belehelyez-
kedni, nem tudja meghozni a szükséges áldozatokat és
nem sikerül az osztály és osztályharc problémáját le-
vezetni, illetve a kibontakozás felé irányítani, mely az
általunk látott egyik fejlődési lehetőség, akkor elkerül-
hetetlen a legsúlyosabb katasztrófa. Ez a másik lehetősé-
g. Ily körülmények között valóban nem gyávaság-e az
optimizmus? Az összes, esetleg felmerülő többi megoldá-
sok végeredményben vagy e két nagy lehetőség vala-
melyikébe torkollanak, vagy pedig csak átmeneti jel-

léggel bíró kompromisszumos megoldások, melyek éppen átmeneti jellegüknél fogva, végső értelemben értéktelenek, mert a kifejlődést csak késleltethetik, de nem gátolhatják meg. Hogy a bekövetkező katasztrófa milyen arányú volna, annak ecsetelése nem tartozik a jelen munka feladatai közé, másrészt talán vázolására nem is rendelkezünk elég fantáziával. Azok a sokszor hangoztatott ellenérvek, hogy a megoldás nincs időhöz kötve, (rendesen a jobboldal kifogása) és hogy a katasztrófa után amúgyis új felépítés szükséges tehát pusztuljon minden, ami régi és rossz (a baloldal érve, viláforradalom stb.) oly gyáva és aljas kifogások, melyek felháborítanak minden becsületes embert, akinek bátorsága van szembenézni a tényekkel és akiben még él a humanizmus és az emberi méltóságérzet egy szikrája. Azoknak, kik a katasztrófát az új világ felépítésének érdekében óhajtják, nem felelhetünk semmit, ez oly örült, beteges és aljas elképzelés, hogy ez ellen szólni nem lehet, csak cselekedni. A másik csoportot pedig, mely azért akar időt nyerni, hogy a szükséges áldozatokat minél később hozza meg, figyelmeztetnünk kell arra, hogy bár — miként mondtuk — ma a fejlődési irányok még tökéletesen egyenlőek, nem szabad megfeledkezni arról, hogy éppen a meghozandó áldozatok súlyossága miatt a konstruktív fejlődési irány amúgy is nehezebben indul majd meg, tehát minden perc elfecsérelt idő és így még a már megindult fejlődés esetén is a stagnáció nagyon könnyen bekövetkezhetik. Az útnak pedig „visszaútja” nincs. Ez esetben csak a másik lehetőség, a katasztrófa következhetik. A fentiek volnának azok a problémák, melyekkel a munka utolsó részében még foglalkozni szeretnénk.

E vizsgálat eredményes elvégzéséhez szükséges, hogy kiindulópont gyanánt elfogadjuk a társadalomnak az előbbieken vázolt tagozódását, mert csak így tudjuk kellően megérteni az osztály és osztályharc problémájának mai állapotát, valamint a kérdés fejlődési lehetőségeit is.

Az előző részben beszéltünk arról, miként váltotta fel a XIX.-ik század folyamán a nemes ember ideálját a szabad polgár eszményképe és hogy napjainkban miként nyomul előtérbe hatalmas erővel egy újabb esz-

ménykép, a — munkás. Ezek után logikusnak látszana azon feltevés, hogy jelenleg egy proletár korszak kezdetén állunk és a közel jövő valamilyen formában a proletariátus uralmát hozza meg. Ez azonban egyrészt csak látszólagosan van így, másrészt pedig az is bizonyos, hogy a proletariátus esetlegesen bármilyen formában bekövetkezendő uralma egyet jelentene a katasztrófával. Bár mindez megtörténhetik, mégis azon szemléletből kifolyólag, mely a világtörténelem menetében mindig fejlődést lát és a katasztrófákat csak átmeneti és újabb fejlődési eszméket szülő okoknak tekinti, egy végső katasztrófában hinni nem tudunk és ha józan ésszel nem is térhetünk ki egy nagyszabású világfordulás valószínűsége elől, azért meglátjuk a másik megoldási lehetőséget is, melyet nem kevésbé nyomós okok indokolnak.

Hogy a proletariátus bármilyen formában bekövetkező uralma az emberiség történelme számára a lehető legsúlyosabb erkölcsi csapást jelentené, az abból a szemléletből is kiténik, amellyel a társadalmi problémákat a munka előző részében tárgyaltuk. Ha a proletár az ember 0 fokon, úgy világos, hogy ez embertípus uralma minden tekintetben visszafejlődést jelent. S itt nem szabad magunkat a tények látszólagos bizonyítékaitól megtevéstzenünk. A Szocialista Szovjetköztársaságok Uniója tévesen nevezi magát proletár államnak, mert sohasem volt és nem is lesz az. A fenti adottságoknál fogva, ugyanis a proletár önmagában képtelen államalkotó tényező lenni. Új államot sem létrehozni, sem pedig fenntartani nem tud. Már pedig még a legelvakultabb ellenfél sem tagadhatja, hogy a Szovjetunió húsz év óta létező valóság. Nem kétséges, hogy a Szovjetunió bizonyos vonatkozásokban sok proletár jellemvonással rendelkezik, főleg tömegesen észlelhetünk ily megnyilatkozásokat születésekor és megalakulásának első éveiben. De nem ezek a döntő tényezők. Oroszországban ma époly kevésbé nem proletárok uralkodnak, mint a világháború előtt. Az uralmon lévők többsége lehet származásra nézve túlnyomóan a legalsóbb néposztályból eredő és lehet százszázaléki kommunista meggyőződésű is, de ugyanakkor túlnyomó többségben nem proletár a szónak abban az értelmében, ahogyan e fogalmat

az előbbieken vizsgálódásunk tárgyává tettük. Nem szabad elfelejteni, hogy éppen az előbbieken kifejtettek alapján, megvalósulás esetén, a proletariátus uralma már nem jelent az eredeti értelmezés szerint osztályuralmat, mert a dolgok lényegénél fogva „a proletár” csak úgy juthat uralomra, ha emelkedik, vagyis átalakul polgárrá vagy arisztokratává és túlnyomóan ez osztályok jellegzetes vonásait ölti fel. Aki áttanulmányozta a mai Oroszországra vonatkozó megbízható irodalmat; vagy akinek alkalmá volt arra, hogy a Szovjetuniót közelről megfigyelje, az — még ha a legszenvedélyesebb ellenségei közé is tartozik — feltétlenül el keli ismerje, hogy Oroszország nem proletár állam olyan értelemben, mint ahogyan mi itt e kérdést kezeltük. Sőt bátran mondhatjuk, hogy a Szovjetunió állami berendezkedése túlnyomóan polgáriás jellegű. Emellett arisztokratikus jellemvonásokat is mutat és a proletár megnyilatkozások ma már talán csak harmadsorba jönnek. A proletár ugyanis csak látszólag érti meg a közösség gondolatát. A kollektívizmus nála csak az egyéniség hiányából fakadó szükségyszerűség, de ugyanakkor az egyéniség hiánya folytán kicsinyesen egoista. Az arisztokratának tökéletes egyénisége révén, nincs szüksége a kollektívizmusra s ebből kifolyólag bizonyos fókig antiszociális és feltétlenül nagyvonalúan önző. A polgár viszont, mely félig egyéniség és félig kollektív lény, ugyan szintén egoista a maga módján, de mellett felfelé és lefelé egyaránt a legtöbb szociális érzékkel rendelkezik. A polgár tehát midőn bármilyen vonatkozásban épít, ezt nemcsak saját maga számára teszi. (a proletár mindig és az arisztokrata nagyon gyakran csak a saját maga számára) hanem a többi társadalmi réteg javára is, mivel tudja és átérzi, hogy a harmonikus együttműködésre, vagyis a másik két osztályra is szüksége van. Állami szempontból mindig a polgár a legkonstruktívabb elem. Az állami építőmunka tehát majdnem mindig polgári valami. A Szovjetunió is elpolgáriásodott abban a pillanatban, midőn a réginek lerombolása megszűnt a szovjet első programpontja lenni és helyette az új állam felépítését tűzte ki célul. A felépítés sohasem lehet proletár vonás. Bármennyire is tiltakoznának ez állítás ellen, mégis így van és a tör-

ténelmi szükségszerűség folytán nem lehet és nem is lehetett volna másként. Magától értetődően: azáltal, hogy a párt előírásait egyedüli helyeseknek jelentették ki és ez előírások követését mindenkitől erőszakkal megkövetelik, oly területre léptek, mely már túlmegegy a polgári egoizmus határain. (A polgári, helyesebben nyárs-polgári önzés és liberalizmus egy kissé mindig rokonnak.) De az egoizmus proletári, vagy arisztokratikus megnyilvánulása mindig csak a megnyilvánulás módzataitól függ s mindkettőre bőven találhatunk példát a Szovjetunió területén. Sőt miután a megnyilvánulás határozottan a legtöbb esetben nagyszabású (az esetleges erkölcsi mérlegelés természetesen figyelmen kívül hagyandó) mondhatjuk, hogy ez sokkal inkább arisztokratikus, mint proletáriás. De mindé megnyilatkozások ma már nem tudják megváltoztatni a Szovjetunió határozottan polgáriás jellegét. S az elmondottak arra az esetre is érvényesek, ha Európa bármely államában hasonló, vagy különböző körülmények között a proletariátusnak nevezett osztály kerülne uralomra. A fejlődési folyamat teljesen követné a fentiekben vázoltakat. Ha a jövő fejlődés lehetőségeit és irányait kutatjuk, akkor figyelembe veendő, hogy bár a kérdések megitélésénél kétségtelenül a munka ez utolsó részének alap gondolatai irányadóak, mégsem szabad azokat minden vonatkozásukban szószerint értelmezni. A jelenkorban előtérbe nyomuló munkás-ideál nem azonosítható a proletár fogalommal. Bár az azonosítás kézenfekvő és kétségtelenül igen sokan élnek is vele, mégsem helyes. Fogalomzavart okoz és nem nyújt tiszta képet a valóságos tényállásról. Nem szükséges, hogy a munkás megjelölés alsóbbrendű értelemben vett proletárt jelentsen, de még az sem szükséges, hogy a technikai vagy bármely fizikai munkás fogalmával legyen azonos. Minden bizonnyal lehet és van olyan munkástípus is, melyhez egyformán tartozhat minden társadalmi osztály. Szóval jelentheti általában „a dolgozó ember” fogalmát, szemben Marxnak azon, bár helyenként túlzott, de indokolt megállapításával, mely dolgozókról és kizsákmányolókról beszél. S ily szemlélet mellett a dolgok már egészen más távlatban jelentkeznek. Ez a szemlélet a

valóságnak, mind a jelennek, mind a jövőbeni lehetőségeknek egyaránt, megfelelőbb képét nyújtja.

Mert a XIX.-ik század előtt az ideál a nemes ember, a XIX.-ik század folyamán pedig a szabad polgár volt, a nevezett korszakok történelme még egyáltalán néni mondható polgáris, vagy arisztokratikus jellegűnek. Bár paradoxonnak tűnik, a valóság csaknem az ellenkező. Tudniillik minden attól függ, hogy milyen szemszögből fogjuk fel az előbbi meghatározásokat hogy ezek alapján, milyen felfogás szerint vizsgáljuk a történelmet. Ha az állam szempontja szerint ítélve a konstruktivitást polgáris jellemvonásnak tekintjük és elfogadjuk azon általunk vallott nézetet, mely szerint a történelemben csak időleges stagnációk vannak, melyek azonban mindig csak egy újabb fejlődési szakasz kiindulópontjai, vagyis a történelem mindig épül és fejlődik, akkor a történelem általában polgárisnak volna nevezhető és aszerint, hogy a stagnációk milyen mérvűek voltak és mily motívumokból fakadtak, több vagy kevesebb proletár vagy arisztokratikus vonást fedezhetünk fel benne. Ehhez a szemlélethez, melyet a magunk részéről teljes mértékben oszтunk, kétség sem férhet akkor, ha a fenti levezetéseket elfogadjuk. Viszont másrészt s ez éppen olyan jogos szemlélési mód, a felállított fokmérő alapján azonosíthatjuk a proletár fogalmát a legelső fejlődési fokkal, a polgárt egy magasabb fejlettségi fokkal, az arisztokratát pedig a fejlettség maximumával, melyen túl már csak a tökéletesség szuperlatívusza következhetik. Ha most elfogadjuk a történelem evolúciós elméletét és az előbbi szemlélelet vetítjük a világtörténelem menetére, akkor teljes joggal mondhatjuk, hogy a világtörténelem proletár, polgár és arisztokratikus korszakokra oszтik. Ez esetben a proletár korszak az emberi fejlődés legalacsonyabb fokával lesz egyenlő (természetesen szellemi fejlődésről van szó) s mint ilyen, eredete valahol az őskor homályában vész el és egészen addig tart, míg végetér az emberiség ifjúkora és megindul a férfikor nagy fejlődése, tehát körülbelül a XVIII.-ik század közepéig. Bárhogyan is legyen bizonyos, hogy a modern értelemben vett építőmunka e kor tájékán indult meg. A polgári korszak tehát valamikor ez időpont körül vette kezdetét, még ma

is ez állapotban élünk és csakis túlfejlődése után haladhatunk majd egy arisztokratikus korszak felé. Nehézségek csupán akörül merülhetnek fel, hogy mi idézi elő az egyes korok megszűnését, átmenetét a másik korszakba és azok időtartamát? Mindezek azonban olyan problémák, melyekkel a jelen munka keretén belül nem foglalkozhatunk. A szemléletet fogadjuk el vizsgálódási alap gyanánt. A magunk részéről e szemléletre építjük további következtetéseinket, mert a társadalmi problémák megoldásának egyik lehetőségét éppen abban látjuk, hogy a világtörténelem nyilvánvalóan még polgárius jellegű fejlődési korszakban van, tehát nem következhetik egy proletárius jellegű visszafejlődés. Ami magától értetődően még nem jelenti azt, hogy proletárius jellegű stagnációs momentumok, melyek kevésbé filozofikus meghatározással egyszerűen katasztrófákat jelentenek, ne következhesse be. Hogy a történelem polgárius korszaka már a XVIII.-ik században elkezdődött, még nem téveszthet meg. Ebből még nem következtethetünk arra, hogy már el is érkeztünk e korszak végére és most már lassan átmegyünk az arisztokratikus állapotba. Ez teljesen téves következtetés volna, itt még egyáltalán nem tart az emberiség. A XIX.-ik század a polgári eszme nagymérvű előretörése ellenére se merítette még ki a polgári vonás összes kellékeit, vagyis nem érte még el az 50 fokon lévő polgár típusát, mindez még csak a polgáriasság kezdetleges stádiumát jelenti. A XIX.-ik század még csak tökéletlen formában volt polgári és sokkal inkább mondható nyárspolgárinak.

Ugy véljük, hogy a fentiekben kifejtettek paradox voltak ellenére sem nevezhetők üres szójátéknak. Bár a további elemzéstől tartózkodnunk kell, mégis bizonyos, hogy a fejlődés lehetőségeire így is megfelelően rávilágítottunk. A jövő fejlődési folyamatában az osztálykérdés már elveszti elsődrendű irányítószerepét, helyesebben a társadalmi kérdések nem önmaguktól, vagyis nem közvetlen erőszakolják ki valamilyen irányban történő megoldásukat, hanem még egy náluknál is hatalmasabb hajtóerőnek, az állam gondolatának hatása alá kerülnek és kialakulásuk attól függ, hogy milyen irányt vesz majd az állam fogalmának fejlődése. Az összefüggés e két jelenség között tehát a lehető legszorosabb és

pillanatnyilag az állam fogalmának és eszméjének mi-
benléte szabja meg a szociális kérdésekkel kapcsolatos
problémák fejlődési irányát. Mivel pedig az állameszme
további fejlődése bizonyítékul szolgál az előbbieken
vázolt elméletek valódiságára s ezzel kapcsolatban ter-
mészetesen a társadalmi kérdéseknek az általunk látott
jövőbeni kialakulási lehetőségeire is, a következőben
bematóbban foglalkozunk majd az állam eszméjének
újabbkori fejlődésével.

XVII. fejezet

„... .und hattest du den Ozean durchschwom-
[men,
das grenzenlose dórt gesehaut,
so sáhst du dórt doch Well auf Welle komraen
selbst werni es dir vormn Untergange graut.”

Goethe: Faust

*Az „állani” szuverenitásának fejlődése — A szuvereni-
tás lényege — Történelmi visszapillantás — A racio-
nalizmus és a francia forradalom „állam” elmélete —
A népszuverenitás — A népszuverenitás lényege és meg-
határozása — A materializmus és individualizmus ha-
tása az állambölcseletre — Az általános titkos választó-
jog, mint az individualista állambölcselet csúcsteljesít-
ménye — Az „állam”-eszme teljes materializálásának kí-
sérlete — A túlfejlődött népszuverenitás következmé-
nyei — Liberális állam és társadalmi problémák — A
világháború hatása a XIX.-ik század állameszméjére —
A totális államok és a jövő állam típus viszonya.*

Az állam fogalmának fejlődését és főleg a szuvere-
nitás elméletét, vizsgálódásaink során már egyszer érin-
tettük, midőn a katolikus egyházzal kapcsolatban az
abszolút főhatalmi elméletet és az ebből kifejlődött mo-
dern állami szuverenitás fogalmát vizsgáltuk. Annak-
idején igyekeztünk rámutatni arra, hogy ez a pro-
bléma mily rendkívüli fontossággal bírt az osztálykérdé-
sek szempontjából is, hiszen az állam minden időben
elsőrendű feladatának tekintette a társadalmi kérdé-

seknek az állami hatalom korlátai között való helyes és igazságos levezetését. Erre a törekvésre nem lehetett és nem lehet közömbös, hogy az állami főhatalom milyen formában és módon nyilvánul meg. Miután pedig az államok, bár különböző felfogások szerint, de a szuverenitás elméletéből eredő mindenhatóságuknál fogva ma is a saját elgondolásaik szerint öhajítják saját hatalmi területükön belül e most már valóban elsőrendű fontosságúvá előlépett kérdés levezetését megtalálni, így nyilvánvaló, hogy az állam gondolatának mibenléte és mai megnyilvánulásának formája e megoldási kísérlet elképzeléseire a lehető legnagyobb befolyással van. Annál is inkább, mivel az általános fejlődés ha nem is a testvériség értelmezése szerint, de szellemileg föltétlenül hasonlatosabbakká tette a népeket és a nemzetközi jog fejlődése folytán bizonyos dolgokban a művelt nemzetek egységes irányelveket követnek.

Ez egységes irányelv némely vonatkozásban azonos világszemléletben is megnyilvánul, tehát az állam gondolatának azonos felfogását és megítélését is jelenti. Az állam fogalmával kapcsolatos egységes szemlélet minden különböző tünet ellenére, ma sokkal erősebb, mint bármikor is volt. Ne tévesszenek meg e tekintetben a napjainkban dúló ellentétes politikai áramlatok, mert a politikai célkitűzés csak külalak, mellyel az egyes nemzetek az állam eszméjének azon formáját elérni és felépíteni vélik, mely eszme különben az alapvonásokban mindenütt majdnem tökéletesen egyező és egységes. Nem tartozhat azonban a jelen munka feladatai közé, hogy az állameszme és a szuverenitás elméletének kimerítő elemzésével foglalkozzék. E kérdéseket a továbbiakban csak azon pontig kívánjuk érinteni, míg a nyilvánvaló összefüggés az általunk vizsgált problémákkal kimutatható.

Láttuk, hogy az XVI.-ik század folyamán az állam szuverenitási elmélete lassan átalakul. Jogilag az állam, hogy úgy mondjuk, világi szuverenitásának megfogalmazása, Bodin nevéhez fűződött, a történelmi okok azonban kétségtelenül a reformációban keresendők. A korai középkortól kezdve, egészen a reformációig a katolikus egyház meghatározása alapján azon felfogás uralkodott, hogy az egész világon csupán egy egységes főha-

talom, az egyház, illetve az egyházat megszemélyesítő pápa főhatalma létezik. Az egyes államfők által nemzeteik nevében megnyilvánuló szuverenitás nem egyéb, mint engedmény, melyet a pápa, mint az egyház feje és Krisztus földi helytartója az illető nemzetekkel, illetve uralkodókkal szemben gyakorol. Ezen felfogás eredői a középkori államok belső és egymásközi viszonyában, gyökereznek, melyek elemzése kívül esik kitűzött feladatunk körén. Ez a szemlélet mindaddig uralkodhatott a középkori államok belső és egymásközi viszonyában, amíg a keresztény vallás egységes volt és ezen egységből és a középkori ember mély hitéből származó rendkívüli erkölcsi tekintély mellett, a pápák fizikai hatalmukra támaszkodó megfelelő világi tekintéllyel is rendelkeztek. De a középkor vége felé a pápaság világi tekintélye nagyon sok érzékeny csorbát szenvedett. Ilyen volt például az avignoni fogság periódusa, majd mint ismeretes, később a szentszék erősen a német-római császárok befolyása alá került. Mindé körülmények megkívánták, hogy az állami főhatalom függetlenítessen az az egyház olykor nagyon is önkényes befolyásától és ezáltal az állam fejlődésének új útjai nyitassanak meg. Hogy e felfogás a középkor vége felé már mennyire elterjedt volt, arra ugyancsak rámutattunk már midőn a szuverenitás kérdését első ízben a második rész VII.-ik fejezetében tárgyaltuk. Az egyház egységét megtörő reformáció végre teljes nyíltsággal felszínre vetette e problémát, mert magától értetődő volt, hogy a protestáns államok az egyház világi gyámkodását a jövőben semmiesetre se voltak hajlandók elfogadni és ugyanakkor a katolikus uralkodók is igyekeztek a számukra amúgy is kényes tehertől minél könnyebben szabadulni. Ekkor indul meg tehát a modern állami főhatalomra vonatkozó elmélet kialakulása. Ez a gondolat 400 éven keresztül fejlődött, különböző megnyilvánulási formákat ért el. Csúcsteljesítményének a népszuverenitás elmélete tekinthető, mely a francia forradalomból született és a XIX.-ik század folyamán a liberalizmus korszakában érte el fejlődésének tetőfokát. Bár föltétlen érvényessége a liberalizmus hanyatlásával és az újabb abszolút szuverenitású spirituális állam gondolatnak előretörésével a mai átmeneti korszakban már megszűnt, azért

formailag ma még a legtöbb helyen érvényben van.*) Azon változások ellenére is melyen ez eszme az évszázadok folyamán keresztülment, a vezérgondolat egységes maradt, mert mindegyik felfogás, bár különböző módon, de az állam főhatalmát akarta megszervezni, az oly állam főhatalmát, mely cselekedeteinek zsinórmértékét önakaratából, minden idegen befolyástól mentesen határozza meg. Ezen az egy ponton találkozik a népszuverenitás és az uralkodói abszolútizmus elve. Az áthidalhatatlan különbség, mely a két felfogás között kétségtelenül megvan, az eszmék közt lévő fejlettségi eltérésnek az eredménye, melynek eredője más, szintén igen fontos tényezőktől eltekintve, a korszakokban rejlik. Az uralkodói abszolútizmus, tökéletlen és kezdetleges formája a későbbi népszuverenitásban gyökerező modern állam elméletének, sőt bizonyos vonatkozásokban nagyon sok hasonlatosságot mutat a napjainkban előretörő spirituális, abszolút szuverenitású állam elméletével. Minden attól függ, hogy milyen szempontból tekintjük a dolgokat, mert az „állam én vagyok” elve annakidején éppen úgy megfelelt a kor felfogásának, mint a XIX.-ik század végén uralkodó legtisztább liberális állami berendezkedés. A körülmények értékelése természetesen nem miránk tartozik. XIV.-ik Lajos a maga föltétlen önkényuralmával éppen úgy a francia államot képviselte és éppen úgy nem tűrt volna hatalmi ténykedéseibe beleszólást valamely külső hatalom részéről, mint mondjuk napjainkban a föltétlen népszuverenitáson alapuló angol parlament. A Szentszövetség minden gyengesége és hibája mellett éppen úgy egy világfelfordulás utáni pacifista áramlatból született és tökéletlen elgondolásai mellett éppen úgy a béke megvalósítása volt a célja, mint a világháború után keletkezett Nemzetek Szövetségének.

*) Formailag ma még csak Olaszországban, Németországban, Braziliában, Portugáliában, Spanyolországban és a Szovjetunióban töröltetett, bár ezen országok is még csak átmeneti állapotot jelentenek, hol a modern abszolút szuverenitású spirituális állameszme még nincs megtisztultan kialakulva, de annyit mindenesetre már megtettek, hogy eredeti értelmezése szerint a népszuverenitás fogalmát törölték.

A látszat természetesen nem szabad megtéveessen. Mint már az előző fejezetekben említettük, maga a szuverenitás már a szó etimológiai értelménél fogva is mindig abszolút valami, de aszerint, hogy az állam elvont fogalmán keresztül miként nyilvánul meg, beszélhetünk uralkodói abszolutizmusról, népszuverenitásról stb.

A Bodin által meghatározott állami főhatalom tehát kezdetleges formában már szétválasztotta egymástól az államot és az egyházat, megalkotván a független állami főhatalom elvét s ezáltal megvetette a modern értelemben vett állam alapját. A fejlődés iránya továbbra is a teljes szétválasztás, a minden külső befolyástól mentes államnak, vagy miként ma mondani lehetne, a föltétlen szuverén államnak az elve maradt. A teljes szétválasztást azonban csak a materializmus századában a liberalizmus teremtette meg. Hogy abszolút eredmény és végleges forma ez sem volt, az a következőkből kitűnik. Természetesen azonban míg az állam gondolata, eljutott ez utolsó, azaz helyesebben ma már utolsó előtti állapotához, bonyolult és csaknem 400 évig tartó fejlődésen ment keresztül. Az egyházi főhatalom megszűnése után az állam még nem érthette el azonnal a demokratikus elveken alapuló népszuverenitás gondolatának nívóját. Ekkora fejlődés egyik napról a másikra nem következhetett be. Az állam megelegetett az egyházi főhatalomtól való függetlenségével s miután az előbbi függőségi viszony folytán teljesen önálló életre még csak nagyon tökéletlenül volt berendezve így, egy továbbra is erős központi irányító szerv szükségesnek mutatkozott. E szükségből kifolyólag a korábbi egyházi főhatalom tekintélyét egyszerűen vetítette a most alkotott személytelen államfogalom látható fejére, az uralkodóra, így jött létre az uralkodói abszolutizmus; ez az „állam én vagyok” elv keletkezésének oka és államböleseleti magyarázata. Ez elmélet melyet a napóleoni háborúk után a legitimitás elvének neveztek, bár még a XIX.-ik században is éreztette hatását, tulajdonképpen azonban a francia forradalommal kimúlt, mivel a népszuverenitás gondolata a forradalommal indul el a konkrét kifejlődés felé. Világos ugyanis, hogy a forradalom előtti három évszázadban, de főleg a XVI.-ik és XVII.-ik

század folyamán modern állambölcseleti értelemben „a nép” fogalmáról még egyáltalán nem beszélhetünk. Ekkor az államot valóban az uralkodó személye jelentette és ezenkívül még legfeljebb a nemesség jöhetett számításba és amennyiben az uralkodó és a nemzet között tűzdelem volt, akkor ez jobbra a nemesség és az uralkodó küzdelmét jelentette. Viszont az is természetes, hogy a következő fejlődési irány csakis a népszuverenitáshoz vezető demokratikus irány lehetett. Hogy ily elgondolások már az abszolutizmus korszakának kezdetén, főleg a nemzetközi joggal kapcsolatban nem egyedülállók, arra már szintén rámutattunk akkor, midőn öi'otius elméleteivel foglalkoztunk. Ugyancsak ily előfutárnak tekinthető Puffendorf, aki a nagy svéd királynéval, Krisztinával még uralkodása alatt, de főleg lemondása után sűrű levelezést folytatott az állam különböző kérdéseiről. A fejlődés azonban magától értetődően csak jóval későbbben indulhatott meg.

A francia forradalom szellemi előkészítése kétségtelesenül a racionalistáknak tulajdonítható. A forradalom csak konkretizálni és gyakorlati téren is megvalósítani igyekezett azt, amit e gondolkodók elképzelték. Már természetesen azt, ami egyáltalán megvalósítható volt, mert hiszen világos, hogy például a Társadalmi Szerződést minden pontjában gyakorlatilag aligha lehetett volna alkalmazni. Azonkívül éppen a társadalmi kérdések tökéletes rendezése oly hallatlanul súlyos és megoldhatatlannak tűnő probléma volt, melyre még a forradalom is csak közvetve vállalkozhatott. És itt van újból az a pont, ahol az osztálykérdés szervesen kapcsolódik bele az államról alkotott felfogásba, a jelen esetben tehát a népszuverenitás elméletébe.

Az összefüggések vizsgálatánál az előbbiekből kell kiindulnunk. A népszuverenitás gondolata, már csak a szó jelentőségénél fogva is, magában foglalja azt az elgondolást, hogy az állam főhatalma a nemzet egyetemességéből ered. Szuverén tehát tulajdonképpen maga a nép, az elvont államfogalom szuverenitása csak folyamánya a nép főhatalmának vagyis valami, amit a nemzet e spirituális hatalomra átruház, más kifejezéssel: engedményez. Nincsen új a nap alatt. Így tekintve, ez sem más, mint egy változata az egyházi főhatalom el-

méletének, hol az egyház abszolút tekintélyét a nép tekintélye helyettesíti. A lényeges különbség azonban az, hogy míg az egyház tekintélye egyetemes és egységes, tehát mindenütt és minden körülmények között egyformán érvényesül, addig itt a föltétlen tekintély egységekre bomlik, melyek akaratnyilvánításukban a körülményekhez képest nagyon is eltérhetnek egymástól. A föltétlen szuverenitás a népé, de mindig csak az az államot alkotó népé, melynek főhatalma tehát csakis saját magára és a saját hatalma alatt lévő területre vonatkozik, de sohasem egy másik nemzetre, szemben az egyházi főhatalom elméletével, mely minden népre vagy legalább is keresztény nemzetre érvényes volt. Mindez azonban, tulajdonképpen csak állambölcseleti szempontból nagyobb jelentőségű. Lássuk azonban az ehhez kapcsolódó társadalmi következményeket.

A népszuverenitás fenti meghatározásából következik, hogy az állam illetve a nemzet, saját maga oldja meg problémáit, tehát azoknak jó vagy rossz megoldásáért önmaga felelős. Ebből viszont folyik, hogy a helytelen és nem kielégítő megoldásokért nem lehet a személytelen állam fogalmát felelősségre vonni, hiszen az csak folyománya a népszuverenitásnak, mintegy végrehajtója a nemzet akaratának. Így tehát a társadalmi kérdések állapotáért is maga a szuverén nép felelős. Ez kétségtelenül így is van és ez az a pont, mely végül is a népszuverenitás és a belőle folyó liberalizmus hanyatlásához vezetett, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy *csak* a népszuverenitásból kifolyólag a különböző problémákat megoldani nem lehet, mert a szuverenitás túltengése az emberi természet általános gyarlóságánál fogva az anarchiához vezet. Miután azonban itt jogosan az ellenvetések egész sorozata tehető, így szükségesnek mutatkozik, hogy még közelebbről is rávilágítsunk e kérdésre.

A legfőbb ellenvetés (amit baloldali és főleg marxistakörök felhoznak) az, hogy a népszuverenitás a maga teljességében sohasem valósult meg, mert a liberalizmus is az osztályuralom egy változatát jelentette. Bizonyos mértékig ez kétségtelenül igaz, csak hogy a marxisták elfeledkeznek nemcsak arról, amit különben nem is tagadnak, hogy a proletariátus uralma is osztály-

uralmat jelent, hanem arról is, hogy a tökéletes népszuverenitás oly értelemben, hogy a nép elnevezés valamely állam minden polgárát egyenlő súly és érték gyanánt magába foglalja, utópia és az ember fizikai adottságainál fogva lehetetlenség. Ez époly képtelenség, mint az anarchistáknak az államról alkotott fantazmagóriái. Miután pedig az elfogulatlan kutató nem tagadhatja, hogy a liberalizmus a lehetőségekhez képest megvalósította a népszuverenitás elvét, így szükségesnek mutatkozik annak megvizsgálása, hogy e fogalom kiépítésében, főleg a társadalmi kérdések szempontjából, a liberalizmust mily elgondolások vezették és mi idézte elő azt, hogy a XIX.-ik század állameszméje képtelen volt a társadalmi kérdéseket megoldani, mely sikertelenség következményeként az állameszme új fejlődési útra lépett.

A francia forradalom kétségtelenül csak a kialakulást közvetlenül előidéző ok volt, de a népszuverenitási fogalom keletkezésének általános szempontból sokkal mélyebbre ható okai vannak. Hogy a francia forradalom az uralkodói abszolútizmus után a népet s ezzel kapcsolatban a népszuverenitás fogalmát karolta fel, ez természetes következménye volt annak a demokratikus áramlatnak, melynek alapját a racionalisták vetették meg. Itt rejlenek azok a mélyebb történelembölcseleti okok, melyekről a fentiekben beszéltünk. Mindez összefügg az individualizmus és materializmus fokozatos térhódításával, mely éppen a népszuverenitás eszméjével kapcsolatban nagyon jól kimutatható. Az egyéni öntudat növekedése szükségszerűen maga után vonta azt, hogy az ember a legmagasabb hatalom gyakorlásában személyesen is részt óhajtott venni s miután ez fizikailag mindenki számára nem volt lehetséges, így legalább fiktíve oly eszmei közösségben, melyben mindenki tagnak érezhette vagy vélhette magát. Tehát ezért „a nép” és „népszuverenitás”, melynek elméletileg minden egyén egyforma fontosságú tagja és saját emberi méltóságából eredő főhatalma beleolvad a nép közösségének szuverenitásába, melynek ilyenformán ő egyéni leg is fontos alkotó része. Ez individualista állambölcseleti iránynak egyik csúcsteljesítménye az általános titkos választójog, ahol ideális esetben minden egyes vá-

lasztó válóban az egyetemes népszuverenitás részesévé válik, ellenkező esetben ennek csak illúzióját kapja, de így is az egyéniség semleges, vagy negatív alakban kifejezésre jut. Ennél azonban még érdekesebb a materializmus hatása.

Az előbbieket során láttuk, hogy az uralkodói abszolutizmus tulajdonképpen csak folytatása volt az egyház abszolút főhatalmi elméletének. Kétségtelen, hogy ez utóbbi elmélet spirituális eredetű volt. Ezt még az is kénytelen elismerni, aki tagadja a történeti egyháznak azt a felfogását, mely e főhatalomra való igényét az xigynevezett isteni jogban rejlő erőre vezette vissza. Még ezen tétel tagadása mellett (amit észszerűen tagadnunk is kell) sem vonható kétségbe, hogy az egyháznak e főhatalomra vonatkozó igénye erkölcsi követelményeken nyugodott s így spirituális eredetűnek tekinthető. Világos, hogy pusztán e hatalomnak egy más személyre való átruházása nem érintette a szuverenitáselképzelés spirituális voltát. Bizonyos, a főhatalomnak egy látható személyre való vetítése ugyan már materializációt jelentett, de még csak nagyon kezdetleges formában. Hiszen az egyháznak azelőtt is volt látható feje s így a megszemélyesítés a szétválasztás után is szükségesnek mutatkozott, egyrészt mivel az államfogalom még nem határozott meg kellő alapossággal, másrészt pedig mivel legalább egy konkrét fogalomra szükség volt, abból az egyszerű tényből kifolyólag, hogy fogalmakat csak érteni tudunk, de érzékelnünk nem. Egyébként azonban nem lehet kétség, hogy az uralkodó személye állami szempontból nem jelentett több materializációt, mint amennyit a pápa mint az egyház látható feje jelent. Az sem vitatható, hogy ez időben az állam fogalma, csak szorosan az uralkodó személyével kapcsolatban volt elképzelhető, sőt mondhatjuk csakis általa létezett. Mint tudjuk a francia forradalom előtti inai értelmezés szerint a hazaárulás ismeretlen fogalom volt, ezt a meghatározást csak a forradalom és a nacionalizmus gondolata termelte ki. Hasonló esetben a király ellen elkövetett hűtlenségről beszéltek, mely a középkorból megmaradt fogalom volt s mint ilyen spirituális eredetű valami. Az, hogy az uralkodó, vagyis egy fizikai személy léte egyet jelentett az állam elvont

fogalmával, még nem téveszthet meg. Ebből még nem következtethetünk arra, hogy ezáltal az uralkodói abszolútizmus, szemben az egyházi főhatalommal, materiális valami volt. Megnyilvánulásukban többé-kevésbé mindkettő ilyennek tekinthető, de az uralkodói abszolútizmus spirituális elképzelésekben gyökerezett. Gondoljunk csak arra, hogy a király szent és sérthetetlen személyét nemcsak az állásából folyó természetes tisztelettel, de szinte misztikus varázssal vették körül még a reformáció utáni századokban is, amikor pedig minden bizonnyal beszélhetünk már arról, amit általában felvilágosodásnak neveznek. A római szent birodalom császára, az apostoli, katolikus és legkeresztényibb királyi címek nem voltak pusztán címek, hanem azoknak valóban mélyebb jelentőséget tulajdonítottak még a XVII.-ik és XVIII.-ik században is. Az isteni kegyelemből való uralkodás elve, kihatásaiban ugyan minden bizonnyal a társadalmi küzdelemnek egy eszköze volt, de emellett elgondolásának spirituális eredeté mégsem vitatható. Ugyanígy a bécsi kongresszus a maga legitimitás-elvével szintén e spirituális eredetű uralkodói abszolútizmust akarta megtenni az új Európa alapjául, ami akkor már teljesen reménytelen kísérletnek volt tekinthető, mert a forradalom teljes egészében megindította volt a népszuverenitás gondolatának kifejlődését.

E törekvés alap gondolata, a kor szellemének megfelelően az állameszme tökéletes materializálása volt. A kísérlet azonban nem sikerült. Az állam fogalma ugyanis minden körülmények közt elvont valami, melyet lehet körülírni, magyarázni, sőt meghatározni is, de teljesen materializálni sohasem lehetséges, mint ahogyan fizikailag nem képzelhető el a jó, vagy rossz fogalma, vagy ahogyan fizikailag felfoghatatlan számunkra a negyedik dimenzió. Így tehát az a paradox helyzet állt elő, hogy annak ellenére, hogy a forradalom büszkén vallotta magát a modern állam megteremtőjének, ezt egyáltalán nem hozta létre, sőt teljesen eltávolodott az állam valóságos fogalmától. Csak konkretizálta modern értelemben az állam megnyilvánulási formáit, de az eszme lényegétől nagyon távol maradt. Igaz, megnyilatkozásait, mindazon formákat, melyek ez absztrakt fo-

galom pozitív megnyilvánulásaiival vannak össze függésben, később a liberalizmus majdnem tökéletesen ki fejlesztette, de anélkül, hogy a dolgoknak mélyebb értelmezést adott volna. S mindezt egy bár jószándékú, de önkényesen felállított erkölcsi elgondolásból, a népszuverenitás fogalmából vezette le. A népszuverenitás fogalma pedig nagyon távol áll az állam igazi eszméjétől. Az államfogalom mindig elvont és spirituális eredetű, melynek erkölcsi alapjai az örök érvényű erkölcsi törvényekben rejlenek és nem a népszuverenitás mesterségesen kitenyésztett és absztrahált fogalmában, mely fizikai személyek társulásából és akaratmegnyilvánulásából jön létre és e fizikai eredeténél fogva állandó változásoknak van alávetve. Képzelnék csak el a következő példát. A népszuverenitás fogalma természet-szerűleg azt jelenti, hogy a nemzet egyetemességének megnyilvánult akarata vagy elhatározása, a hatalma alá eső területen föltétlen érvénnyel és helyességgel bír. Tétélezzük fel legideálisabb eset gyanánt azt, hogy valamely ország parlamentje csakugyan az ország közvéleményének leghívebb visszatükrözője, amiből az következik, hogy a parlament határozata csakugyan a népszuverenitás tökéletes megnyilatkozása lesz. Már most adott esetben ez a parlament föltétlen érvényességgel kimondhatja azt is, hogy 2X2 nem 4, hanem 5. Kétségtelen, hogy a népszuverenitás-elvből kifolyólag ezt teljes érvénnyel megteheti. Ugyanígy kimondhatja, hogy a gyilkosság nem büntetendő, hanem jutalmazandó cselekmény. Ez is a népszuverenitásnak egy föltétlen érvényű megnyilatkozása lesz. De éppen csak a népszuverenitás és nem az állam fogalmának megnyilatkozása, mert az állam eszméje mindig a spirituális eredetű erkölcsi fogalmakban gyökerezik. Már egy korábbi munkámban (A Harmadik Birodalom keletkezése I. fejezet 33. oldal) igyekeztem kimutatni, hogy az állam nem lehet erkölcstelen, mert az állam mindig azonos az erkölccsel, mégpedig mindig az örök érvényű erkölccsel és nem azzal, melyet az emberi közösség bizonyos csoportjai állítanak fel maguk számára, még akkor sem, hogy ha e csoport egy egész nemzet és az általa megnyilatkozó szuverenitás volna. A fenti példák mindenestre túlzottak és nem valószínű, hogy azok a gya-

korlatban is így érvényesüljenek, de elég ha a népszuverenitás megnyilatkozása kisebb mértékben is eltér a magasabbrendű erkölcsi törvények követelményeitől, hogy az már csak a népszuverenitás megnyilatkozása legyen és nem az elvont állameszme folyománya. Ennek gyakori előfordulása pedig nem szorul bővebb bizonyítékra.*)

A forradalom materializációs törekvése elsősorban a szuverenitás gondolata körül nyilvánult. Miután az absztrakt államfogalom a szuverenitást törölni kívánta, így aként oldotta meg a kérdést, hogy a szuverenitás fogalmát atomokra bontotta és minden egyes atomot ráruházott egy fizikailag is érzékelhető személyre, az államot alkotó minden egyes individiumra és ezen atomok újabb egyesítését elnevezte népszuverenitásnak. Ezzel mindhárom alapgondolatnak, a materializmusnak, a demokratizmusnak és az individualizmusnak is eleget tett, mivel a szuverenitás fogalmát egyénekhez, tehát fizikai személyekhez, továbbá az egyének közösségéhez kapcsolta. Mindezzel a népszuverenitás kérdése érthetővé válik. A gondolat túlfeljlődése után következett be a fordulat.

Az új megnyilatkozások a társadalmi kérdések szempontjából tulajdonképpen egy mondatban foglalhatók össze. A szociális kérdések megoldása a népszuverenitásra épült liberális államnak nem sikerült. Az okok természetesen nagyon sokfélék voltak, de mindazonáltal mi a főmotívumot a világháború előtti állameszmeben látjuk. A marxista ellenvetés, mely mindennek okát pusztán az uralkodó osztályok kizsákmányoló törekvésében látja, igen egyoldalú felfogás és nézetünk szerint ma már túlhaladott álláspont. Ami a dolgok külső megnyilvánulási formáját illeti, a marxizmusnak tökéletesen igaza van, de csakis ebben és két dolgot fi-

*) Például a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió különleges erkölcsi felfogása, ami annál is szembe-tűnőbb, mivel e két állam másrészt nagyon helyes fel-ösmerésből kiindulva tagadja a népszuverenitás föl-tétlen érvényességét. Csakhogy itt részint a marxizmus materialista szemlélete, másrészt a túlzó nacionalizmu-son alapuló faji mítosz az uralkodó elem s e körül-mények az időszerű felösmerések majdnem minden ér-tékét lerombolják.

gyeimen kívül hagy. Ez a figyelmen kívül hagyás pontosan megfelel annak a XIX.-ik század derekán uralkodó materialista szellemnek, melyből maga a marxizmus is született és mely minden olyan dolognak, amely nem volt fizikailag érzékelhető semmi jelentőséget nem tulajdonított, azt lemosolyogta vagy megvetette. A legfőbb tévedés ott keresendő, hogy nem vette észre azt, hogy a kizsákmányolás is csak azért volt lehetséges, mert a liberalizmus, vagyis az állameszme ezt megengette és lehetővé tette. Ha tehát a kizsákmányolást meg kívánta szüntetni, akkor szükségszerűen az állameszme mibenlétét kellett volna reformálnia, mert vajmi kétséges, hogy az emberiség egyhamar elérkezik arra a fejlődési fokra, melyen az állam legfőbb irányító tevékenységére többé nincs szükség. Másodszor a marxizmus felállította ugyan a maga állam-ideálját, de ezt még a gyűlölt burzsuj államnál is hatványozottabban osztályuralomra alapozta. Végső értelemben mindez csak a szerepek felcserélését jelentette, mely ugyan kielégíthetett társadalmi osztályokat és egyes fanatikusokat, de semmiesetre sem az államalkotó tömegek öszszességét és olyanokat, kik az egyetemes megoldás lehetőségét óhajtották és ezért dolgoztak.

Ma már kétségtelen, s komoly vizsgálódás mellett ezt senki sem tagadhatja, hogy a világháborúval a XIX.-ik század államgondolata és a népszuverenitás fogalma is halálos dőfést kapott. Ezzel azonban természetesen egyáltalán nem kívántuk azt mondani, hogy a világháború utáni jobb-, vagy baloldali parancsuralmi államok képviselnék a modern állam-ideált. A tudományos vizsgálódástól semmi sem állhat messzibb, mint ez a kijelentés. Mindezen alakulatok képviselhetik ugyan a maguk környezetében vagy a velük rokonszenvezők előtt a pillanatnyi eszményképet, de semmiesetre sem az állam azon eszméjét, mely felé ez a gondolat a jövőben fejlődni fog. Hogy mindamelltt ezen alakulatoknak nagy jelentőséget tulajdonítunk, az azzal magyarázható, hogy kétségtelen, hogy a Szovjetunió, a fasiszta Olaszország, a nemzetiszocialista Németország, szóval az úgynevezett totális államok, bár torzított és bizonyos mértékig tökéletlen formában, de magukban rejtik a jövő államtípus alapelemeit. Ha tehát azt

kutatjuk, hogy a jövőben miként fejlődik majd az absztrakt államfogalom, akkor mindenesetre különös figyelem szentelendő a fenti államoknak. De természetesen ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az igen súlyos hibákat és korszerűtlen tüneteket, melyek a fentnevezett országokat csak a modern állameszme előharcosaivá avatják, de semmiesetre se azok megszemélyesítőivé. Mint ahogyan az előbbiekben rámutattunk e súlyos hibáik egyrészt a dogmatikus marxizmusra alapított materialista szemléletben, másrészt a túlzott nacionalizmushoz kapcsolódó faji mítoszban és az ebből szükségszerűen folyó imperialista politikában gyökereznek. Mindezek mellett azonban tagadhatatlan, hogy ez államok ösztönszerűleg, de még talán sokkal inkább zseniális vezetők hatása alatt egyes vonatkozásokban felösmerték az eljövendő állam kibontakozni készülő alapelemeit s ugyanakkor meg volt bennük a kellő bátorság ahhoz, hogy leszámoljanak a XIX.-ik század államfogalmával és megkezdjék az új irányokon haladó felépítést. Hogy ez a felépítés sok tekintetben vagy nagyon torzított és tökéletlen mása az igaz iránynak, vagy pedig túlságosan sok múltbeli elemmel rendelkezik, az oly kérdés, melyekre nézve a jelen munka keretei között nem vagyunk hivatva nyilatkozni.

XVIII. fejezet

„Navigare necesse est, vivere non est necesse.”

Pompeius.

A kibontakozás lehetőségei és az „állam”-eszme új meghatározása — Az „abszolút” és „relatív” állam — Az abszolút szuverénitási állam diktatórikus jellege — Hasonlatosság és különbség a mai totális államok és az eljövendő államtípus között — Az „állam”-fogalom spiritualizálása és az abszolút szuverénitás, mint az eljövendő államtípus előfeltétele — „Abszolút” erkölcs és „párt” erkölcs. — Nacionalizmus, imperializmus és faji mítosz — „Kvalitatív” és „kvantitatív” politika — „Mennyiségi” és „minőségi” állam — A poli-

tikai elgondolások és az osztályproblémák viszonya — A totális államokban a minőség egyenlő a párterkölcscsel — A faji mítosz következménye: háború — A háború, mint a párterkölcson felépült totális állam politikai programjának egy része — A háború, mint szükséges rossz — A kibontakozás irányai — Társadalmi átértékelés — A társadalmi osztályok és az „értékek átértékelése” — Az arisztokrácia lehetőségei és a proletariátus gátlásai — A középosztály mint vezető csoport — A „minőségi állam” — Az eljövendő minőségi állam alapelemei — A középosztály szerepe az „abszolút szuverenitású minőségi állam” felépítésénél — A munka célja — Az eljövendő kor szociális jellege — A meghozandó áldozatok súlyossága és szükségszerűsége — Az emberiség „ifjúsága” és „férfikora” — A két fejlődési lehetőség — Navigare necesse est...

Az állameszme új meghatározása természetszerű és logikus folyamánya mindannak, amit az előző oldalon elemeztünk és kifejtettünk. A társadalmi kérdések levezetése a francia forradalom alkotta államtípusnak nem sikerült, de nem sikerült a dogmatikus társadalomtudománynak vagyis a marxizmusnak sem. S itt nem szabad kizárólag a Szovjetunióra gondolnunk, mert ez csak a legradikálisabb ily irányú kísérlet volt. Kísérletek, ha kétségtelenül enyhébb formában is, de mindenütt történtek, különösen ott, ahol a marxizmus kisebb vagy nagyobb hatalomhoz jutott. Másrészt e sikertelenség annyira kézenfekvő, hogy az bővebb bizonyításra nem is szorul. A megoldás tehát új alapokra fektetendő s ez új alapok még tökéletlen formában ugyan, de már kialakulóban vannak.

A kibontakozás lehetőségeit csakis az állameszme új meghatározásában kereshetjük. Ez az új meghatározás semmiesetre se lehet a „totális állam” úgy, ahogyan ma önmagukat ez államalakulatok nevezik, de igenis az „abszolút állam” lesz, mely tökéletesen különbözik a XIX.-ik század, hogy úgy mondjuk, „relatív” államtípusától. A népszuverenitás fikcióján felépülő relatív állam alkotóegyeideinek nemcsak erényeivel, de hibáival is rendelkezett, ezzel mindenképen függő viszonyban volt s miután a hibák mindig könnyebben kiütöz-

nek, idővel teljesen a tömeghangulatok hatása alá került s képtelen volt az életétáruló problémák kielégítő megoldására. Az eljövendő abszolút állam bizonyos mértékben teljesen független lesz polgáraitól, ezekhez csak a természetes fizikai közösség kapcsolja, de különben oly erkölcsi elvekből származó, a dolgok felett lévő fogalom lesz, mely éppen ez abszolút értékénél fogva, abszolút tekintéllyel is rendelkezik. Állampolgárait, s ezt jól jegyezzük meg, szükség esetén kényszeríteni fogja, hogy úgy, azon elvek szerint cselekedjenek, melyeket ő az egyetemesség érdekében szükségesnek és célszerűnek lát. Bár komoly kutató soha kétségbe nem vonhatja azt, hogy a népszuverenitás fikcióján felépülő szabadelvű állam a maga idejében történelmi szerepének eleget tett, azért nyilvánvaló, hogy az állam a szabad verseny és a szabad fejlődés elvének felvirágoztatásával a szociális kérdéseket nem bírta megoldani, sőt azokat az anarchiához vezette és az osztályellentéteket a lehető legnagyobb mértékben kiélezte. Az eljövendő abszolút szuverenitású állam megkísérli majd, hogy föltétlen tekintélyénél fogva nem szabadversengési alapon, de tervszerűen, amilyen formában ő jónak látja s ha kell kényszerrel is, de szuverén irányítása mellett rendezze az összes megoldásra váró problémákat s így elsősorban a társadalmi kérdéseket is. Ez volna az alapvető különbség a volt és a leendő állam, a múlt és a jövő között. Mégegyszer hangsúlyozom: szükség esetén kényszerrel is. Tehát diktatúra? Igen, ha úgy tetszik, diktatúra, sőt szükség esetén bizonyos vonatkozásokban a legszigorúbb diktatúra. De nem személyi parancsuralom, nem mindenáron „Vezér”-elv, hanem az állam föltétlen tekintélyének, szuverenitásának diktatúrája. Bizonyára a XIX.-ik század emberére nézve ez is fájdalmas és lealázó, de a tények és fenyegető körülmények hatása alatt kell, hogy annyi bátorsággal rendelkezünk, hogy szembenézzünk e követelménnyel és minden körülírás nélkül meg is tudjuk nevezni azt. A jelen munka szellemére bizonyára nem mondható, liogy az reakciónárius vagy oligarchikus volna s mégis az az olvasó, ki fejtegetéseinket figyelemmel kísérte végig, maga is elismeri majd, hogy a kibontakozás lehetőségeinek megrajzolásánál a szerző szükségszerűen

jutott a fenti következtetésekre. Ez az út egyike azon lehetőségeknek, melyekről a XVI-ik fejezet elején beszéltünk. És csak ez az út vezethet az osztálykérdések optimisztikus megoldásához. A leghatározottabban ismételjük, csakis ezen út valamilyen formája. A másik, mely mindig csak a régi s ma már nagyrészt használhatatlan eszközökkel és elvekkkel való kísérletezést jelent, még egy darabig jól, vagy rosszul továbbviheti az eseményeket, de előbb vagy utóbb halálosan biztosan elvezet a pesszimisztikus megoldási lehetőséghez; a katasztrófához. Aki nemcsak gondolkozik a dolgokon, hanem rendelkezik annyi erkölcsi bátorsággal is, hogy előítéletektől mentesen szembe tudjon nézni tényekkel és eseményekkel, az nem is láthatja másként a helyzetet.

Bár nem tartozhatik kitérített feladataink közé az, hogy a totalitás elvén felépült jelenlegi államrendszerekbe elmélyedjünk vagy pláne azokról bírálatot mondjunk, azért éppen mivel totalitásuknál fogva ezen alakulatok némileg hasonlítanak az eljövendő államtípus-hoz, szükséges, hogy itt rámutassunk néhány e szempontból jellegzetes vonásukra.

Minderre főleg negatív jelentőségüknél fogva van szükség azért, hogy az alapvető különbségek is észlelhetők legyenek. Mert nem tudjuk eléggé hangsúlyozni azt, hogy minden hasonlatosság és annak ellenére, hogy bár kétségtelenül kiindulópontoknak tekinthetők, mai formájukban sem a Szovjetunió, sem a Harmadik Birodalom, sem Olaszország nem képviselhetik az eljövendő államtípus ideálját. Mégis miben van akkor a hasonlatosság és mi az, ami megkülönbözteti és így a legélesebben szembefordítja ezen országokat az eljövendő állameszmével?

A hasonlatosság a totalitás elvében, ha úgy tetszik, a diktatúrában vagy mint ahogyan mi, nézetünk szerint helyesebb és találóbb meghatározással neveztük: az abszolút szuverenitásban van. A totális állam és az abszolút szuverenitása állam alap gondolata azonos. Állami mindenhatóság, az állam föltétlen felügyelete és irányítási lehetősége, sőt ily irányú kötelessége az állami és közgazdasági élet minden vonatkozásában, bizonyos körülmények között és bizonyos mértékben a ma-

gánélet területén is. A kiindulási alapelvekben tehát a pillanatnyi kísérletek és a jövőbeni eszménykép megegyeznek. E hasonlatosság különben a mai totális államok között is fennáll, hiszen közismert, hogy az áthidalhatatlan elvi ellentétek dacára is az állam felépítése és működése szempontjából több hasonlatosság van a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió között, mint mondjuk Németország és bármely más oly állam között, mely még ma is távol áll a totalitás elvétől. Az „állam” fogalom spirituálizálása, vagyis az abszolút szuverenitás eszméjének elfogadása, előfeltétele az eljövendő államtípus megalkotásának és így egyben előfeltétele az osztályproblémák megoldásának is. Ezen az egy ponton már valóban konkrét kísérletek is történtek, de ez egymagában még nem elég, mert hiszen az osztálykérdések kielégítő megoldását nemcsak a Szovjetunió nem találta meg, de az nem sikerült teljes mértékben az úgynevezett jobboldali totális államoknak sem. Az abszolút szuverenitás elve kellő tartalom nélkül szintén csak puszta fikció, mely önmagában még nem képes feladatát teljesíteni. A mai totális államok ezen kétségtelenül helyes alapelv mellett még oly fogyatékoságokkal bírnak, melyek teljes eredményes működésüket mind a mai napig meggátolták és ezáltal a legélesebben szembeállították azon abszolút szuverenitása államtípussal, mely nézetünk szerint más problémák mellett a társadalmi kérdések helyes és kielégítő levezetésére is hivatva volna.

Nemcsak a bírói ítéletet, de minden oly állami tevékenységet, törvényhozást, parancsot stb., mely szükség esetén szankciókkal is kikényszeríthető, a szükség-szerűség mellett erkölcsi értéke igazolja. Világos tehát, liogy ha ez elgondolás a szabadelvű államnak is alapját képezte, mely állam pedig a kényszerítő eszközökkel csak nagyon is korlátolt mértékben és módon élt és az egyéni célkitűzésekbe és felfogásba a magánélet területén majdnem egyáltalán nem és a közélet terén is csak nagyon mérsékelten avatkozott be, ugyanakkor végzettszerűen fontos, hogy a fenti alapgondolat az abszolút szuverenitású állameszmének is kiindulópontját alkossa, mely állam most már a mindennapi és a közélet minden vonatkozásában ellenőrzést és irányítást

gyakorol. Ez az a lényeges pont, mely a mai totális államokat elválasztja az eljövendő szükségszerű abszolút szuverénitású államtól s ugyanezen különbségből kifolyólag nem tarthatjuk a mai totális államokat teljes értékű megoldásoknak. Az erkölcsi érték és tartalom, mely a cselekedetet és szükség esetén a szankciókat is igazolja, mindig csak egy lehet: *az abszolút erkölcs és abszolút érték*. Nincsen tehát régi és új erkölcs. Csak egy van; *az örök érvényű és abszolút etikai fogalmak*. A mai totális államok azonban *külön* etikai alapelveket alkottak maguknak, a *párterkölcstre* épülnek fel. *Az abszolút szuverénitású állam csakis az abszolút erkölcsre építhető*. Csakis a spirituálizált és abszolút erkölcsön nyugvó állam létjogosult arra, hogy a legmesszebbmenően beavatkozzon állampolgárainak akár magánéletébe is és ezáltal tervszerűen irányítsa azok anyagi és szellemi fejlődését. Az abszolút erkölcsi törvényeken nyugvó államnak az ily irányú beavatkozás egyenesen kötelessége és szükség esetén a megfelelő szankciókat is teljesen jogosan alkalmazhatja. A csak „párterkölcson” nyugvó állam cselekedetei és beavatkozásai sohasem jogosak. Még akkor sem, ha ez a cselekvés teljesen jóhiszeműen történik. Coudenhove Kalerginek kétségtelenül igaza van, midőn azt mondja (Totaler Staat, totaler Mensch), hogy a totális állam-eszme nem lehet helyes, mert logikailag az állam kell legyen az emberért és nem az ember az államért. Ez teljesen igaz és a magunk részéről is osztjuk e felfogást, de másrészt szintén biztos, hogy az általános fejlődés és minden egyes ember előrehaladása csakis úgy érhető el, ha az állampolgárok mindegyike egy közös eszmét követ, mely így saját fejlődéséből minden egyes fejlesztőjének is juttat valamit. Ez mindenesetre előfeltétel és csakis ezen közös gondolat keretén belül szolgálhatja az állam polgárait. *Az abszolút szuverénitású államban tehát a természetes emberi alapjogoktól eltekintve (s ez rendkívül fontos) előbb jönnek az állampolgári kötelességek és csak azután az állampolgári jogok. A kötelesség előfeltétele a jognak. Csak-hogy itt az állam egyet jelent az abszolút érvényű erkölccsel*. A mai totális államokban az állam azonban csak a párterkölcset jelenti s ez sohasem lehet teljes

jogcím arra, hogy az államhatalom ellentmondást nem tűrően avatkozzék be polgárai köz- és magánéletének irányításába. A párterkölc, akármilyen tiszta szándékú is, legfeljebb csak egyes csoportok érdekeit szolgálja, de sohasem a megfelelő államterület egyetemességének érdekeit (az államok közösségének érdekeiről a legtöbb esetben nem is beszélhetünk) és így semmi körülmény között sem rendelkezhetik elegendő jogalappal ahhoz, hogy föltétlen irányítást gyakoroljon és céljai érdekében súlyos szankciókat alkalmazzon.

Hogy az erkölcsi alap ez államoknál mennyire nem az abszolút etikához, hanem a párterdekekhez vagy jobbik esetben valamely ideológiához kapcsolódik, azt éppen azon alapvető különbségekből észlelhetjük legjobban, melyek ezen államok között elvileg fennállnak és ezáltal világnézetileg is szembeállítják őket egymással. Nem beszélve arról, hogy a mai totális államok általában nem veszik figyelembe az emberi alapjogokat, melyekről az abszolút szuverénítésű állammal kapcsolatban beszéltünk, csak arra gondoljunk, hogy a Szovjetunióban éppen olyan erkölcsi dogma mindennek üldözése és tűzzel-vassal való irtása, ami nem kommunista, mint mondjuk a Harmadik Birodalomban a faji mítoszból keletkezett párttörvények. Mindkét kiragadott példa típusa azon párterkölcnek, melynek ködös elképzeléseire a mai totális államok felépülnek. Mindezekből folyik, hogy a totalitás vagy miként mi neveztük, az abszolút szuverénítés ugyan kétségtelenül alapeleme lesz az eljövendő államtípusnak, mert e nélkül minden kérdés s így a társadalmi problémák megoldása is lehetetlen, de ugyanakkor az is világos, hogy a mai totális államok csak fejlődési lehetőséget nyújtanak, csak kiindulópontját jelenthetik egy fejlődésnek, de mai formájukban még csak tökéletlen kísérletek.

A kiindulópont, az erkölcsi alap eltéréséből még más dolgok is következnek, melyek részint rávilágítanak a mai totális államok alapvető, sőt talán végzetes hibáira, másrészt a jövőre vonatkozólag követelményeket állítanak fel és ezáltal az osztályproblémák levezetését is közelebbi megvilágításba helyezik.

E figyelemre méltó körülmények abból a sajátjá-

gos paradox beállításból származnak, mely a mai totális államok karakterisztikumát alkotja s melynek végső indítékai kétségtelenül azon az abszolút erkölcsőtől eltérő alapelveken rejlik, melyről az előbbiek során beszéltünk. Míg ugyanis a mai totális államok a totalitás vagy miként neveztük, abszolút szuverenitás, legalább is formai kimondásával minden bizonnyal az eljövendő államtípus egyik alapkövét rakták le és ez az a legfőbb motívum, mely létezésüket erkölcsileg igazolja, addig másrészt ma még teljes biztonsággal kideríthetetlen és valószínűleg inkább bonyolult lélektani okokból, mint józan megfontolástól követve, megtartották, sőt a maximumra fejlesztették a szabadelvű államrendszernek egyes oly tulajdonságait, melyek a XIX.-ik század államának már a múltban is legszembe-tűnőbb hibái voltak. E hibák nemcsak a, saját fejlődési lehetőségüket korlátozzák a minimumra, de egyben veszélyeztetik az általános kibontakozást és ezzel kapcsolatban az osztályproblémák levezetését is. Ezekben \$ hibákban rejlenek a pesszimisztikus megoldás lehetőségei, melyek sajnos tagadhatatlanul igen nagyok,

Itt elsősorban a túlzó nacionalizmusra, és arra gondolunk, amit napjainkban általában imperializmusnak neveznek. Mi inkább „mennyiségi” és „minőségi” politikáról beszélünk, mint ahogyan meggyőződésünk, hogy a mai „mennyiségi állam” típusát az eljövendő abszolút szuverenitású „minőségi állam” fogja szükségszerűen felváltani. A kvantitatív lényeg, a mennyiség, legfontosabb alkotóeleme a pusztán fizikai erőre épült XIX.-ik századbeli szabadelvű állam típusának, mely épűgy a materializmus szűlőtte, mint maga az imperializmus, vagy a mennyiség: a szám- és rekord-imádat. Mindennek a maga idejében bizonnyal meg volt a jelentősége és feladata is, de ma már többnyire túlhaladott álláspont, Kultuszt űzni belőle azonban, mint ahogyan a mai jobb- és baloldali totális irányok egyaránt teszik a legnagyobb veszedelem, mert nem lehet kétséges, hogy az etikai szempontok figyelmen kívül hagyása mellett is, az állami élet terén a mennyiségek értéke ma már nem egyedülálló, de még praktikus szempontból sem döntő jelentőségű. És mindez végzettszerűen fontos akkor, ha az osztálykérdések levezetését keres

sük. Az osztályproblémák megoldása csakis minőségi politikával, az alsóbb rétegek felemelésével és az osztályellentétek kiegyenlítésével lehetséges, *de sohasem valósítható meg pusztán vagy aránytalanul erőltetett mennyiségi politikával.*

Természetes, hogy a faj védeése és fizikai szempontból való nemesítése minden állam elsődrendű feladatai közé kell tartozzék. Így az abszolút állam feladatai közé is, sőt itt leginkább, mivel irányítása e térre is kiterjed. De a szaporulatnak minden meggondolás nélkül, majdnem mesterséges eszközökkel való fokozása csak azért, hogy ezáltal az állam fizikai erejét növeljék, vagy hangzatos számadatokban tetszelegjenek, — egyenesen bűn, mert a legnagyobb szociális veszedelmet rejti magában. A mai totális államokban a minőség csak a párterkölcset jelenti, de a régi mennyiségi elgondolásokat százszoros erővel támasztották föl. Éppen ezért hiábavalóak az egyéb, kétségtelenül nagyjelentőségű szociális intézkedések: ezek teljes eredményt nem tudtak és nem is fognak sohasem elérni. A jövő minőségi államának, mely nem állhat többé pusztán a számok és a fizikai erő hipnózisa alatt, ezen a téren is éppen olyan tervgazdálkodást kell majd folytatnia, mint a gazdasági élet bármely más területén.

Nemzetközi vonatkozásban a mennyiségi politikának még sokkal nagyobb hibái vannak, melyek annál is szembetűnőbbek, mivel a mai bonyolult nemzetközi helyzetben a belpolitika nagy mértékben a külügyek függvényévé vált. E körülmény talán még döntőbb hatással van az osztálykérdés kialakulására. A mai totális államok túlhajtott mennyiségi politikájuk következtében a többi államokra különösképpen is veszélyt jelentenek. Törekvéseik eddig is már háborúk kiindulópontjai voltak és a jövőben még fokozottabb mértékben fogják nemzetközi konfliktusok és háborúk eredőjét alkotni. E fenyegető veszély gyökerei a mai totális államok párterkölcseiben és a múltból átvett túlzott nacionalista, vagy ami ezzel egyenrangú, mennyiségi politikájában keresendő. A túlzott nacionalizmus és a szaporodás majdnem mesterséges eszközökkel való fokozása, anélkül, hogy a természetes határokon belül e szaporulat számára elhelyezkedési lehetőséget tudnának biztosítani.

logikusan és magától értetődően expanziós politikához, vagyis végső eredményben háborúhoz vezet. Távoll áll e munka szellemétől, hogy az agyoncsépett és éppen ezért nagyobbbrészt erőtlenné pacifista szólalásokban tetszelegjen, hiszen kétségtelen, hogy a nemzeti érzés ápolása valamely nép életének és fejlődési lehetőségének szerves alapja. De nagy különbség van a nemzeti érzés ápolása és az esztelen mennyiségi politika faji mítoszai és forrpora szított nacionalizmusa között. Az előbbi az ember természetes adottsága és az egyéni és a közjólét alapelve, az utóbbi a katasztrófák legbiztosabb előkészítője. Az is bizonyos, hogy a küzdelemtől való lemondás, a tespedés csakis a fáradt és pusztulásra ítélt nemzetek tulajdonsága lehet, hiszen az életben küzdelem nélkül semmi el nem érhető. De ismét nagy különbség van a férfias küzdeni akarás és tudás és a párterkölcse előírásai között. Végül pusztán osztályszempontból nézve a dolgokat: világos, hogy osztálykérdéseket még soha háborúval, vagy mondjuk szelídebb formában, erőszak alkalmazásával nem sikerült megoldani és az sohasem is fog sikerülni. Márpedig a szélsőséges nacionalizmus mindig háborúhoz vezetett. Elég csak a közelmúltba visszatekintenünk, hogy erre példát találjunk. Az előjellekből ítélve e téren a jövő sem lehet valami biztató. A különbség a mai és az eljövendő totális és abszolút állam között itt is a kiindulópontot képező erkölcsi alaptól származik. A párterkölcse alapozott mai totális állam a faji mítosz mennyiségi elméletéből kiindulva mindenek fölé a nemzetet (valóságban a pártot) helyezi s ennek fejlesztését más nemzetek rovására is nemcsak megengedhetőnek, de egyenesen szükségesnek tartja. Az abszolút szuverenitási! minőségi állam abból az alapelvből indul ki, hogy minden nemzetnek joga van nemcsak az életre, de az előretörésre is, de csakis addig a határig míg ezzel más népek vitális érdekeit nem sérti. Ez az elgondolás magától értetődően feltételezi a minőségi politikát. Természetesen nevetséges volna arra gondolni, mintha a fenti szemlélet propaganda kívánna lenni az egyke vagy a magzatelhajtás mellett. Ez képtelenség volna. Nem tagadjuk, a magunk részéről az állam irányítását e téren is szükségesnek év kívánatosnak tartjuk, ez a minőségi elgondo-

lás természetes következménye (többek között tervszerű eugenetika), de ennyire szélsőségesen a dolgokat felfogni még sem lehet. Mi mindössze a mai divatos mennyiségi politika végzetes hibáira kívántunk rámutatni, mely hibák következtében minden kvantitatív állam előbb-utóbb a terjeszkedési és hódítási láz áldozatává válik.

A kvantitatív állam alap gondolata nemcsak erkölcsi következményeiben ítélendő el, de teljesen téves logikailag is. A mennyiség, a rekord és a számkultusz csak a materializmus századában lehetett döntő jelentőségű tényező, de egyeduralmát ma már elvesztette. A számbeli nagyság csak valamely nemzet fizikai erejét döntheti el, de sohasem annak értékét. (De még ezt sem teljes mértékben: orosz-japán háború.) A mennyiség sohasem erkölcsi tényező egy nemzetnél sem. A történelem bizonyítja, hogy nem mindig csak azok a nemzetek játszottak vezetőszerepet, melyek számbelileg hatalmasak voltak. Ellenben a konfliktusok majdnem mindig olyan népektől indultak ki, amelyek a túlhajtott mennyiségi politikánál fogva, vagy valóban nem tudtak már saját területükön megélni, vagy pedig valamely faji mítosz rabjai lettek. S ez vonatkozik különösen a XIX.-ik század vége óta keletkezett konfliktusokra, hiszen világos, hogy a korábbi háborúkat értékelés szempontjából téves volna mai felfogással megítélni. A mennyiség kultuszának köszönhetőek a mandzsúriai konfliktus, az abesszin háború és a japán-kínai viszály és ugyanez a kultusz elvezeti majd a totális és félig totális államokat új összeütközések kirobbanásához. A háború lehet ugyan esetleg bizonyos körülmények közt elkerülhetetlen a kvalitatív állam számára is, de politikai programot csakis a párterkölcson nyugvó mennyiségi államnál alkothat. Egyébként ez nemcsak erkölcsileg, de logikailag is, valamint minden más szempontból és főleg az osztálykérdések szempontjából, mint államérdek teljesen téves és alaptalan. Ismétlem, a háború, sajnos lehet olykor elkerülhetetlen, főleg mint önvédelmi eszköz, de az abszolút szuverénitású minőségi államnak sohasem képezheti politikai programját, mint ahogyan kétségtelenül a mai totális államoknak, beleértve természetesen a Szovjetuniót is egyik politikai

alapgondolatát alkotja. A háború, mint aktív politikai eszköz, sohasem lehet szükséges: sem szükséges jó, sem szükséges rossz. Azaz: megengedhetetlen, hogy azzá legyen, mert ahogyan a példa bizonyítja — a mennyiségi politika következményeként valóban azzá válhat; így például az abesszin hadjárat is a mennyiségi politika logikus következménye volt. Ez azonban csak de facto és nem de jure igazolhatja az ilyen és ehhez hasonló akciók erkölcsi alapját. Mindez természetes következménye annak a mennyiségi politikának, melyet a totális államok évek hosszú során át folytattak és mely által a közben felnőtt generációba beléoltották a faj és a mennyiség e mesterségesen túlhevített imádatát, amely természetesen az első kínálkozó alkalomkor kirobbanásához vezet. S ugyanilyen kirobbanásokhoz vezet majd a jövőben is, hiszen mindezen államok meg vannak győződve arról, hogy ez egyik levezető módja a belső s így elsősorban a szociális kérdések megoldásának is. Hogy tévedésük milyen végzetesen nagy, azt majd csak a jövő fogja megmutatni. Erőszakos konfliktusokkal az osztályproblémák sohasem lesznek megoldhatók. Minden ilyen konfliktus csak egy másik újabb összeütközésnek a magvát hinti el s idővel elvezet egy nagy, az eddigieknél sokkal véresebb és borzalmasabb összeütközéshez, melyben az osztálykérdések egyik, általunk pesszimiztikusnak nevezett megoldását látjuk. Viszont midőn az abszolút szuverénitású minőségi állam alapgondolatára rámutattunk és azt szembeállítottuk a mai totális államokkal, akkor a kibontakozás lehetőségeit is körvonalaztuk.

Az előbbieken csak a konkrét kibontakozás lehetőségeit kíséreltük felrajzolni. Hogy azonban ide eljussunk, ahhoz elsősorban szükséges bizonyos lelki feltételek megteremtése, mert ezek nélkül a komoly kísérleteket még csak el sem lehet kezdeni. Az abszolút szuverénitású minőségi állam gondolata be kell hatoljon a tömegekbe úgy, mint ahogyan a mai totális államok eszméje benne él az illető népek lelkében. A segéd-eszközök és feltételek rendelkezésünkre állanak. A mai totális államok, ha nagyon tökéletlen formában is, de előrevetett árnyékai az eljövendő állam típusának és az általános fejlődés mindezek ellenére mégis csak a

spirituálizálódás, a minőség felé halad.*) A megoldási lehetőség tehát a kezünkben van, sőt a fejlődés is megindult és most már az emberiségen múlik, hogy élni kíván-e és fejlődni akar-e ez irányba? Természetes, hogy mindez nemcsak súlyos áldozatokat követel, de a legtöbb esetben a múlttal, sőt a jellel való szakítást is.

A. társadalom el kell jusson ahhoz a jelenséghez, melyet általában a dolgok átértékelésének neveznek. Az állami élet területén ez átértékelés a „mennyiségi államról” a „minőségi államra” való áttérést jelenti, azon alapelvek szerint, melyeket az előbbiekben kifejtettünk. A kvantitatív szemponttól a kvalitatív szempontira való áttérés nemcsak az állam mechanikai felépítésében szükséges, mert kellő tartalom nélkül ez is csak pusztá fikció marad. Ez átértékelés szükséges a társadalom belső felépítésében az egyes osztályok kebelén belül is, azért, hogy az osztálykiegyenlítődés létrejöhesse. *Ez az egyetlen lehetséges mód, mellyel az osztályharc intenzitását csökkenteni lehet.* Átértékelés nélkül mindaz, amit a társadalmi osztályok felépítéséről a IV.-ik rész XV.-ik fejezetében mondtunk, elveszti jelentőségét. E nélkül mindez csak elméleti megállapítás marad és a felállított táblázat és fokmérő legfeljebb érdekes elméletnek tűnik. Az átértékeléssel azonban mindez nagy jelentőséget nyer. Az eljövendő minőségi állam gerincét igenis egy kvalitatív társadalmi csoport, egy arisztokrácia fogja képezni. A kvalitatív állam nem lehet proletár, de még polgár állam sem a szó köznapi értelmében, hanem csakis arisztokratikus minőségi állam, úgy, ahogyan ezt a szót egyetlen helyes módon etikai és kapacitási értékére vonatkoztatva értelmezzük. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a minőségi államban a születés határozza meg a helyet. De épp annyira nem lehet előny az alulról való származás. Mindebből legfeljebb csak az következik, hogy mi minden süllyedése ellenére is a szüle-

*) Hogy csak egy egyszerű példát említsünk, a sportok terén Anglia csak nagyon kevés világrekordot tart s mégis a sport századában melyik komoly sportembernek jutna eszébe, hogy Anglia sportbéli értékét kétségbevonja?

tési arisztokráciában még ma is nagy lehetőséget látnunk arra, hogy az új társadalmi, politikai és gazdasági rendben is arisztokráciává fejlődjék. Aránytalanul nagyobb lehetőséget, mint mondjuk a proletár osztályban, bár elismerjük, hogy az összehasonlítás a számbeli nagy különbség miatt nem egészen szerencsés. De az arisztokráciában még ma is mindennek ellenére ez irányban nagy fejlődési lehetőségek volnának. Ismétljük: csak volnának, mert, hogy e fejlődési irányt valóban követni fogja-e, azt már nem mernénk határozottan állítani. Pillanatnyilag ez mindenesetre kétségesnek látszik. A lehetőség, sőt bizonyos nagy lehetőség fennáll és éppen ezért csak elsiklani felette, mint ahogyan idáig az úgynevezett baloldali társadalomkutatók tették, nem lehet, mert az arisztokrácia ma még sehol sem elintézett valami. Sorsát kezében tartja s ha nem értékeli át idejében világszemléletét, vagyis nem fejlődik oda, hogy belsőleg is valóban arisztokráciává váljék, ha nem fejlődik azon nivóra, melyet az eljövendő minőségi állam polgáraitól ellentmondást nem tűrően megkövetel, akkor valóban el kell pusztulnia. S ha bukása tragikus is, de romjain egészen biztosan egy új vezetőosztály keletkezik majd, egy — miként Coudenhove Kalergi vagy Mauras nevezi — neoarisztokrácia, mely az új társadalom élcsoportja lesz. Az efelé való fejlődés szintén abba az útba torkollik, mely az osztálykérdések optimisztikus megoldásához vezet, lehetőleg homogénebb társadalom kialakulásához. S téves volna azt hinni, hogy a pillanatnyi helyzetre vonatkoztatva ez csak a proletariátus és a középosztály számára jelent fejlődést, az arisztokrácia számára pedig leszállást és süllyedést. E cél elérésére, az értékek átértékelése, mind a három társadalmi rétegtől fejlődést követel. Az arisztokráciánál legfeljebb formailag lehet szó leszállásról, de ez természetes következménye lesz majd annak a belső fejlődési folyamatnak, amelyen ez a társadalmi réteg szükségszerűen át kell essen akkor, ha valóban méltóvá akar lenni az új minőségi állam valóban neoarisztokráciának nevezhető osztályához.

Másrészt bizonyos, hogy e nívó elérése a proletariátus számára a legnehezebb. S ez részben a marxizmus

bűne. Ugyanis a szocializmus az öntudatot ugyan felébresztette a proletárban, de anélkül, hogy ezzel arányosan hozzájárult volna belső emelkedéséhez. S nagyrészt ennek köszönhető, hogy a proletariátus ma még nagyon messze van attól, hogy önmagában egy új társadalmi réteg alapja lehessen. Ez azonban éppen csak azt jelenti, hogy a proletariátus erre egyedül nem képes, de semmivel se többet ennél. A másik két társadalmi rétegnek tehát kötelessége, hogy e konstruktív osztályképzőshöz hozzásegítse a proletariátust. A középső és felső osztályok nemcsak a maguk átértékelését kell végrehajtsák, de elsőrendű kötelességük nemcsak a proletariátus szociális, de belső nivójának emelése és nevelése is, hogy ezáltal képesítsék arra, hogy az eljövendő társadalmi rendnek nemcsak negatív értelemben, de pozitív irányban is fontos és lényeges alkotó elemévé legyen.

Mindezekből logikusan következik, hogy a jövő nem a szélsőséges osztályoknak kedvez. Az osztályproblémák levezetésében és az új állami és társadalmi rend felépítésében a legnagyobb feladat a mai középosztályra hárul. Ez az osztály mind lelkileg, mind fizikailag a legközelebb áll az eljövendő társadalmi és politikai rendhez. Fejlődés szempontjából ő rendelkezik tehát a legnagyobb lehetőségekkel. Mert szélsőségekről nem lehet szó. A szélsőségek uralma mindig csak átmeneti állapotot jelent, a történelem idáig ezt már eléggé bebizonyította. A világháború előtti kapitalizmusról és liberalizmusról, mint a gazdasági és politikai élet bázisáról, ma már komoly és lelkiismerettel rendelkező emberek nem beszélhetnek, de hasonlóan fizikai és erkölcsi lehetetlenség, hogy az eljövendő életforma a kommunizmus legyen. Viszont ezzel szemben föltétlenül a korlátolt magántulajdon és a föltétlen állami ellenőrzés valamilyen formája. Az antiszociális, teljes szabadság éppen annyira nem lehet az abszolút szuverénitású minőségi állam alapja, mint a lélekölő és ezért végső eredményben improduktív föltétlen kollektívizmus, de igenis szükség van a korlátolt individualizmus valamilyen alakjára s a katasztrófákat előidéző faji mítoszt az abszolút erkölcsön nyugvó és az ember természetes

méltóságából eredő nemzeti érzéssel kell pótolni. S mindezek felépítésében elsősorban a mai középosztály fog szerepet játszani. Múltja, szellemi és fizikai alkata egyaránt a leginkább képesíti erre. Főleg bölcséleti és történelmi érvek szólnak mellette. Ez érveket már az előző fejezetekben igyekeztünk boncolgatni s mindazok az elméleti eredmények, melyekre ott jutottunk, akkor válnak élő valósággá, midőn a kibontakozás lehetőségeit igyekeztünk megrajzolni. Ma a történelem átszellemülési és polgárias korszakának kezdetén élünk s ez kettős bizonyíték. Bizonyítja ez, hogy az átszellemülés karakterisztikumánál fogva a mélyebb és emberibb megoldások lehetőségei ma már igenis adva vannak, hogy azonban a komoly vizsgálódás területét el ne hagyjuk, sietünk hozzátenni, csakis történelmi mértékben és időszámításban gondolkozva. De bár-hogyan is legyen, ez is lehetőség. A másik bizonyíték, hogy a polgárias jellegből kifolyólag a felépítésben az oroszánrésztársadalmi rétegre hárul, mely maga is leginkább rendelkezik a polgáriasság jellemvonásaival s ez természetszerűleg nem lehet más, mint a mai középosztály. De a bölcséleti távlatoktól eltekintve s csak a pillanatnyi helyzet szerint a gyakorlati szempontokat vizsgálva is hasonló következtetésre jutunk. A felső társadalmi réteg természetes adottságainál fogva a legnagyobb lehetőségekkel rendelkezik és így ő építhetné fel legkönnyebben az új társadalmi renden alapuló államot, de sajnos, kétséges, hogy hibáinál és bizonyos kétségbe nem vonható degeneráltságánál fogva képes lesz-e bensőleg felemelkedni ez új világ szemlélet színvonalára. A proletariátus, bár számszerint a legerősebb, de miután neki vesztetni valója nincs, a legkevésbé hajlandó a feltétlenül szükséges áldozatok meghozatalára és önzésében még a társadalmi élcsoporthoz is messze felülmúlja. Mindezekről eltekintve pedig, a legtöbb helyen belsőleg még nem elég érett ahhoz, hogy önmagában megértse és értékelje a kibontakozni készülő új eszmék lényegét. Mint harmadik rend, tehát csak a középosztály marad, melytől ugyan a jövő szintén igen súlyos áldozatokat követel, de mely a vázoltak alapján a legközelebb áll a feltörő új eszmékhez s így a legkönnyebben is tudná azokat megvalósítani.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a középosztály mai fejlettségi fokán képes volna e társadalmi reformok tökéletes végrehajtására. Egyáltalán nem. Mi csak azt mondtuk, hogy a mai társadalmi osztályok közül erre a legalkalmasabbnak tartjuk, de nem állítottuk azt, hogy ezt föltétlenül véghez is tudná vinni, sőt kétségtelen, hogy mai formájában és belső felépítésében erre semmiesetre se volna képes. A reá váró feladat tőle is reformokat és súlyos áldozatokat követel. Nem lehet feladatunk mindezt itt részletesen tárgyalni, de mindabból, amit e szociális rétegről a társadalmi keresztmetszet során mondtunk, ez világosan állhat az olvasó előtt.

A pillanatnyi vezetés a látszat ellenére ma még inkább a szélsőségek kezében van. Formailag kétségtelenül nem, de mindaz, ami ma társadalmi és politikai téren történik, nagyrészt ezen szélsőséges csoportok erkölcsi és szellemi bélyegét viseli magán. Ma még tehát, ha tudat alatt is, de ők a vezetők. Az új vezető elem a kezdeményezést előbb még magához kell ragadja. A jövő kétségtelenül az övé, de mielőtt egyesítené a többi rétegeket, még sok mindentől meg kell tisztuljon és e fejlődési folyamatot ugyancsak neki kell kezdeményeznie. Ezzel együtt óvatos is kell legyen, mert a helyzet nemcsak súlyos és bonyolult, de csalóka is. A mai reformerek tömegéből, mely legtöbbször két szélsőséges csoportból áll, ő alakítja ki az igazi harmadikat. S bár e fenti csoportok világnézetileg szembenállanak egymással, társadalmilag magukban foglalják valamennyi szociális réteget s így e bonyolult összetételből kell majd megteremtse az új társadalmat, a valódi neoarisztokráciát. Az ellentétes világnézetű reformerek egyik része kiabáló demagógokból áll s ha ezek nagyobbrészt alulról is származnak, de épp úgy felfedezhetjük közöttük a középosztály, mint a társadalmi élcsoporthoz tartozókat. S hasonló a helyzet az úgynevezett konstruktív csoportnál is annak ellenére, hogy az összetételét illetően talán inkább a közép felé mutat eltolódást. De ez önmagában még nem jelent semmit. A felső rétegeket nem illetheti tovább a kizárólagos vezetés, mert ezek minden áron meg akarják tartani azt, amijük van (sokan már csak visszaszerezni) s e küzdelemben sen-

kire és semmire tekintettel nincsenek. Legalulról se jöhet a vezetés, mert e tömegeknek nincs semmijük, viszont mindent akarnak s a küzdelem hevében ugyancsak senkire és semmire nem lesznek tekintettel. A vezetés tehát csakis a kiegyensúlyozott középről jöhet. Ide tartoznak mindazok, akik ebbe beleszülettek és akik alulról ide fel tudtak emelkedni, illetve akik fentről ide le tudtak szállni. Értve felemelkedés és leszállás alatt a kizárólagos egoisztikus célokért folytatott könyörtelen küzdelemről való *lemondani tudást*. Mindazok tehát, akik a két szélsőséges rétegből le tudtak mondani e céljukról, ehhez a középcsoporthoz fognak csatlakozni, mely csoport a sajátmagából kitermelt tagjaival együtt a jövő vezető rétege lesz majd. E feladat megoldása vár a mai középosztályra. Bár kezdetleges formában, de általános vonatkozásban talán már megindult ez irányba a fejlődési folyamat: hogy hogyan és mikor fogja végső formáját felölteni, azt még természetesen nem lehet megmondani, csak az bizonyos, hogy ez az egyetlen lehetséges út, melyen haladnunk kell akkor, ha el akarjuk kerülni a pesszimisztikus megoldást.

S ezzel el is érkeztünk a munka végére. Azon lehetőségek, melyekkel az utolsó részben foglalkozni kívántunk a fentiekkel nagyjában kimerülteknek tekinthetők. Lehet, sőt valószínű, hogy fejtegetéseink csalódást fognak okozni mindazoknak, kik a könyvtől az osztálykérdések szenzációs vagy legalább is utópisztikus színezetű megoldási kísérletét várták. E tanulmánynak ilyen törekvése nincs. Aki elmélyült a munka szellemében, az kezdettől fogva sem várhatta ezt a megoldást. Nemcsak tárgyilagosságra való törekvés és a tudományos komolyság követeli meg a szerzőtől, hogy a lehetőségek keretein belül maradjon és ne tévedjen el a képzelet és a vágyálmak birodalmába, de úgy véljük, hogy e felfogást szükségszerűen szem előtt kell tartania annak is, aki a kibontakozás reális lehetőségeit kívánja szolgálni. Hangzatos szövegekben, elvek hirdetésében ma igazán nincs hiány. Sőt a terveződés korszakának kezdetén politikai és gazdasági négy és öt éves tervekben is inkább túltermelés, infláció mutatkozik, mint hiány. Mint azonban láttuk, még a

legjobbhiszemű kísérletek sem tudták mai napig a problémákat kielégítő módon és általános vonatkozásban megoldani s nagyon kétséges, hogy e részletekben kidolgozott megoldási tervek vajjon a jövőben eredményel fognak-e járni. A társadalmi kérdések eredetét akár bal-, akár jobboldali világnézeti szempontokban keresni lehetetlenség. Ez a legnagyobb képtelenség. Minden olyan megoldás, melyre így jutunk el, csak átmeneti és lokális jelentőségű lesz. A társadalmi kérdések eredői sokkal mélyebben fekszenek és igen sokoldalúak ahhoz, semhogy egy elhatárolt látkörön belül észlelhetők vagy pláne levezethetők volnának. Hogy ez eredők és lehetőségek miben és hol rejlenek, *ezt* szeretne volna a jelen munka nagy vonásokban feltárni az olvasó előtt. Természetesen csak igen nagy vonásokban, mert hiszen a társadalmi kérdések ma annyira kaotikusan bonyolultak és annyira összefüggnek számtalan más rokon problémával, hogy azoknak teljesen egységes áttekintése talán lehetetlen is. Ez azonban csak eggyel több ok arra, hogy egy komoly megoldási törekvés, felelősségének tudatában, ne kísérletezzék ma még nagyon kétes értékű részletekbe menő programmal. A helyzet előbb még tisztázásra szorul és csak aztán lehet szó programról. A reális megoldás terén is tehát elsődendő feladat, hogy e kibontakozást, mint a megoldási lehetőség előfeltételét, minél hamarabb elősegítsük. De ezt csak úgy tehetjük, hogy ha a jeleink munkához hasonlóan rámutatunk a kérdések eredőire és azok követelményeire.

Mindehhez szükséges, hogy felül tudjunk emelkedni és általános vonatkozásokban tudjuk szemlélni a dolgokat. Volt idő, midőn a társadalmi kérdéseket egyáltalán nem méltatták figyelemre. Ez a kor ma már szerencsére örökre letűnt s mi szeretnők hinni, hogy ez nemcsak a szükségnek köszönhető, de talán az emberi fejlődésnek is. Bárhogyan is legyen azonban, az emberiség lelkiösmerete ébren van és azt többé elaltatni nem lehet. Az eljövendő kor, akármilyen is lesz, mindenesetre szociális kor lesz, legrosszabb esetben is szociálisabb a mainál. A szociális eszmék ma már nemcsak a humanisták eszmevilágában vagy pedig „egy” politikai párt programjában élnek, de többé-kevésbé

minden emberben. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a marxizmussal lehető legnagyobb ellentétben lévő nemzeti szocializmus, nemzeti mivolta mellett, szocializmus is. De a mai kísérletek még mind túlságosan egyoldalúak, az egyoldalúság pedig elvakuláshoz, az elvakulás meg újabb konfliktusokhoz, szenvedésekhez és a társadalmi kérdések kiélezéséhez vezet. Ez egyaránt vonatkozik a marxizmusra és a vele ellentétes irányzatokra.

Nyugodtan és önámítás nélkül kell szembenéznünk a tényekkel. Önámítás nélkül és bátorsággal. A mai embernek azonban, sajnós, tulajdonsága, sőt talán betegsége az önámítás és a valóságtól való félelem. Pedig elsősorban ez bénítja meg a cselekvést. Igaz, nehéz elviselni e terheket és nehéz szembenézni a jövővel akkor, ha valaki tisztán látja vagy akár csak sejti is, hogy mi vár reá. És mégis szembe kell nézni e tényekkel, melyek, nem tagadhatjuk, irtózatosak és könyörtelenek és egyforma súllyal és áldozatot követelve nehezednek rá mindenkire. Ismétlem, kivétel nélkül mindenkire. Koldusra és királyra egyaránt. S koldus és király és mindazok, akik közöttük vannak, meg kell hozzák helyzetükhöz mérten a maguk áldozatát és meg kell tegyék a maguk kötelességét. Csak ez hozhatja meg a megoldást és semmi más. Semmiféle jelszó vagy világnézet sem. Bizonyos, hogy ezt elérjük: az csak úgy lehetséges, ha alkalmazkodunk a mai kor követelményeihez, megváltoztatjuk belső felfogásunkat arról, amit általában, talán kissé banális szóval, életnek neveznek. Ez nem a politikai világnézet, mely mindig csak szükség-szerű emanációja a kor metafizikai szemléletének és az életről alkotott felfogásának, de nem is valamely utópisztikus álomkép, hanem kényszerűség, a körülmények által parancsolt szükség. Az emberiség valószínűleg most érte el férfi kora kezdetét, ami mögöttünk van. az az ifjúság. A férfikor viharai messze felül fognak múlni minden eddigi megpróbáltatást s ha eddig is elég küzdelmes volt a történelem, az eljövendő harcot még sem lehet az ifjúság- világszemléletével megvívni. Az ifjúság bármi sok szépet és nagyot is alkotott, alapjában véve mindig csak a könnyű élet lehetőségét kereste s ami ennél sokkal nagyobb baj volt, a

saját könnyű életének lehetőségét. A férfi korban rá kell eszmélni arra, hogy az élet nem könnyű, azon íúBak könnyíteni lehet, de abszolút könnyű élet nincs. És főleg nem lehet ezt az életet mások rovására könnyíteni. Aki férfikorban nem tud eljutni e megállapításhoz, az eljátszotta erkölcsi és fizikai életének létjogosultságát.

Ezzel a szemlélettel együtt jár, hogy meg kell tanuljuk szeretni az élet tragikus felfogását. Ez nem más, mint a sors súlyossága és kérlelhetetlensége felett érzett öröm. A bátor szembenézés a tényekkel és a következmények önmagunk és mások előtt való vállalása. Ma már mindez nemcsak utópisztikus jámbor óhaj, de ismétlem, kényszer és szükségszerűség. Nincs más választásunk. A problémák levezetésének csak az a két lehetősége van, melyekről beszéltünk. Az egyik, mely a mai káoszról születik és mely az általános pusztuláshoz vezet, ha minden a mai úton fejlődik tovább. A másik, mely talán egy, az emberiséghez méltóbb megoldás lehetne s melynek lehetőségeire és alapelemeire a fentiekben igyekeztünk rámutatni. Ez az út nagyon hosszú, bizonytalan és irtózatossan nehéz, teli van szenvedésekkel és áldozatokkal. És mégis meg kell kíséreljük, ha nem akarjuk az előző megoldást követni, ha nem akarunk mindnyájan elpusztulni. Mert azzal is tisztában kell legyünk: már csak erről lehet szó.

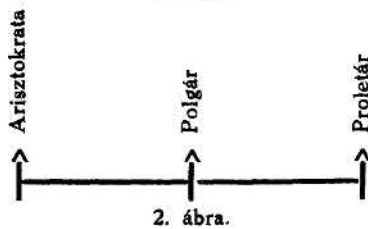
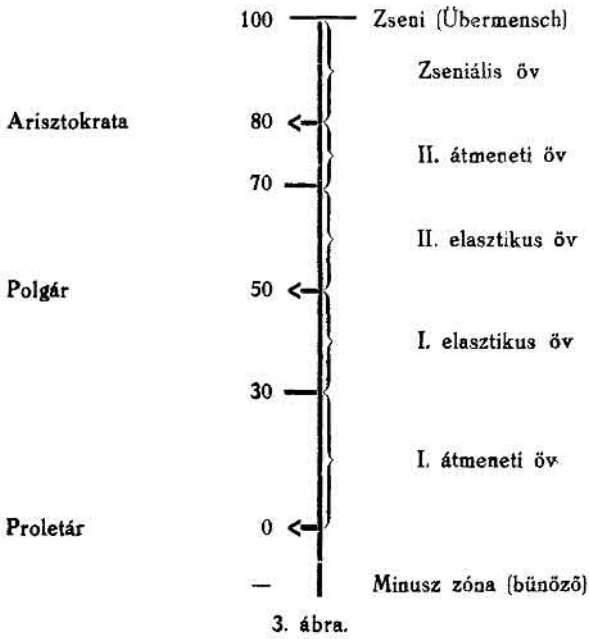
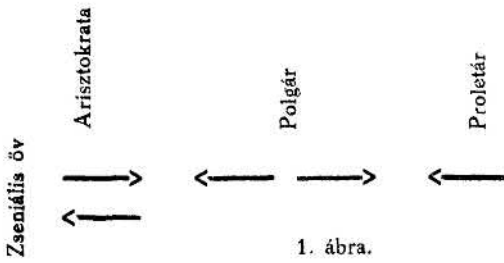
A sors többé nem ad más választást, csak azt: néhányan pusztulunk-e el egy eredményt hozó áldozatban, vagy mindnyájan elveszítjük életünket, botoruk rován az eddigi utat. Egyik lehetőség: — Madách szavaival szólván —: „elveszni korszerűen és szenvedni addig”; másik: egy jobb jövőt adó nagyszerű áldozatban égni el egy nemzedéknek — a többiért. Mert bizonyos, hogy az áldozat, melyet a megoldás a mi nemzedékünkötől követel, sokszor élet-áldozat lesz. De a történelmi léptékekben gondolkodó s felelősségét az élet egész időtlen folyamáért érző ember kérdezheti: fontos lehet-e egyetlen nemzedék sorsának mikéntje, mikor több nemzedékre szóló megoldásról van szó? Navigare necesse est...

MAGYARÁZAT AZ ÁBRÁKHOZ:

Az 1-es számú ábrán látható nyilak az egyes társadalmi rétegek főbb fejlődési irányainak lehetőségeit fejezik ki. A proletariátus és az arisztokrácia szélsőséges csoportjai normális körülmények között, csak egy irányban^ fejlődnek, mert úgy a, minusz zónába való lesüllyedés, mint a zseniális övhöz való felemelkedés egyaránt rendkívüli körülmények következménye. A polgár viszont mint a középben álló és legkiegyensúlyozottabb fogalom, normális körülmények között is mindkét irányba fejlődhetik. Mindazonáltal az arisztokratánál a saját öv határain belül mind a süllyedés, mind az emelkedés lehetséges.

A 2-es számú ábra a társadalmi grafikon meztelen vázát ábrázolja, melynek két végpontján az arisztokrata és a proletár fikciók foglalnak helyet, a kettő között pedig, pontosan a középben helyezkedik el a polgár fogalma.

Végül a 3.-ik számú ábra a társadalmi grafikont a maga teljes egészében vázolja, részletes skála beosztással és az összes átmeneti és elasztikus övekkel együtt. Ez ábra kimerítő magyarázatát az olvasó a XV.-ik fejezet szövegében találja meg.

TARTALOM MUTATÓ

	<i>oldal</i>
<i>Előszó</i>	5
<i>I. RÉSZ</i>	
<i>MARXIZMUS ÉS BÖLCSELET</i>	
I. fejezet	13
<i>II. RÉSZ</i>	
<i>TÖRTÉNELMI EREDŐK</i>	
II. fejezet	35
III. fejezet	45
IV. fejezet	55
V. fejezet	62
VI. fejezet	72
<i>III. RÉSZ</i>	
<i>A MAI TÁRSADALOM KIALAKULÁSA</i>	
VII. fejezet	89
VIII. fejezet	100
IX. fejezet	106
X. fejezet.....	115
XI. fejezet	123
<i>IV. RÉSZ</i>	
<i>TÁRSADALMI KERESZTMETSZET</i>	
XII. fejezet	143
XIII. fejezet	156
XIV. fejezet	172
XV. fejezet	191
<i>V. RÉSZ</i>	
<i>LEHETŐSÉGEK</i>	
XVI. fejezet	203
XVII. fejezet	212
XVIII. fejezet	225
<i>Magyarázó ábrák.....</i>	247